

คำชี้แจง

หนังสือพุทธานุพุทธประวัตินี้ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงรวบรวมและเรียบเรียงขึ้นไว้ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๕ ปีเดียวกับรจนานหนังสืออุภัยพากย์ปริวัตน์ และหนังสืออื่นอีกหลายเรื่อง ด้วยพระประสงค์จะให้หนังสือสำหรับศึกษาตำนานอ่านเรียน ตามที่ปรากฏในคำปรารภแห่งการรจนานหนังสือพุทธานุพุทธประวัตินี้แล้ว.

ในคำปรารภไม่ได้บอกวาทรงรจนานเมื่อไร แต่มาปรากฏในคำปรารภและคำนำหนังสือพุทธประวัติ (ทรงรจนานเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕) ว่าทรงรจนานพุทธานุพุทธประวัติก่อนหนังสืออื่น ๒๑ ปี จึงได้ความว่าทรงรจนานใน พ.ศ. ๒๔๓๕ ซึ่งเป็นปีแรกที่ทรงครองวัดบวรนิเวศวิหาร และทรงฟื้นฟูการศึกษา วางรากฐานการตั้งมหาวิทยาลัย (ใน พ.ศ. ๒๔๓๖) ต่อมาอีก ๗ ปี ถึง พ.ศ. ๒๔๖๒ จึงทรงรจนานหนังสืออนุพุทธประวัติขึ้นอีกเล่มหนึ่ง เป็นอันว่าหนังสือนี้แต่งก่อนพุทธประวัติ ๒๑ ปี และก่อนอนุพุทธประวัติ ๒๘ ปี

อนึ่ง ในท้ายคำปรารภหนังสือพุทธประวัติมีอยู่ว่า "ข้อความแห่งใดแห่งหนึ่งในหนังสือเรื่องนี้ (พุทธประวัติ) ที่แย้งกันต่อข้อความในเรื่องพุทธานุพุทธประวัติ ที่รจนานไว้ ๒๐ ปีมาแล้ว ผู้ศึกษาก็ดี ผู้อ่านก็ดี พึงรู้ว่า พึงสอบสวนได้บ้าง พึงลงสันนิษฐานได้บ้าง เมื่อภายหลังแต่คราวนั้น เป็นอันบอกแก้ข้อความในหนังสืออื่น (พุทธานุพุทธประวัติ) ไว้ในที่นี้ด้วย ดังนี้. เพราะฉะนั้น ขอท่านผู้ศึกษาและผู้อ่านเรื่องนี้พึงทราบตามนี้ด้วย.

พระอมราภีรัถจิต*

มหาวิทยาลัย

๑๔ กรกฎาคม ๒๔๘๕

๑. ภายหลังเดือนขึ้นเป็น พระธรรมคิลก เจ้าอาวาสวัดบรมนิวาส.

คำปรารภ

เรื่องพุทธานุพุทธประวัติ ซึ่งพรรณนาความเป็นไปแห่งพระบรมศาสดาและพระสาวกทั้งหลาย ไม่ปรากฏในบาลีประเทศซึ่งผู้สังคิตินตลอดเรื่องสักแห่งเดียว มีมาในบาลีประเทศนั้น ๆ เพียงเป็นท่อน ๆ เช่นเรื่องประสูติ มาในมหาปทานสูตรแห่งทีฆนิกายมหาวรรค* เรื่องครั้งยังทรงพระเยาว์ มาในติกนิบาต อังคุตตรนิกาย* เรื่องตั้งแต่ปรารภเหตุที่จะเสด็จออกบรรพชา จนภิกษุปัญจวัคคีย์สำเร็จพระอรหัตผล มาในปาสาสิสูตร แห่งมัชฌิมนิกาย มูลปัญญาสก* เรื่องเสด็จออกบรรพชาแล้วบำเพ็ญทุกรกิริยาจนได้ตรัสรู้ มาในมหาสัจจสูตรแห่งมัชฌิมนิกาย มูลปัญญาสก* เรื่องตั้งแต่ตรัสรู้แล้ว จนถึงอัครสาวกบรรพชา มาในมหาวรรคแห่งพระวินัย* ทรงบำเพ็ญพุทธกิจนั้น ๆ มาในพระสูตรต่าง ๆ หลายสถาน ตอนใกล้จะนิพพานจนถึงนิพพานแล้ว มัลลกษัตริย์ในเมืองกุสินาราทำการถวายพระเพลิงพระพุทธรูปแล้วแบ่งพระสารีริกธาตุไว้บ้าง แจกไปในพระนครอื่น ๆ บ้าง มาในมหาปรินิพพานสูตรแห่งทีฆนิกายมหาวรรค* เรื่องสังคายনার้อยกรองพระธรรมวินัยตั้งไว้เป็นแบบแผน มาในจุฬารกแห่งพระวินัย* เรื่องนอกจากนี้ มาในบาลีบ้าง ในอรรถกถาบ้าง มีจนตลอดเรื่อง แต่หนังสือที่อาจารย์ในปางก่อน

๑. ที. มหา. ๑๐/๑. ๒. อัง. ติก. ๒๑/๑๘๓. ๓. ม. มุ. ๑๒/๓๑๒. ๔. ม. มุ. ๑๒/๔๓๗.

๕. มหาวค. ๔/๑-๓๒. ๖. ที. มหา. ๑๐/๑๘๑-๑๘๕. ๗. จุลลวค. ๗/๔๗๕-๕๒๒.

เก็บข้อความมาจากที่นั่น ๆ ร้อยกรองขึ้นไว้เป็นภาษามครบ้าง เป็นภาษาอื่นบ้าง ย่อบ้าง พิศดารบ้าง กล่าวความเหมือนกันบ้าง ผิดกันบ้าง มีข้อความที่เราทั้งหลายผู้เกิดในภายหลังพึงเชื่อได้บ้าง เหลือวิสัยที่จะพึงเชื่อได้บ้าง.

ก็ธรรมดาหนังสือที่แต่งไว้แล้วในปางก่อน ไม่เลือกว่าของชาติไหนภาษาไหน มักกล่าวข้อความมีไม่มีไม่เป็นได้ในภายหลังโดยชุกชุม ที่เราทั้งหลายจะเชื่อตามก็ไม่สนิทใจ ดูเหมือนจะว่าอะไรก็มักจะว่าให้เกิดไปกว่าที่เป็นจริงในครั้งนั้น เพราะหมายจะให้คนภายหลังพิศวง เมื่อลดข้อความที่ไม่มีไม่เป็นได้ไปภายหลังเสียบ้างแล้ว ก็พอเป็นประมาณได้ แม้หนังสือเรื่องนี้ก็เป็นอย่างเดียวกัน อนึ่ง ดูเหมือนผู้ที่แต่ง ตั้งใจจะแสดงเหตุอัศจรรย์ต่าง ๆ ให้คนภายหลังเห็นประหลาดแล้วเชื่อถือเท่านั้น ไม่ต้องการจะแสดงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านัก ยกเว้นแต่จำเป็น ส่วนผู้แต่งหนังสือนี้มีความประสงค์จะแต่งหนังสือเรื่องนี้คนละอย่างจากหนังสือที่ท่านแต่งไว้แล้ว คือประสงค์จะแสดงคำสั่งสอนของพระสัมพุทธเจ้า ให้ผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาทราบเท่านั้น ครั้นจะไม่แต่งรวบรวมไว้เป็นเรื่อง ผู้ศึกษาจะศึกษาลำบาก จึงต้องเก็บข้อความซึ่งมาในบาลีบ้าง ในอรรถกถาบ้าง ในหนังสือของชาติเราบ้าง ของชาติอื่นๆ บ้าง มารวบรวมไว้เป็นเรื่องหนึ่ง ที่ควรจะย่อก็จะย่อเสีย ที่ควรจะพิศดารก็จะให้พิศดาร ในที่ผิดกันและกล่าวความที่เห็นว่าจะไม่มีไม่เป็นไปได้ ก็ต้องยกเสียบ้าง เลือกลงเอาแต่พอเป็นประมาณได้บ้าง เรื่องที่จะแต่งนี้ก็เป็นชาวเกิดมา

นานแล้ว เหลือวิสัยที่จะรับรองได้ว่าเป็นจริงทั้งหมด เพราะไม่มีสิ่งใดเป็นหลักฐานมั่นคง เว้นไว้แต่ธรรมคำสั่งสอนของพระสัมพุทธเจ้า ซึ่งมีปัญญาของนักปราชญ์สามารถจะรู้ได้ว่าจริงเท่านั้น เหตุนี้ผู้ศึกษาจงตั้งใจเลือกถือเอาสิ่งทีจริงและประกอบด้วยประโยชน์เทอญ.

นักธรรมโท - พุทธานุพุทธประวัติ - หน้าที่ 4

พุทธานุพุทธประวัติ

ปริเฉทที่ ๑

ตามที่ได้สดับมา ในกาลก่อนแต่พระพุทธรเจ้าเกิดขึ้นในโลก ชมพูทวีปคือประเทศที่เรียกกันว่าอินเดียในทุกวันนี้ ซึ่งตั้งอยู่ในทิศพายัพแห่งประเทศยามนี้ เป็นประเทศเจริญสมบูรณ์กว่าประเทศอื่น ๆ มีพระเจ้าแผ่นดินและประธานาธิบดี เป็นผู้ปกครองอาณาเขตเป็นส่วน ๆ หลายแห่ง มิได้รวมอยู่ในความปกครองอันเดียว เช่นแคว้นแคว้น โกลลและมครเป็นต้น ล้วนเป็นเอกราชด้วยกันสิ้น. ชมพูทวีปนั้นแบ่งเรียกชื่อเป็น ๒ แผนก ประเทศที่ตั้งอยู่ในท่ามกลาง เรียกว่ามัชฌิมประเทศ หรือมัธยมประเทศ ประเทศซึ่งตั้งอยู่ภายนอกเป็นของบเข เรียกว่าปัจฉิมประเทศ กำหนดที่ซึ่งเรียกว่ามัชฌิมประเทศนั้น ในบาลีจัมมกัซนชกะ ในมหาวรรคแห่งพระวินัย* แสดงว่า ในทิศบูรพาภายในแต่มหาสาณครเข้ามา ในทิศอาคเนย์ ภายในแต่แม่น้ำสัลลวดีเข้ามา ในทิศทักษิณ ภายในแต่เสตกัณณิกนิคมเข้ามา ในทิศปัจฉิมภายในแต่ถุณคามเข้ามา ในทิศอุดร ภายในแต่ภูเขาลูสิระชะเข้ามา ที่ในกำหนดเท่านั้นเรียกว่ามัชฌิมประเทศ ที่นอกจากกำหนดที่ว่าแล้วเรียกปัจฉิมประเทศ แต่กำหนดนี้ก็รู้จักกันในครั้งนั้น ครั้นกาลล่วงไปนาน ชื่อบ้านเมืองเป็นต้น ก็เปลี่ยนแปลงยังย้ายไป จะนิยมเป็น

แนบมาได้ ถึงอย่างนั้นการที่แบ่งเป็นมัชฌิมประเทศก็ยังมีปรากฏใน
แผนที่อินเดีย กำหนดที่ซึ่งเรียกว่ามัชฌิมประเทศในบัดนี้ ในทิส
บุรพา ภายในแต่ประเทศเบงกอลเข้ามา ในทิสทักษิณ ภายในแต่
ประเทศเดกกันเข้ามา ในทิสปัศจิม ภายในแต่ประเทศบอมเบเข้ามา
ในทิสอุคร ภายในแต่ประเทศเนปาลเข้ามา มัชฌิมประเทศนั้นเป็น
ที่นิยมนับถือของคนในครั้งนั้น เพราะเป็นท่ามกลางเป็นที่ตั้งแห่งพระ
นครใหญ่ ๆ และเป็นที่ประชุมนักปราชญ์ผู้มีความรู้ ประชุมชนใน
ชมพูทวีปนั้นนับถือศาสนาพราหมณ์เป็นพื้น เป็นคนมีทิวภูมิมานะกล้า
รังเกียจกันด้วยชาติและโคตรเป็นอย่างยิ่ง ชื่อว่าถือศาสนาพราหมณ์
นั้น คือถือว่าโลกธาตุและสิ่งทั้งปวง พระอิศวรเป็นเจ้าทรงสร้าง
สิ้น ถือว่าบรรดาธาตุทั้งปวง มีดินน้ำไฟลมอากาศเป็นต้น ล้วนมี
เทวดาประจำอยู่ทั้งสิ้น กราบไหววันมัสการเช่นสรวงพระเป็นเจ้าอิศวร
นารายณ์พรหมและเทวดานั้น ๆ อ้อนวอนขอให้ช่วยประสิทธิ์พร
นั้น ๆ ให้ตน ให้สมตามความปรารถนาในสิ่งนั้น ๆ เพราะสำคัญ
เห็นว่ามนุษย์จะได้สุขหรือทุกข์ ก็เพราะพระเป็นเจ้าทำให้ พระเป็นเจ้า
มีอำนาจที่จะให้เป็นไปได้ตามพระหฤทัยประสงค์ ถ้ามุ่งหมายอะไร
ต้องประพฤติทรมานร่างกาย ให้ได้ความลำบากเกือบจะถึงสิ้นชีวิต
บ้าง ถึงกับสิ้นชีวิตบ้าง เช่นถือการขึ้นกับดินเป็นวัตร ไม่นั่ง
ไม่นอน และถือการกินผลไม้เลี้ยงชีวิตเป็นวัตร ไม่กินข้าวและ
อื่น ๆ ที่พวกโยคีซึ่งเข้ามาในประเทศเราได้ทำแล้วเป็นต้น ด้วย
เข้าใจว่า เฉชะที่ประพฤติปะเช่นนั้น บันดาลให้ร้อนถึงพระเจ้า ๆ

ได้เห็นกำลังความเพียรไม่ทอดย่อนั้นแล้ว ย่อมประสิทธิ์พรให้
สมความปรารถนา และเข้าใจว่าเป็นบุญอย่างยิ่ง ถ้าใครประพฤติ
ชอบต่อพระเป็นเจ้า ตายไปก็ไปขึ้นสวรรค์ ไม่ต้องจุติแปรผันเป็น
อย่างอื่น ถ้าประพฤติไม่ชอบต่อพระเป็นเจ้า ตายไปก็ตกนรก ความ
ถืออย่างว่ามานี้ เป็นหัวข้อในศาสนาพราหมณ์ ส่วนทฤษฎีคือความ
เห็นของชนเหล่านั้น อันปรารถนาคายความเกิดและสุขทุกข์ก็เป็น
ต่าง ๆ กัน แต่ย่นลงก็คงเป็น ๒ อย่าง พวกที่เชื่อถือศาสนาพราหมณ์
และชนบางพวก ถือว่าตายแล้วเกิด บางพวกที่ไม่ถืออย่างนั้นก็ถือว่า
ตายแล้วสูญ ในพวกชนที่มีความเห็นต่างกันเป็น ๒ อย่างนั้น พวกที่
เห็นว่าตายแล้วเกิด บางพวกเห็นว่า เกิดแล้วเป็นอะไร ก็เป็นอยู่อย่าง
นั้น ไม่จุติแปรผันต่อไป บางพวกเห็นว่าเกิดแล้ว จุติแปรผันได้ต่อไป
พวกที่เห็นว่าตายแล้วสูญ บางพวกเห็นว่าสูญโดยประการทั้งปวง
บางพวกก็เห็นว่าสูญบางสิ่ง บางพวกเห็นว่าสัตว์จะได้สุขหรือทุกข์
ก็ได้เอง สุขทุกข์ไม่มีเหตุปัจจัย บางพวกเห็นว่าสุขทุกข์มีเหตุปัจจัย
ในชนพวกหลัง บางพวกเห็นว่าสุขทุกข์มีมาเพราะเหตุภายในคือ
กรรม ชนเหล่านั้นก็ประพฤติกายวาจาใจ ตามความเห็นของตน ๆ
พวกที่ถือว่าตายแล้วเกิด เข้าใจว่าประพฤติอย่างไรจะไปเกิดในสวรรค์
และสุคติ ก็ประพฤติอย่างนั้น พวกที่ถือว่าตายแล้วสูญ นี้ก็จะ
ประพฤติอย่างไร ก็ประพฤติอย่างนั้น เพราะไม่ต้องกลัวแต่ความ
เกิดในนรกและทุกข์ แม้พวกที่ถือว่าสัตว์จะได้สุขหรือทุกข์ก็ได้เอง

สุขทุกข์ไม่มีเหตุปัจจัย ก็ประพฤติเหมือนพวกที่ถือว่าตายแล้วสูญ เพราะไม่ต้องกลัวต่อเหตุของทุกข์ ฝ่ายพวกที่ถือว่าสุขทุกข์มีมาเพราะเหตุปัจจัย แต่เป็นเหตุปัจจัยภายนอก ก็เช่นสรวงสวรรค์อันวอนพระ เป็นเจ้าให้ประทานสุขให้แก่ตน พวกที่ถือว่าสุขทุกข์มีมาเพราะเหตุภายในคือกรรม เห็นว่ากรรมใดเป็นเหตุแห่งทุกข์ ก็เว้นกรรมนั้นเสีย ไม่ทำ เห็นว่ากรรมใดเป็นเหตุแห่งสุข ก็ทำกรรมนั้น ทิฏฐิความเห็นของชนเหล่านั้นต่าง ๆ กันอย่างนี้ ส่วนมานะคือความถือตัวของชนเหล่านั้นแรงกล้าเป็นอย่างยิ่ง ชนเหล่านั้นถือหมู่และชาติโคตรของตน ๆ ชนในหมู่ที่เขานิยมว่าสูง เช่นหมู่อรียกะ ก็รังเกียจชนในหมู่ที่เขาไม่นิยม เช่นหมู่มิลักกะ แม้ในหมู่เดียวกัน ชนมีชาติสูงเช่นชาติ กษัตริย์และพราหมณ์ ก็รังเกียจชนมีชาติต่ำ เช่นชาติจัณฑาล ชาติศูททะ ชาติปุถุกละ แม้ในหมู่ที่มีชาติเดียวกัน ชนมีโคตรที่เขาไม่นับถือ เช่นโคตรมโคตร ก็รังเกียจชนมีโคตรที่เขาไม่นับถือ เช่นการทวารโคตร โกสิยโคตร มานะความถือตัวของคนเหล่านั้นอย่างนี้.

ในกาลก่อนแต่สร้างกรุงกบิลพัสดุ์ตั้งศากยวงศ์ พระเจ้าโศกกากราชดำรงราชสมบัติในพระมหานครตำบลหนึ่ง พระองค์มีพระราชนุตร ๔ พระองค์ พระราชบุตร ๕ พระองค์ ประสูติจากพระครรภ์พระมเหสีที่เป็นพระราชกนิษฐาของพระองค์ ครั้นพระมเหสีนั้นทิวงคตแล้ว พระเจ้าโศกกากราชได้พระมเหสีอื่นอีก พระมเหสีใหม่นั้น ประสูติพระราชบุตรพระองค์หนึ่ง พระเจ้าโศกกากราชทรงพระปราโมทย์ปลั่งพระราชทานพร ให้พระนางเจ้านั้นเลือกสิ่งที่จะต้องประสงค์ พระ-

นางเจ้าจิงทูลขอราชสมบัติ ให้แก่พระโอรสของพระองค์ พรเจ้า
โอกกากราชตรีศหามเสียว พระนางเจ้าก็ไม่ฟังจึงกราบทูลอ่อนวอน
อยู่เนือง ๆ เพราะได้ลั่นพระวาจาแล้ว จะไม่พระราชทานก็เสียว
สัตย์ พระเจ้าโอกกากราชจึงตรีศตั้งพระราชบุตร ๔ พระองค์ ซึ่ง
ประสูติจากพระครรภ์พระมเหสีเก่า ให้พาพระภคินีซึ่งร่วมพระมารดา
เดียวกัน ๕ พระองค์นั้น ไปสร้างพระนครอยู่ใหม่ พระราชบุตรทั้ง ๔
พระองค์นั้น ก็กราบถวายบังคมลาพาพระภคินี ๕ พระองค์นั้น ยก
จตุรงคินีเสนาออกจากพระนคร ไปสร้างพระนครใกล้เขาหิมวันต์ ซึ่ง
เป็นภายในมัชฌิมประเทศ ในที่อยู่แห่งกบิลดาบส จึงให้นามพระนคร
ที่สร้างใหม่ ให้ตรงกับที่อยู่ของกบิลดาบสนั้นว่า กบิลพัสดุ์มหานคร
ครั้นการสถาปนาพระนครเสร็จแล้ว อำมาตย์ทั้งหลายปรึกษากัน
คิดจะทำอวาทะวิวาหะแก่พระราชบุตรทั้ง ๔ นั้น ๆ ทรงเกรงว่า ถ้า
จะทำอวาทะวิวาหะด้วยสตรีอื่นจากพระภคินีของพระองค์ พระบุตร
พระบุตรที่จะประสูติในภายหลัง จะไม่บริสุทธิ์ทางฝ่ายพระมารดา
จะมีพระชาติเจือคละกันไป จึงแสดงพระอัธยาศัยใครจะทำอวาทะ
วิวาหะด้วยพระภคินีของพระองค์เอง อำมาตย์ทั้งหลายก็อนุวัติตาม
พระราชบุตรทั้ง ๔ นั้น ก็ทรงทำอวาทะวิวาหะกับพระภคินีเป็นคู่ ๆ
เว้นไว้แต่พระเชษฐภคินีพระองค์เดียว ตั้งศากยวงศ์สืบมา ชนชาว
พระนครนั้นได้ยินว่าเป็นหมู่อริยกะ ส่วนพระเชษฐภคินี ภายหลังมี
พระหฤทัยปฏิพัทธ์กับพระเจ้ากรุงเทวทหะ ได้ทำอวาทะวิวาหะด้วย
กันแล้ว ตั้งโกถยวงศ์สืบมา กษัตริย์สองพระวงศ์นั้น จึงนับว่าเป็น

พระญาติเกี่ยวกันตั้งแต่กาลนั้น กษัตริย์ในพระวงศ์ศากยะ ได้เป็นใหญ่ปกครองสักกชนบท ดำรงพระวงศ์สืบมาโดยลำดับ จนถึงพระเจ้าชยเสนะ พระเจ้าชยเสนะนั้น มีพระราชบุตรมีพระราชบุตรที่ปรากฏพระนาม ๒ พระองค์ พระราชบุตรมีพระนามว่าสีหนุพระองค์หนึ่ง พระราชบุตรมีพระนามว่าโยธราพระองค์หนึ่ง ครั้นพระเจ้าชยเสนะทิวงคตแล้ว สีหนุราชกุมารได้เสวยราชสมบัติสืบพระวงศ์ พระเจ้าสีหนุนั้นมีพระมเหสีมีพระนามว่ากัญญา ซึ่งเป็นพระกนิษฐภคินีของพระเจ้าอัญชนะในกรุงเทวทหะ มีพระราชบุตรพระราชบุตรี่ประสูติแต่พระมเหสีนั้น ๗ พระองค์ พระราชบุตร ๕ พระองค์ คือ สุกุโธทนะ ๑ สุกโกทนะ ๑ อมิโตทนะ ๑ โธโตทนะ ๑ ฆนิโตทนะ ๑ พระราชบุตร ๒ พระองค์ คือ นางปมิตา ๑ นางอมิตา ๑ ส่วนนางโยธรา ซึ่งเป็นพระราชบุตรของพระเจ้าชยเสนะนั้น ได้เป็นพระมเหสีของพระเจ้าอัญชนะ ในกรุงเทวทหะ มีพระราชบุตรพระราชบุตรี่ ๔ พระองค์ พระราชบุตร ๒ พระองค์ คือ สุปปพุทธะ ๑ ทัณฑปาณี ๑ พระราชบุตร ๒ พระองค์ คือ นางมายา ๑ นางปชาบดี (อีกอย่างหนึ่งเรียกโคตมี) ๑. เมื่อสุกุโธทนะราชกุมารมีพระชนมายุเจริญวัย ควรจะมีพระเทวีได้แล้ว พระเจ้าสีหนุนทรงแต่งทูตเชิญพระราชสาส์นไปขอนางมายา ซึ่งเป็นพระราชบุตรี่ของพระเจ้าอัญชนะในกรุงเทวทหะ พระเจ้าอัญชนะก็ยอมถวาย ครั้นได้ศุภวารฤกษ์ พระเจ้ากรุงทั้ง ๒ ก็ได้ทำอวาหะวิวาหะมงคล แก่พระราชบุตรและพระราชบุตรี่ที่เมืองเทวทหะแล้ว พวกกันเสด็จกลับมาอยู่เมื่อกบิลพัสดุ์ตามเดิม ครั้น

พระเจ้าสีหหนุทิวงคตแล้ว สุธโชนะราชกุมารได้ดำรงราชสมบัติสืบ
พระวงศ์ พระนางมายาก็ได้ดำรงในที่พระมเหสี ภายหลังพระเจ้า
สุทโชนะได้นางปชาบดีโคตมี ซึ่งเป็นพระกนิษฐภคินีของพระนางเจ้า
มายา เป็นพระราชเทวีอีกพระองค์หนึ่ง เมื่อกาลล่วงไป พระนางเจ้า
มายาทรงพระครรภ์ถ้วนไตรมาส พระองค์อยากจะเสด็จไปประพาส
พระอุทยานลุมพินีวัน จึงทูลพระสามี พระสามีก็ทรงอนุญาติมิได้ขัด
ขวาง เพราะทรงคิดจะถนอมพระหฤทัย ถึงวันวิสาขปุณณมีเพ็ญ
เดือน ๖ เพลาเช้า พระนางเจ้าก็เสด็จโดยสถลมารค พร้อมด้วยราช-
บริวารฝ่ายหน้าฝ่ายในถึงป่าลุมพินีวัน เสด็จประพาสเล่นอยู่ ในเวลา
นั้น เสด็จให้ประชวรพระครรภ์จะประสูติ อำมาตย์ที่ตามเสด็จไป
ด้วย จัดที่ประสูตถวายได้ร่มไม้ในที่นั้น ตามสามารถที่จะจัดได้
พระนางเจ้าประสูติพระราชโอรสพระองค์หนึ่ง พระเจ้าสุทโชนะทรง
ทรงทราบ จึงตรัสสั่งให้เชิญเสด็จกลับพระราชวัง ฝ่ายอดีตดาบส
(อีกอย่างหนึ่งเรียกว่า กภาพเทวิลดาบส) ซึ่งอาศัยอยู่ข้างเขาหิมวันต์
ผู้คุ้นเคยและเป็นทีนับถือของราชตระกูลได้ทราบข่าวว่า พระราชโอรส
ของพระเจ้าสุทโชนะประสูติใหม่จึงเข้าไปเยี่ยม พระเจ้าสุทโชนะ
ทรงทราบ ตรัสสั่งให้เข้าไปนั้น ณ อาสนะอันสมควรแล้ว ทรง
ถวายอภิวัตแล้ว ปราศรัยตามสมควรแล้ว ทรงอุ้มพระราชโอรส
ออกมาเพื่อจะให้นมัสการพระดาบส พระดาบสเห็นพระโอรสนั้น มี
พระลักษณะต้องดำรงมหาบุรุษลักษณะพยากรณ์ศาสตร์ ซึ่งลำดับ
ทำนายลักษณะของพระมหาบุรุษโดยส่วน ๒ ว่า ถ้าจะดำรงในมร-

วาสวีสัยจักเป็นพระเจ้าจักพรรดิราช ปราบปรัมชนะนะทั่วปฐพีมณฑล
มีมหาสมุทร ๔ เป็นที่สุด โดยธรรมิกอุบาย ถ้ำจักออกบรรพชา
ประพฤติพรตพราหมจรรย์ จักเป็นศาสดาผู้แนะนำสั่งสอนเอกในโลก
ไม่มีศาสดาอื่นจะยิ่งกว่า ครั้นเห็นอัศจรรย์อย่างนั้นแล้ว มีความ
เคารพนับถือในพระราชโอรสนั้นมาก ลูกขึ้นกราบลงที่พระบาททั้งสอง
ของพระโอรสนั้นด้วยศีรษะของตนแล้ว ทูลทำนายลักษณะของพระ
'ราชโอรสนั้น ตามตำรับมหาบุรุษลักษณะพยากรณ์ศาสตร์นั้นแล้ว
ถวายพระพรลากลับไปที่อยู่แห่งตน ฝ่ายราชตระกูลเห็นดาบสซึ่งเป็น
ที่นับถือของตน ลงกราบที่พระบาทของพระราชโอรสแสดงความ
นับถือ และได้ฟังพยากรณ์อย่างนั้น ก็มีจิตนับถือในพระราชโอรส
นั้นยิ่งนัก ขอมถวายโอรสของตน ๆ เป็นบริวารตระกูลละคน ๆ
ส่วนพระเจ้าสุทโธทนะพระราชบิดา ก็พระราชทานบริหารจัดการพระพี่เลี้ยง
พระนมคอยระวังรักษาพระราชโอรสเป็นนิตยกาล เมื่อประสูติแล้ว
ได้ ๕ วัน พระองค์โปรดให้ประชุมพระญาติวงศ์และเสนามาตย์พร้อม
กัน เชิญพราหมณ์ ๑๐๘ คนมาฉันโภชนาหารแล้ว ท้าวมงคลพระราช-
ทานพระนามว่า สิทธิธรรมาภกุมาร แต่ประชุมชนมักเรียกตามพระ
โคตรว่าโคตมะ ส่วนพระนางเจ้ามายาซึ่งเป็นพระมารดา พอประสูติ
พระโอรสแล้ว ๗ วัน ก็ทิวศค พระเจ้าสุทโธทนะ จึงทรงมอบ
พระราชโอรสนั้นให้พระนางเจ้าปชาบดีโคตมี ซึ่งเป็นพระน้านางเลี้ยง
ต่อมา ภายหลังพระนางเจ้าปชาบดีโคตมี มีพระราชบุตรพระองค์

หนึ่ง พระนามว่านันทกุมาร มีพระราชบุตรพระองค์หนึ่ง มีพระนามว่ารูปันธา แม้ถึงอย่างนั้น ก็ไม่ทรงเป็นภาระในที่จะทำนุบำรุงให้ยิ่งกว่าสิทธัตถกุมาร.

เมื่อสิทธัตถกุมารทรงพระเจริญขึ้นโดยลำดับ มีพระชนมายุได้ ๗ ปี พระราชบิดาโปรดให้ชุดสระโบกขรณีในพระราชนิเวศน์ ๓ สระ ปลูกอุบลบัวเขียวสระหนึ่ง ปลูกปทุมบัวหลวงสระหนึ่ง ปลูกบุณฑริกบัวขาวสระหนึ่ง แล้วตกแต่งให้เป็นที่เล่นสำราญพระหฤทัย พระราชโอรส และจักเครื่องทรง คือจันท์สำหรับทา ฝ้ายโปก พระเศียร ฉลองพระองค์ ฝ้ายทรงสะพัก พระภุชญา ล้วนเป็นของมาแต่แว่นแคว้นกาสิ ซึ่งนิยมว่าเป็นของดีประณีตในเวลานั้นทั้งสิ้น มีคนคอยอภิบาลกันเสวตฉัตร (พระกลดขาวซึ่งนับว่าเป็นของสูง) ทั้งกลางวันกลางคืน เพื่อจะมีให้เย็นร้อนชูลีละองแคะน้ำค้างมาถูกต้องพระกายได้ ครั้นพระราชกุมารมีพระชนม์มะเจริญควรจะศึกษาศิลป-ศาสตร์วิทยาได้ พระราชบิดาจึงทรงพาไปมอบไว้ในสำนักครุวิศวามิตร พระราชกุมารทรงเรียนได้ว่องไว จนสิ้นความรู้อาจารย์แล้ว ได้แสดงให้ปรากฏในหมู่พระญาติ เมื่อพระราชกุมารทรงพระเจริญวัย มีพระชนมายุได้ ๑๖ ปี ควรมีพระเทวีได้แล้ว พระราชบิดาจึงตรัสสั่งให้สร้างปราสาท ๓ หลัง เพื่อเป็นที่เสด็จอยู่แห่งพระราชโอรสใน ๓ ฤดู คือ ฤดูหนาว ฤดูร้อน ฤดูฝน ตกแต่งปราสาท ๓ หลังนั้น ตามสมควรเป็นที่สบายในฤดูนั้น ๆ แล้ว ส่งทูตเชิญพระราชสาสน์ไปขอนางยโสธรา (บางแห่งเรียกนางพิมพา) ซึ่งเป็นพระราชบุตรพี่เจ้า

สุปปพุทธะในกรุงเทวทหะ อันประสูติแต่นางอมิตา ซึ่งเป็นพระกนิษฐ-
ภคินีของพระองค์ มาอภิเษกเป็นพระเทวี สิทธีตถราชกุมารนั้น เสด็จ
อยู่บนปราสาททั้ง ๓ นั้นตามฤดูกาลทั้ง ๓ บำเรอด้วยดนตรีล้วนแต่
สตรีประโคน ไม่มีบุรุษเจือปน เสวยสุขสมบัติทั้งกลางวันกลางคืน
จนมีพระชนมายุได้ ๒๕ ปี มีพระราชโอรสประสูติแต่นางยโสธรา
องค์หนึ่ง มีพระนามว่าราหุลกุมาร.

ข้อที่สิทธีตถราชกุมาร บริบูรณ์ด้วยสุขตั้งแต่ทรงพระเยาว์จน
ทรงพระเจริญวัยเห็นปานนี้ ก็เพราะเป็นพระราชโอรสสุขุมลชาติ
ทั้งพระราชบิดาและพระราชวงศ์ ได้ทรงฟังคำทำนายของอดีตดาบสว่า
ท่านผู้มีลักษณะเป็นหานนี้มีคติเป็น ๒ อย่าง คือ ถ้าอยู่ครองสมบัติ
จักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ปราบปรามชำนะทั่วปฐพีมณฑล ถ้าออก
บรรพชาจักเป็นศาสดาเอกในโลก ไม่มีศาสดาอื่นจะยิ่งกว่า จะเป็น
ตั้งอุปารธนาให้เสด็จอยู่ครองราชสมบัติ มากกว่ามีจะยอมให้บรรพชา
จึงต้องคิดรักษาผูกพันให้เพลิดเพลินอยู่ในกามสุขอย่างนี้.

ฝ่ายพระราชกนิษฐภคินีของพระเจ้าสุทโธทนะนั้น สุกโกทนะ
ศากยะ มีพระโอรสองค์หนึ่ง มีพระนามว่าอานันทะ อมิโตทนะ
ศากยะมีพระโอรส ๒ พระองค์ มีพระนามว่า มหานามะ ๑ อนุรุทธะ ๑
มีพระธิดาองค์หนึ่ง มีพระนามว่าโรหิณี นางอมิตาซึ่งเป็นพระราช-
กนิษฐภคินีของพระเจ้าสุทโธทนะนั้น เป็นพระมเหสีของพระเจ้าสุปป-
พุทธะในกรุงเทวทหะ ประสูติพระราชบุตรพระองค์หนึ่ง มีพระนามว่า

นักธรรมโท - พุทธานุพุทธประวัติ - หน้าที่ 15

เทวทัตตะ พระราชบุตรพระองค์หนึ่ง มีพระนามว่าโยสธรา ซึ่งเป็น
พระเทวีของสิทธัตถกุมาร พระกุมารและพระกุมารีในพระวงศ์ทั้งสอง
นั้นก็เจริญขึ้นโดยลำดับ ดังเครื่องพระวงศ์ต่อไปในหน้านั้น.

ปริเฉทที่ ๒

วันหนึ่ง สิทธัตถราชกุมาร ทรงรำพึงว่า หมู่ชนที่เกิดมาแล้ว ต้องมีความแก่ความเจ็บความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงความแก่ความเจ็บความตายไปได้ทุกคน แม้เป็นอย่างนั้น เพราะโทษที่ไม่ได้ฟังคำสั่งสอนของนักปราชญ์ เมื่อได้เห็นผู้อื่นแก่เจ็บตายก็เบื่อหน่ายเกลียดชัง ไม่คิดถึงตัวว่าจะต้องแก่เจ็บตายเหมือนอย่างนั้นบ้าง เมื่อยังอยู่ในวัยในความไม่มีโรคและในชีวิต เหมือนหนึ่งเป็นคนจะไม่ต้องแก่เจ็บตาย มัวชวนขวยแต่ในของที่มีความแก่เจ็บตายเหมือนด้วยตน ไม่คิดหาอุบายที่จะให้พ้นจากความแก่ความเจ็บความตายเลย ถึงเราก็เป็นเช่นนั้น ข้อที่เป็นเช่นนั้นไม่สมควรแก่เราเลย เมื่อเราได้รู้เห็นอย่างนี้แล้ว ควรที่จะแสวงหาอุบายที่จะให้พ้นจากความแก่ความเจ็บความตายนี้ เมื่อทรงดำริอย่างนี้ ก็ทรงบรรเทาความเมา ๓ ประการและความเพลิดเพลนในกามสมบัติเสียได้ ทรงดำริต่อไปว่า ธรรมดาสภาพทั้งปวง ย่อมมีของที่เป็นข้าศึกแก่กัน เช่นมีร้อนแล้วก็มีเย็นแก่กัน มีมืดแล้วก็มีสว่างแก่กัน บางทีจะมีอุบายที่จะแก้ทุกข์ ๓ อย่างนี้ได้บ้าง กระมัง ก็แต่ว่าการที่จะแสวงหาอุบายแก้ทุกข์ ๓ อย่างนั้น เป็นยากอย่างยิ่ง เรายังอยู่ในภราวาสเห็นจะแสวงหาไม่ได้ เพราะภราวาสนี้เป็นที่คับแคบนัก และเป็นที่ตั้งแห่งอารมณ์อันทำให้เศร้าหมอง เป็นที่คับแคบนัก และเป็นที่ตั้งแห่งอารมณ์อันทำให้เศร้าหมอง เพราะเป็นที่กำหนดครีในอารมณ์ซึ่งเป็นที่ตั้งแต่ความกำหนัดรักใคร่ ชัดเคืองในอารมณ์ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคือง หลงเพลิด-

เพลินในอารมณ์ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความหลง คือเป็นทางที่มาแห่งฐิติ
บรรพชาคือความเว้นจากกิจการของคนมีเหี้ยมร้อน ประพฤติตนเป็น
นักบวชเป็นช่องว่างพอที่จะแสวงหาอุบายนั้นได้ พระราชกุมารทรง
พระดำริอย่างนี้แล้ว ก็มีพระอัยยาศัยน้อมไปในบรรพชา ไม่ยินดีใน
ฆราวาสสมบัติ ตั้งแต่นั้นมา ภายหลังพอได้ช่อง พระองค์ก็ปลง
พระเศษและพระมัสสุ ทรงผ้ากาสาหวัดสร้อยธัญฐานเพศผนวชเป็น
บรรพชิต เว้นจากกิจของผู้ครองเรือน.

ก็เพศบรรพชานั้น มิใช่ว่าจะมีในพระพุทธศาสนาอย่างเดียว
แม้เมื่อพระพุทธศาสนายังไม่เกิด ก็มีบรรพชิต คือ นักบวชเช่นฤๅษีดาบส
เป็นตัวอย่าง เดิมทีชะรอยพระราชกุมาร จะน้อมพระอัยยาศัยใน
เพศบรรพชาเช่นนั้นก่อน ภายหลังจึงได้ทรงบัญญัติเพศบรรพชาอัน
สมควรแก่พระพุทธศาสนา ส่วนช่องที่จะเสด็จออกบรรพชานั้น
ข้าพเจ้ายังไม่ได้อธิบายที่พอใจ ท่านผู้แต่งบาลีแสดงว่า เสด็จออก
บรรพชาโดยซึ่งหน้า โดยความเป็นพุทธภายิตว่า ครั้นสมัยอื่น เรา
ยังกำลังเป็นหนุ่ม มีผมอันดำสนิท มาตามพร้อมด้วยเยาว์อันเจริญ
มีวัยที่แรก เมื่อบิดามารดาไม่ใคร่ยอม มีหน้าข่มด้วยน้ำตามร้องไห้
อยู่ เราปลงผมและหนวดแล้ว นุ่งห่มผ้ากาสาหวัดสร้อย ถึงความ
ปฏิบัติของคนไม่มีเรือน จากเรือน ดังนี้ ฝ่ายว่าท่านผู้แต่งอรรถกถา
แสดงว่า เสด็จหนีออกบรรพชาในเวลากลางคืน เมื่อเสด็จออกนั้น
ทรงม้ากัณฐกะ มีนาฉันทตามเสด็จถึงฝั่งแม่น้ำอโนมา ตรัสสั่ง
ให้นายฉันทนำม้าพระที่นั่งกลับคืนพระนครแล้ว ทรงตัดพระเมาลี

ด้วยพระขรรค์อธิษฐานเพศจรรพชา ณ ที่นั้น ท่านผู้แต่บาติและ
อรรถกถากล่าวความผิดกันอย่างนี้ ถ้าพระราชกุมารหนีออกบรรพชา
เหตุไหนไม่ได้เข้าว่า พระบิดาทรงทราบแล้ว ทรงเพิกเฉยเสีย หรือ
ทรงติดตามแต่ไม่พบ นายฉันนะกลับมาพระนครแล้ว ก็ไม่ได้ยืนยันว่า
ทรงพระพิโรธและลงราชทัณฑ์แก่นายฉันนะอย่างไร คุณความขาดหายไป
ถ้าพระราชกุมารเสด็จออกบรรพชาโดยซึ่งหน้า พระราชกุมาร
พระองค์นี้เล่า ก็เป็นพระราชโอรสใหญ่ที่จะได้สืบพระวงศ์ เหตุไหน
จึงต้องยอมให้บรรพชา เพราะความจำเป็นอย่างไรก็ไม่แจ้ง ข้าพเจ้า
ใคร่ครวญเห็นว่า เวลาที่เสด็จออกบรรพชา จะเข้าใจกันว่า ออก
ไปถือบวชประพฤตินวัตร ทรมานร่างกายถวายพระเป็นเจ้าตามแบบ
ศาสนาพราหมณ์เพียงครั้งหนึ่งคราวเดียว จึงเป็นช่องให้พระราช-
กุมารเสด็จออกไปได้โดยง่าย ครั้นท่านเสด็จออกไปแล้ว ไม่เสด็จ
กลับ ก็ไม่รู้ว่าจะทำประการใดได้ ข้อนี้ก็เป็นที่อนุมานเทียบเรื่อง
อื่นเท่านั้น ไม่เป็นการแน่ได้ จึงว่าในท้องเรื่องแต่สังเขปเพียง
เท่านั้น ข้อที่พระราชกุมารปลงพระเกศเสียนั้น ดูเหมือนจะผิดแบบ
ของบรรพชิตในครั้งนั้น เพราะบรรพชิตในครั้งนั้นเกล้าผมเชิงที่
เรียกว่าชฎา ชะรอยจะทรงเห็นว่า การปลงพระเกศเสียนั้น และเป็น
เหตุห้ามกันไม่ให้พระองค์เสด็จกลับคืนไปสู่ฆราวาสอีกได้ และเป็น
เหตุให้พระบิดาและพระญาติวงศ์สิ้นหวังในพระองค์ เพราะได้ยืนยันว่า
คนในครั้งนั้นถือการตัดการ โคนผมด้วยคมมีดว่าเป็นจัญไร คนที่ตัด
หรือโคนผมด้วยคมมีดแล้ว เป็นที่หมิ่นของคนทั้งปวง ไม่เป็นที่

นับถือเลย แม้ภายหลังพราหมณ์บางคนก็ได้กล่าววาจาปรามาสพระองค์ว่า คนหัวโล้นดังนี้ หนึ่ง ข้อที่ทรงฟ้ากาสาวพัศตร์ คือผ้าข้อมค้วยรศผาด อันเกิดแต่ต้นไม้ซึ่งเป็นของเส้าหมองนั้น ก็เห็นจะเป็นเหตุอย่างเดียวกัน.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงละกามสุขออกบรรพชา เพื่อจะแสวงหาอุบายให้พ้นจากชราพยาธิมรณะอย่างนี้แล้ว เพราะพระองค์ยังไม่เคยเสพลัทธินั้น ๆ ซึ่งเป็นที่นิยมนับถือว่าเป็นบุญอย่างยิ่ง และเป็นเหตุให้สำเร็จสิ่งที่ประสงค์นั้น ๆ ซึ่งคณาจารย์สั่งสอนกันอยู่ในครั้งนั้น ก็จำเป็นที่จะต้องทรงทดลองควาลัทธินั้น จะเป็นอุบายที่จะให้สำเร็จความประสงค์ได้บ้างกระมัง จึงได้เสด็จออกไปอยู่ในสำนักอาฬารดาบสกาลามโคตร และอุทกดาบสรามบุตรโดยลำดับ ซึ่งมหาชนนับถือว่าเป็นคณาจารย์ใหญ่ ขอศึกษาลัทธิตักษิณของท่าน ๆ ก็สั่งสอนตามลัทธิตน ๆ จนสิ้นแล้ว สรรเสริญพระผู้มีพระภาคเจ้าว่ามีความรู้เสมอด้วยตนแล้ว ชวนให้อยู่ช่วยกันสั่งสอนหมู่ศิษย์ต่อไป พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงกระทำทดลองในลัทธินั้นทุกอย่างแล้ว เห็นว่าไม่ใช่ทางตรัสรู้อุบายนั้นได้ จึงทรงหลีกไปจากสำนักดาบสทั้งสองนั้น เสด็จจาริกไปในมคธชนบท บรรลุถึงอรุเวลาประเทศเสนานิคม ได้ทอดพระเนตรเห็นพื้นที่ราบรื่น แนวป่าเขียวสด เป็นที่เบิกบานใจ แม่น้ำไหลมีน้ำใสสะอาด มีทำอันดี น่ารื่นรมย์ โคจร-คามคือหมู่บ้านที่อาศัยเที่ยวภิกขาจาร ก็ตั้งอยู่ใกล้โดยรอบ ทรงพระดำริเห็นว่าประเทศนั้น ควรเป็นที่ตั้งความเพียรของกุลบุตร ผู้มี

ความต้องการด้วยความเพียรได้ จึงเสด็จประทับอยู่ ณ ที่นั้น.

ครั้งนั้น อุปมา ๓ ข้อ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่เคยได้ทรงสดับ มาปรากฏแจ่มแจ้งแก่พระองค์ว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ซึ่งมีกายไม่ได้หลีกออกจากกาม และมีความพอใจรักใคร่ในกาม ยังละให้สงบระงับด้วยดีในภายในไม่ได้แล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น แม้ได้เสวยทุกขเวทนาอันกล้าเสบเผ็ดที่เกิดเพราะความเพียรก็ดี ไม่ได้เสวยก็ดี ก็ไม่ควรจะตรัสรู้อุบายนั้นได้ เหมือนไม้สดที่ชุ่มด้วยยางบุคคลตั้งไว้ในน้ำ บุรุษมีความต้องการด้วยไฟ มาถือเอาไม้สำหรับเสีไฟเข้าด้วยหวังจะให้เกิดไฟ บุรุษนั้นไม่อาจให้ไฟเกิดขึ้นได้ ต้องเหินคเหน้อยลำบากเปล่า เพราะไม้นั้นยังสดมียางอยู่ ทั้งบุคคลตั้งไว้ในน้ำจะนั้น อีกข้อหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง แม้มีกายหลีกออกจากกามแล้ว แต่ยังมีความพอใจรักใคร่ในกาม ยังละให้สงบระงับด้วยดีในภายในไม่ได้ สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น แม้ได้เสวยทุกขเวทนาเช่นนั้นที่เกิดเพราะความเพียรก็ดี ไม่ได้เสวยก็ดี ก็ไม่ควรจะตรัสรู้อุบายนั้นได้ เหมือนไม้สดที่ชุ่มด้วยยาง แม้ห่างไกลจากน้ำ บุคคลตั้งไว้บนบก บุรุษก็ไม่อาจจะเสีไฟให้เกิดไฟได้ ถ้าเสีเข้าก็ต้องเหินคเหน้อยลำบากเปล่า เพราะไม้นั้น แม้ตั้งอยู่บนบกแล้ว ก็ยังเป็นของสดชุ่มด้วยยางจะนั้น อีกข้อหนึ่ง สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ซึ่งมีกายหลีกออกจากกามแล้ว และละความพอใจรักใคร่ในกามได้ด้วยดีในภายในแล้ว สมณะหรือพราหมณ์เหล่านั้น ได้เสวยทุกขเวทนาเช่นนั้นที่

เกิดเพราะความเพียรที่ดี แม้ไม่ได้เสวยเลยก็ดี ก็ควรจะตรัสรู้อุบาย
นั้นได้ เหมือนไม้แห้งที่ไกลจากน้ำ บุคคลตั้งไว้บนบก บุรุษอาจสี
ให้เกิดไฟขึ้นได้ เพราะเป็นของแห้งและตั้งอยู่บนบกฉะนั้น จำเดิม
แต่กาลนั้น พระองค์ทรงคิดจะทำความเพียร เพื่อจะป้องกันจิต
ไม่ให้ร้อนไปในกามารมณ์ได้ จึงทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา คือ
ทรมานพระกายให้ลำบาก ซึ่งเป็นที่นิยมนับถือกันในครั้งนั้นว่าเป็น
กุศลวัตรอันวิเศษ อาจจะทำให้สิ่งที่ปรารถนาสำเร็จได้ก่อน วาระแรก
ทรงกตพระทนต์ด้วยพระทนต์ กตพระตาคู่ด้วยพระชีวหา ไว้ให้แน่น
จนพระเสโทไหลออกจากพระกัจฉะประเทศ ในเวลานั้นได้เสวยทุกข-
เวทนาอันกล้า เปรียบเหมือนบุรุษมีกำลังจับบุรุษที่มีกำลังน้อยไว้ที่
ศिरสะหรือที่คอ บีบให้แน่นฉะนั้น แม้พระกายกระวนกระวายไม่สงบ
ระงับอย่างนี้ ทุกขเวทนานั้นก็ไม่อาจครอบงำพระหฤทัยให้กระสับ
กระส่ายได้ พระองค์มีพระสติตั้งมั่นไม่ผันเพื่อน ปรารถนาคความเพียร
ไม่ทอดอย ครั้นทรงเห็นว่าการทำอย่างนี้ไม่ใช่ทางตรัสรู้ จึงทรง
เปลี่ยนอย่างอื่น วาระที่ ๒ ทรงผ่อนกลั้นลมอัสสาสะปัสสาสะ
ไม่ให้เดินสะดวกโดยช่องพระนาสิกและช่องพระโอษฐ์ ก็เกิดเสียงดังอยู่
ทางช่องพระกรรณทั้ง ๒ และปวดพระเศียร เสียดพระอุทรร้อนใน
พระกายเป็นกำลัง แม้ถึงได้เสวยทุกขเวทนากล้าถึงเพียงนี้ ทุกข-
เวทนานั้น ก็ไม่ได้ครอบงำพระหฤทัยให้กระสับกระส่ายได้ มีพระสติ
ตั้งมั่นไม่ผันเพื่อน ปรารถนาคความเพียรไม่ย่อหย่อน ครั้นทรงเห็นว่
การทำอย่างนี้ ไม่ใช่ทางตรัสรู้ จึงทรงเปลี่ยนอย่างอื่นอีก วาระที่ ๓

ทรงอดพระอาหารผ่อนเสวยแต่วันละน้อย ๆ จนพระกายเหี่ยวแห้ง พระฉวีเสีราหมอง พระอัฉิปรากฏทั่วพระกาย เมื่อทรงลูบพระกาย เส้นพระโลหิตมีรากอันนำหลุดรวมจากขุมพระโลหิต พระกำลังน้อย ถอยลง จะเสด็จไปทางไหนก็ชวนล้ม จนชนทั้งหลายได้เห็นแล้ว กล่าวทักว่า พระสมณโคตมดำไป บางพวกกล่าวว่าไม่ดำเป็นแต่ คล้ำไป บางพวกกล่าวว่าไม่เป็นเช่นนั้น เป็นแต่พร้อยไป พระผู้มี พระภาคเจ้าทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา นับแต่การทรงผนวชมาได้ ๖ ปี ทรงพระดำริว่า สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ได้เสวย ทุกขเวทนาอันกล้าแสบเผ็ดที่เกิดเพราะความเพียร ในกาลล่วงแล้วก็ดี จักได้เสวยในกาลข้างหน้าก็ดี เสวยอยู่ในกาลบัดนี้ก็ดี ทุกขเวทนา นั้นก็อย่างยิ่งเพียงเท่านี้ ไม่เกิดกว่านี้ขึ้นไป ถึงอย่างนั้น เราก็ไม่สามารถจะตรัสรู้ด้วยทุกรกิริยาที่เผ็ดร้อนอันนี้ได้ ชะรอยทางความตรัสรู้ อย่างอื่นจะพึงมีอยู่กระมัง ครั้นทรงพระดำรินี้แล้ว ก็คิดจะทรง ละความเพียรทรมานพระกายให้ลำบากนั้น ทำความเพียรเป็นไปใน จิตต่อไป ทรงเห็นว่าความเพียรเป็นไปในจิตนั้น คนชุกพอมเช่นนี้ ไม่สามารถให้เป็นไปได้ จำเราจะกินอาหารหยาบคือข้าวสุกขมน กุมมาสาให้มีกำลัง ครั้นทรงอธิษฐานอย่างนั้นแล้ว ตั้งแต่กาลนั้นมา ก็เสวยพระอาหารหยาบไม่ทรงอดต่อไปอีก.

ฝ่ายฤๅษีปัญจวัคคีย์พวก ๕ คือ โภณฑัญญะ วัปปะ ภัททิยะ มหานามะ อัสสชิ แต่เดิมเป็นพราหมณ์ ได้เห็นบ้าง ได้ยินบ้าง ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า มีพระลักษณะต้องตามตำรับมหาบุรุษลักษณะ-

พยากรณ์ศาสตร์ จึงมีความเคารพนับถือและเชื่อในพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นอันมาก เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าออกทรงผนวช พราหมณ์ ๕ คน นั้นดำริเห็นว่าบรรพชาของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น จักไม่เลวทราม เสื่อมเสียจากประโยชน์ คงจะเป็นผลประโยชน์แก่ตนและผู้อื่น ครั้น คิดอย่างนั้นแล้ว จึงพากันออกบวชตามพระผู้มีพระภาคเจ้า คอยเฝ้า อยู่ปฏิบัติทุกคำเช้า ด้วยหวังว่าพระองค์ได้บรรลुरुธรรมใด จักทรง สั่งสอนให้ตนบรรลुरुธรรมนั้นบ้าง ครั้นเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงละ ทุกรกิริยาที่ทรงประพฤติมาแล้ว ซึ่งตนเคยนิยมนับถือว่า เป็นกุศล- วัตรอันวิเศษของผู้บำเพ็ญเพียร จึงเห็นพร้อมใจกันว่า พระสมณโคดม เป็นคนมักมาก คลายความเพียรเวียนมาเพื่อความเป็นคนมักมาก เสียแล้ว จึงเบื้อหน่ายในการที่จะปฏิบัติต่อไป ด้วยเห็นว่าพระองค์ คงจะไม่บรรลुरुธรรมพิเศษอันใดได้ พากันหลีกไปเสียจากที่นั้น ไปอยู่ อาศัยในป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี.

ข้อที่ถึษปีญจวัคคีย์ได้มาคอยปฏิบัติบำรุงพระผู้มีพระภาคเจ้าใน เวลาทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาทรมานพระกายให้ลำบาก ซึ่งเป็นที่นิยมนับถือของคนครั้งนั้น ดูเหมือนเป็นพยานของพระผู้มีพระภาคเจ้าใน การที่ได้ตรัสรู้แล้วไป ถ้าพระองค์จะทรงแสดงธรรมสั่งสอนใคร ๆ ให้ ละอรรถกถาญาณุโยค คือการประกอบความเหน็ดเหนื่อยแก่ตนเปล่า ก็จะได้แนะนำให้สิ้นสงสัยว่า อรรถกถาญาณุโยคนั้นเราก็ได้เคยประพฤติ มาแล้ว ไม่มีใครประพฤติได้ยิ่งไปกว่าเรา แม้เช่นนี้ก็ไม่เป็นทาง ที่จะให้รู้ธรรมพิเศษสิ่งใดได้ ผู้นั้นก็จะละความนิยมนับถือ ในอรรถ-

กิลมถานุโยคนั้นแล้ว ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระองค์เพื่อบรรลุประโยชน์ตามสมควร ครั้นถึงเวลาที่จะทำความเพียรเป็นไปในจิตซึ่งต้องการความสงบ ก็เพิกเฉยให้ฤทธิปัญญาวัจจิกิยน์นั้นคิดเมื่อหน่ายแล้ว หลีกไปเสีย ข้อนี้ดูเหมือนกันเธอเหล่านั้นไม่ให้เป็นอันตรายแก่ความสงบของพระผู้มีพระภาคได้.

ฝ่ายพระผู้มีพระภาคเจ้า เสวยพระอาหารหยาบ ทำพระกายให้กลับมีพระกำลังขึ้นได้อย่างเก่าแล้ว ทรงเริ่มความเพียรเป็นไปในจิต ให้เพ่งอยู่ในอารมณ์อันเดียวจนเป็นสมาธิ พระองค์ได้บรรลุฌานที่ ๑ ฌานที่ ๒ ฌานที่ ๓ ฌานที่ ๔ โดยลำดับ เมื่อจิตตั้งมั่นเป็นสมาธิ บริสุทธิ ปราศจากเครื่องเศร้าหมองมีความพอใจรับใคร่ในกามเป็นต้น อย่างนี้แล้ว ทรงคำนึงถึงอุบายที่จะให้พ้นจากชรา พยาธิ มรณะ ที่พระองค์ได้แสวงหาอยู่นั้นต่อไป ก็สิ่งใดมีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้นต้องมีชรา พยาธิ มรณะ เป็นธรรมดา ใคร ๆ จะปรารถนาอย่าให้ชรา พยาธิ มรณะ เลย ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความสมประสงค์ได้ ทุกข์ ความหนักใจเพราะชรา พยาธิ มรณะ นั้น ย่อมมีเพราะความถือมั่นว่ามีแก่ตน ถ้าไม่ถือมั่นอย่างนั้นแล้ว ทุกข์นั้นก็ไม่ต้องกังวลใจได้ อย่างนี้แลเป็นอุบายที่จะให้พ้นจากชรา พยาธิ มรณะได้ ครั้นเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระดำริเห็นฉะนี้แล้ว จึงทรงแสวงหาอุบายเป็นเหตุไม่ถือมั่นต่อไป ก็ความไม่ถือมั่นนั้นจะมีได้ ก็เพราะพิจารณาแยกกายใจอันนี้ออกเป็นส่วน เป็นกอง พิจารณาเห็นแต่เพียงเป็นส่วน เป็นกองทั่วทั้งหมด พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงกำหนดเห็นกายใจใน

กาลที่ล่วงไปแล้วก็ดี ที่มีอยู่ ณ บัดนี้ก็ดี เป็นส่วน ๆ เป็นกอง ๆ ทั่วทั้งหมด ตามอย่างทีกล่าวแล้ว ข้อนี้เป็นวิทยาที่ต้น พระองค์ได้ตรัสรู้เองโดยลำพังในยามที่ต้นแห่งราตรี เมื่อวิทยาที่ต้นเกิดขึ้น กำจัดอวิชาความไม่รู้เป็นเหตุให้หลงมีอยู่ในกายใจอย่างนี้แล้ว พระองค์ทรงปรารถนาส่วนกองซึ่งได้กำหนดรู้แล้วนั้น ซึ่งเรียกโดยสมมติว่าสัตว์อันเกิดแล้ว จุติเคลื่อนไปเหมือนกันหมด แต่เหตุไฉน บางพวกจึงต่ำช้าเลวทราม บางพวกประณีต บางพวกมีผิวพรรณอันดี บางพวกมีผิวพรรณชั่ว บางพวกได้สุข บางพวกได้ทุกข์ ทรงเห็นด้วยพระญาณดังจักษุทิพย์อันบริสุทธิ์ ล่วงญาณที่เป็นของมนุษย์สามัญว่า ส่วนกองที่เรียกตามสมมติว่าสัตว์นั้น ที่เกิดแล้วจุติเคลื่อนไปเหมือนกันหมด แต่เป็นต่างกันดังนี้ เพราะเป็นไปตามกรรมที่ตัวกระทำ ข้อนี้เป็นวิทยาที่ ๒ พระองค์ได้ตรัสรู้แล้วโดยลำพังพระองค์เอง ในยามเป็นท่ามกลางแห่งราตรีนั้น เมื่อวิทยาที่ ๒ เกิดขึ้น กำจัดอวิชาความไม่รู้ ที่เป็นเหตุให้หลงผิดในความเป็นต่าง ๆ แห่งส่วนแห่งกองที่เรียกตามสมมติว่าสัตว์อันเกิดขึ้นแล้วจุติเคลื่อนไปดังนี้แล้ว ก็ชื่อว่า ได้ทรงเห็นลักษณะทั้ง ๒ คือ ปัจจัยตตลักษณะ คือ กำหนดโดยความเป็นส่วนเป็นกอง และสามัญลักษณะ คือ กำหนดโดยความเป็นสภาพเสมอกัน คือ ความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ใช่ตน ครั้นทรงเห็นลักษณะทั้ง ๒ อย่างนี้แล้ว พระองค์ทรงกำหนดเห็นส่วนกองเหล่านั้นว่าเป็นเพียงทุกข์ คือ สิ่งอันสัตว์ถือมั่นว่าเป็นของตน แล้วก็อดทนได้ด้วยยาก ตัณหาความดิ้นรนทะยานอยาก

เป็นปัจจัยแห่งความถึ่มั่นนั้น เป็นเหตุให้ทุกข์นั้นเกิด ความคับแค้นแห่งทุกข์ที่เป็นผลนั้น ย่อมมีเพราะความคับแค้นแห่งต้นเหตุที่เป็นเหตุ ปัญญาอันเห็นชอบพร้อมด้วยองค์ที่เป็นบริวาร คือ ความดำริชอบ วาจาชอบ การงานชอบ เลี้ยงชีวิตชอบ ความเพียรชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจไว้ชอบ เป็นทางให้ถึงความดับทุกข์ และทรงกำหนดรู้อาสวะ คือ กิเลสที่ไหลคองอยู่ในสันดาน เหตุให้เกิดอาสวะ ความดับอาสวะ และข้อปฏิบัติเป็นทางให้ถึงความดับอาสวะ แจ่มชัดตามเป็นจริงแล้วอย่างไร เมื่อระองค์ทรงรู้เห็นอย่างนี้ จิตก็พ้นจากอาสวะทั้งปวงไม่ถึ่มั่น ข้อนี้เป็นวิทยาที่ ๓ พรองค์ได้ตรัสรู้แล้วโดยลำพังพระองค์เอง ในยามเป็นที่สุดแห่งราตรีนั้น กำจัดอวิชาความไม่รู้แจ้ง ที่เป็นเหตุให้หลงมีโคในอริยสังข์ทั้ง ๔ เสียได้ วิทยา ๓ อย่างนี้ พระองค์ได้ตรัสรู้แล้วในราตรีแห่งวิสาขบูรณมิดิถีเพ็ญ พระจันทร์เต็มดวง เสวยวิสาขนักขัตฤกษ์ ที่ได้ร่มไม้้อสถิตพฤกษ์โพธิ์ใบ เพราะตรัสรู้วิทยา ๓ อย่างนี้ได้ โดยลำพังพระองค์เองแล้ว ทำจิตให้พ้นจากกิเลสอาสวะได้สิ้นเชิง พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้พระนามโดยคุณนิมิตว่า อรหิ สมุมาสมพุทฺโธ แปลว่า ผู้ไกล ผู้ควร ผู้ตรัสรู้แล้วเอง โดยชอบ ข้อว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ไกล ผู้ควรนั้น เพราะไกลจากกิเลสอาสวะ ๆ ไค ที่พระองค์ละได้ขาดแล้ว กิเลสอาสวะเหล่านั้นไม่เกิดขึ้นครอบงำจิตได้อีก พระองค์ห่างไกลจากทุจริต ความประพฤติชั่วด้วยกาย วาจา ใจ ไม่ทรงประพฤติแม้ในที่ลับ มีพระหฤทัยเสมออยู่เช่นนั้น ไม่ยินดีในโลกธรรมซึ่งเป็นส่วนอันบุคคล

ปรารถนา คือ ลาภ ยศ ความสรรเสริญ สุข ไม่อินร้ายในโลก-
ธรรม ซึ่งเป็นส่วนอันบุคคลไม่ปรารถนา คือ ไม่มีลาภ ไม่มียศ
นินทา ทุกข์ โลกธรรมทั้ง ๒ ส่วนนี้ ไม่ครอบงำจิตของพระองค์
ให้แปรปรวนได้ จึงควรเป็นศาสดาแนะนำสั่งสอนเราทั้งหลาย และ
ควรเราทั้งหลายนับถือกราบไหว้ และเชื่อฟังคำสั่งสอนของพระองค์แล้ว
ปฏิบัติตาม เชื่อว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบนั้น
พระองค์ตรัสรู้วิทยา ๓ ประการนั้นโดยลำพังพระองค์เอง ไม่มีใคร
เป็นครูสั่งสอน ความตรัสรู้นั้นชอบ ไม่วิปริต ให้สำเร็จประโยชน์
แก่พระองค์และผู้อื่นได้ด้วย พระผู้มีพระภาคเจ้าได้พระนามโดยคุณ-
นิमित ด้วยประการอย่างนี้.

ปริเฉทที่ ๓

เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสรู้วิชา ๓ ประการนั้นเองโดยชอบแล้ว ประทับอยู่ ณ ภายใตร่มไม้มหาโพธิ์นั้น เสวยวิมุตติสุข (สุขเกิดแต่ความพ้นจากกิเลสอาสวะ) สิ่งกาล ๗ วัน.

ครั้งนั้น พระองค์ทรงพิจารณาปฏิจสมุปบาท (สภาพอาศัยปัจจัยเกิดขึ้น) ที่พระองค์ได้ทรงกำหนดรู้แล้วนั้น ตามลำดับและถอยกลับทั้งข้างเกิดทั้งข้างดับ ตลอดยามสามแห่งราตรีแล้ว เปล่งอุทาน (พระวาจาที่เปล่งขึ้นโดยความเมื่อบานพระหฤทัย) ในยามละครั้ง อุทานในยามต้นว่า เมื่อใด ธรรมทั้งหลาย คืออริยสัจ ๔ ปรากฏชัดแก่พราหมณ์ผู้มีความเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้น ความสงสัยทั้งปวงของพราหมณ์นั้น ย่อมฉิบหายไป เพราะพราหมณ์นั้นรู้แจ้งธรรมคือกองทุกข์ทั้งสี่กับทั้งเหตุ, อุทานในยามเป็นท่ามกลางว่า เมื่อใด ธรรมทั้งหลายปรากฏชัดแก่พราหมณ์ผู้มีความเพียรเพ่งอยู่ เมื่อนั้น ความสงสัยทั้งปวงของพราหมณ์นั้นย่อมสิ้นไป เพราะพราหมณ์นั้นได้รู้ความสิ้นแห่งปัจจัยทั้งหลาย, อุทานในยามที่สุดว่า เมื่อใดธรรมทั้งหลายปรากฏชัดแก่พราหมณ์ผู้มีความเพียรเพ่งอยู่ พราหมณ์นั้นย่อมกำจัดเสนามาร คือชรา พยาธิ มรณะ เสียได้ คุจพระอาทิตย์อุทัยกำจัดมืดทำอากาศให้สว่างฉะนั้น. ครั้นล่วง ๗ วันแล้ว เสด็จออกจากภายใตร่มไม้มหาโพธิ์นั้น ไปยังภายใตร่มไม้ไทร ซึ่งเป็นที่พักแห่งคนเลี้ยงแพะ อันได้ชื่อว่า อชปาลนิโครธ ทรงนั่งเสวยวิมุตติสุข ๗ วัน ครั้งนั้นพราหมณ์ผู้หนึ่ง

มีชาติแห่งคนมักตวาดผู้อื่นว่า หี หี เป็นปกติ มายงที่นั่น ทูลถามถึง
พราหมณ์และธรรมซึ่งทำบุคคลให้เป็นพราหมณ์ว่า บุคคลชื่อว่าเป็น
พราหมณ์ด้วยเหตุเพียงเท่าไร อนึ่ง ธรรมอะไรทำบุคคลให้เป็น
พราหมณ์ ? พระองค์ตรัสตอบว่า พราหมณ์ ผู้ใดมีบาปกรรมอันลอย
เสียแล้ว ไม่มีกิเลสซึ่งเป็นเครื่องขู่ผู้อื่นว่า หี หี เป็นคำหยาบ และไม่
มีกิเลสข้อมจิตให้ติดแน่นจนน้ำฝาด มีตนสำรวมแล้ว ถึงที่สุดจบ
เวท คือวิชาทั้ง ๓ แล้ว มีพรหมจรรย์ได้อยู่เสร็จแล้ว ผู้นั้นไม่มี
กิเลสเครื่องฟูขึ้นในโลกแม้หน้อยหนึ่ง ควรกล่าวถ้อยคำว่า ตนเป็น
พราหมณ์โดยธรรม.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงแสดงสมณะ และธรรมที่ทำบุคคลให้
เป็นสมณะ ว่าเป็นพราหมณ์ และธรรมที่ทำบุคคลให้เป็นพราหมณ์
ในพระพุทธศาสนา โดยโวหารพราหมณ์ ด้วยพระวาจา นี้ คือคนที่
นับถือศาสดาพราหมณ์พวกหนึ่ง ถือตัวว่าเป็นเหล่าก้อสืบเนื่องมาแต่
พรหม จึงได้นามว่าพราหมณ์ แปล่าเป็นวงศ์พรหม พราหมณ์นั้น
ระวังชาติของตนไม่ให้ปนคละด้วยชาติอื่น แม้จะหาสามีภริยากี่หาแต่
พวกพราหมณ์เท่านั้น เพราะจะไม่ให้เจือปนด้วยชาติอื่น เขาถือว่า
ตัวเขาเป็นอุกโตสุชาติ เกิดแล้วดีทั้ง ๒ ฝ่าย คือทั้งฝ่ายมารดาบิดา
เป็นสังสุทธคหณิ มีกรรมเป็นที่ถือปฏิสนธิมดจคติ แม้ชาติอื่นที่นับ
ว่าต่ำกว่าชาติพราหมณ์ ก็นับถือพราหมณ์เหมือนคนนับถือพระพุทธ-
ศาสนานับถือสมณะ พราหมณ์นั้นมีวัตรเครื่องทรมานกายให้ลำบาก
โดยอาการต่าง ๆ เช่นกล่าวมาในหนหลังบ้างแล้ว เรียกว่าพรหมจรรย์

ผู้ใดประพฤติวัตรนั้น ชื่อว่าประพฤติพรหมจรรย์ และเขามี
วิธีลอยบาป คือตั้งพิธีอย่างหนึ่งเป็นการประจำปี ที่เรียกว่า ศิวาราตรี
ในพิธีนั้นเขาลงอาบน้ำในแม่น้ำ สระเกล้าชำระกายให้หมดจดแล้ว ถือ
ว่าได้ลอยบาปไปตามกระแสน้ำแล้ว เป็นสิบบาบกันคราวหนึ่ง ถึงปี
ก็ทำใหม่ เขามีเวท คือ ดำรับแสดงการบูชาขัยญ กับตั้งมนต์สำหรับ
เช่นและสวดอ้อนวอนพระเป็นเจ้าของเขา และกิจที่จะต้องทำในศาสนา
ของเขา ๓ อย่าง ชื่ออิรูปเพท ๑ ยชูปเพท ๑ สามเพท ๑ ถ้าเติม
อถัพเพทเข้าด้วยเป็น ๔ ผู้ใดเรียนจบเพททั้ง ๓ หรือทั้ง ๔ นั้นแล้ว
ชื่อว่าถึงที่สุดเพท พราหมณ์ก็คือคนชาตินั้น ธรรมที่ทำบุคคลให้เป็น
พราหมณ์ ก็คือไตรเพท ส่วนพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงใช้โองการนั้น
แต่เปลี่ยนแสดงสมณะ และธรรมที่บุคคลให้เป็นสมณะว่า เป็น
พราหมณ์ และธรรมที่บุคคลให้เป็นพราหมณ์ในพระพุทธศาสนา
ด้วยพระวาจาที่กล่าวมาแล้ว อธิบายว่าบุคคลผู้ให้บาปสงบระงับแล้วจาก
สันดาน ชื่อว่าเป็นพราหมณ์ ๆ นั้นละกิเลสที่ทำให้เป็นคนชั่วร้ายเย่อหยิ่ง
และข้อมจิตให้ติดแน่นในกามารมณ์แล้ว จึงชื่อว่ามีบาปอันลอยเสียแล้ว
และพราหมณ์นั้นได้ศึกษารู้จบวิทยาอย่างยอด ๓ ประการ ในศาสนา
เสร็จแล้ว จึงชื่อว่าถึงที่สุดจบเวทแล้ว และพราหมณ์นั้นมีกิจที่จะต้อง
ทำในการละสังขารละ และเจริญสังขารเจริญ ได้ทำสำเร็จแล้ว ไม่ต้อง
เพียรเพื่อกิจอื่นอีก จึงชื่อว่ามีพรหมจรรย์ได้อยู่เสร็จแล้วดังนี้.

ครั้นล่วง ๗ วันแล้ว พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จออกจาก
ร่มไม้ชบาลนิโครธ ไปยังไม้จิกซึ่งได้นามว่ามุจลินท์ ทรงนั่งเสวย

วิมุตตีสุข ๗ วัน ทรงเปล่งอุทาน ณ ที่นั้นว่า ความสงบเป็นสุขของ
บุคคลมีธรรมอันได้สดับแล้ว ยืนคืออยู่ในที่สงบ รู้เห็นสังขารทั้งปวง
ตามเป็นจริงอย่างไร ความเป็นคนไม่มีความเบียดเบียนต่าง ๆ คือ
ความสำรวมในสัตว์ทั้งหลาย และความเป็นคนมีความกำหนดไป
ปราศจากสันดานแล้ว คือ ความล่วงกามทั้งหลายเสียได้ด้วยประการ
ทั้งปวง เป็นสุขในโลก ความน้อมอัสมิมานะ คือ ความถือว่าตัวตนให้
หมดได้นี้ เป็นสุขอย่างยิ่ง, ครั้นล่วง ๗ วันแล้ว เสด็จออกจากร่มไม้
มุจลินท์ไปยังไม่เกิดซึ่งได้นามว่า ราชายตนะ ทรงนั่งเสวยวิมุตตีสุข
๗ วัน สมัยนั้นพาคณิสสองคน ชื่อตปุสสะ ๑ ภักถิกะ ๑ เดินทาง
ไกลมาจากอุกกถชนบทถึงที่นั้น ได้เห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับ
อยู่ภายใต้ต้นไม้ราชายตนะ จึงนำสัตตพวง สัตตูก้อน ซึ่งเป็นเสบียง
สำหรับเดินทางเข้าไปถวายแล้ว ยืน ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง พระองค์
ทรงรับแล้วเสวยเสร็จแล้ว พาคณิสสองคนนั้นกราบทูลแสดงตนเป็น
อุบาสก อ้างพระองค์กับทั้งพระธรรมเป็นที่ระลึกตลอดชีวิต เป็นปฐม-
อุบาสกขึ้นในพระพุทธกาล แล้วหลีกไป.

ครั้นล่วง ๗ วันแล้ว เสด็จออกจากร่มไม้ราชายตนะ เสด็จ
กลับไปประทับภายใต้ร่มไม้ชปาณนิโครธอีก พระองค์ดำริถึงธรรมที่
พระองค์ได้ตรัสรู้แล้ว ว่าเป็นของลึก ยากที่บุคคลผู้ยินดีในอาลัยจะ
ตรัสรู้ตามได้ แต่อาศัยพระกรุณาในหมู่สัตว์จึงพิจารณาว่า จะมีผู้รู้
ทั่วถึงธรรมนั้นบ้างหรือไม่ ก็ทรงทราบด้วยพระปัญญาว่า บุคคลที่มี
กิเลสน้อยเบาบางก็มี กิเลสหนักก็มี มีอินทรีย์คือศรัทธาความเพียร

สติสมาธิปัญญาคล้าก็มี มีอินทรีย์อ่อนก็มี มีอาการอันดีก็มี มีอาการอันชั่วก็มี จะพึงสอนให้รู้ได้โดยง่ายก็มี จะพึงสอนให้รู้ได้โดยยากก็มี เป็นผู้สามารถจะรู้ได้ก็มี ไม่สามารถจะรู้ได้ก็มี มีอธิบายเป็นคำเปรียบว่าในกออุบลหรือในกอบัวหลวง หรือในกอบัวขาว ดอกบัวที่เกิดแล้วในน้ำ เจริญแล้วในน้ำ น้ำเลี้ยงอุปถัมภ์ไว้ บางเหล่ายังจมอยู่ในน้ำ บางเหล่าตั้งอยู่เสมอน้ำ บางเหล่าตั้งขึ้นพ้นน้ำ ในดอกบัว ๓ อย่างนั้น ดอกบัวที่ตั้งขึ้นพ้นน้ำแล้วนั้น คอยสัมผัสรัศมีพระอาทิตย์อยู่ จักบาน ณ วันนี้ ดอกบัวที่ตั้งอยู่เสมอน้ำนั้นจักบาน ณ วันพรุ่งนี้ ดอกบัวที่ยังไม่ขึ้นจากน้ำ ยังตั้งอยู่ภายในน้ำนั้น จักบาน ณ วันต่อ ๆ ไป ดอกบัวที่จักบานมี ๓ อย่างชนิด บุคคลที่สามารถจะรู้ธรรมพิเศษได้ ก็เป็น ๓ จำพวกฉนั้น คือ อุกมตัตถุญ ๑ วิปจิตถุญ ๑ เนยยะ ๑ ในบุคคล ๓ จำพวกนั้น บุคคลผู้ใดมีอุปนิสัยสามารถจะรู้จักรัทธิพิเศษได้โดยพลัน พร้อมกันกับเวลาที่ท่านผู้ศาสดาแสดงธรรมสั่งสอน บุคคลผู้นั้นชื่อว่าอุกมตัตถุญ บุคคลผู้ใดต่อท่านแจกความแห่งคำที่ย่อให้พิสดารออกไป จึงจะตรัสรู้ธรรมพิเศษได้ บุคคลผู้นั้นชื่อว่า วิปจิตถุญ บุคคลผู้ใดเมื่อพากเพียรจำอุทเทศตามความทำในใจโดยอุบายที่ชอบ คบสมาคมด้วยกัลยาณมิตร จึงจะตรัสรู้ธรรมพิเศษได้ บุคคลผู้นั้นชื่อว่าเนยยะ. ส่วนบุคคลผู้ใด แม้ฟังแล้วจำไว้ได้แล้ว ได้บอกกล่าวธรรมแก่ผู้อื่นเป็นอันมาก ก็ไม่อาจรู้ธรรมพิเศษได้ บุคคลผู้นั้นเป็นคนอกัฏ ควรเปรียบด้วยดอกบัวอันจักไม่บาน จักเป็นรักษาแห่งเต่าและปลาฉนั้น.

ครั้งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงทราบด้วยพระปัญญาว่าบุคคลผู้ควรจะรู้ทั่วถึงได้มีอยู่ อย่างนี้แล้วทรงตั้งพระเหตุทัยในอันที่จะแสดงธรรมสั่งสอนมหาชนแล้ว ทรงพระดำริหาคนที่จะเป็นผู้รับเทศนาที่เร็วกว่า เราจะแสดงธรรมแก่ใครก่อนดีหนอ ใครจักรู้ธรรมนี้ได้ฉับพลัน ครั้งนั้น ทรงระลึกถึงอาฬารดาบสและอุทกดาบส ซึ่งพระองค์เคยไปอาศัยศึกษาในลัทธิของเธอในกาลก่อนว่า เธอทั้งสองเป็นคนฉลาดทั้งมีกิเลสเบาบางสามารถจะรู้ธรรมนี้ได้ฉับพลัน แต่เธอทั้งสองสิ้นชีพเสียแล้วมีความฉิบหายเสียจากคุณอันใหญ่ ถ้าได้ฟังธรรมอันนี้แล้วคงรู้ได้โดยฉับพลันทีเดียว ภายหลัง ทรงนึกถึงฤๅษีปัญจวัคคีย์ว่า ฤๅษีปัญจวัคคีย์มีอุปการะแก่เรามาก เธอได้เป็นผู้อุปัฏฐากบำรุงเรา เมื่อครั้งบำเพ็ญเพียร ควรเราจะแสดงธรรมแก่เธอก่อน ครั้นทรงกำหนดลงว่าจะแสดงธรรมแก่ฤๅษีปัญจวัคคีย์ก่อนอย่างนี้แล้ว ทรงพระดำเนินไปโดยทางที่จะไปยังเมืองพาราณสี ครั้นถึงที่เป็นระหว่างแม่น้ำคยากับแดนพระมหาโพธิ์ต่อกัน พบอาชีวกคนหนึ่งชื่ออุปกะเดินสวนทางมา อุปกาชีวกเห็นสีพระฉวีของพระองค์ผุดผ่อง นึกประหลาดใจอยากจะได้ใคร่ทราบว่าเป็นใครเป็นศาสดาผู้สอนของพระองค์ จึงทูลถาม พระองค์ตรัสตอบแสดงความจริงว่า พระองค์เป็นสยัมภูผู้เป็นเองในทางตรัสรู้ ไม่มีใครเป็นครูสั่งสอน อุปกาชีวกไม่เชื่อสิ้นศีรษะแล้วหลีกไป พระองค์ก็เสด็จไปโดยลำดับ ถึงป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี ซึ่งเป็นที่อยู่แห่งฤๅษีปัญจวัคคีย์นั้น.

ฝ่ายฤๅษีปัญจวัคคีย์ ได้เห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จมาแต่ไกล

จึงนัดหมายกันว่าพระสมณโคดมนี้ มีความมักมากคล้ายเพียรเวียนมา เพื่อความมักมากแล้ว เสด็จมา ณ บัดนี้ ในเราทั้งหลาย ผู้ใดผู้หนึ่ง ไม่ฟังไหว้ ไม่ฟังลุกขึ้นต้อนรับเธอ ไม่ฟังรับบาตรจีวรของเธอเลย ก็แต่ว่าฟังตั้งอาสนะที่นั่งไว้เถิด ถ้าเธอปรารถนาที่จะนั่ง ครั้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จเข้าไปถึงแล้ว เธอพูดกับพระองค์ ด้วยโวหาร ไม่เคารพ คือพูดออกพระนามและใช้คำอาวุโส พระองค์ตรัสห้ามเสียแล้วตรัสบอกว่า เราได้ตรัสรู้มฤตธรรมโดยชอบเองแล้ว ท่านทั้งหลายคอยฟังเถิดเราจักสั่งสอน เมื่อท่านทั้งหลายปฏิบัติตามเราสั่งสอน ไม่ช้าสักเท่าใด ก็จักบรรลุมฤตธรรมนั้น.

ก็คำว่ามฤตธรรมนั้น เป็นโวหารเรียกตามโวหารพราหมณ์ เพราะพราหมณ์ถือกันว่า ในกาลก่อน เทวดาเป็นอันมากคิดอยาก จะหาของที่กินตาย ไปทูลถามพระเป็นเจ้า ๆ รับสั่งให้กวนมหาสมุทร จะเกิดน้ำทิพย์ที่ดื่มเข้าไปแล้ว ทำผู้ดื่มไม่ให้ตาย เทวดาทั้งหลาย ก็กวนมหาสมุทรตามคำพระเป็นเจ้ารับสั่ง เมื่อกวนนั้นใช้ภูเขารองข้างล่างเขาหนึ่ง วางข้างบนเขาหนึ่ง ท่านทางคล้ายกับไม้สำหรับโม่แห้ง และเอานาคพันเข้าข้างบน ช่วยกันชักสองข้าง อาศัยความร้อนที่เกิด แต่ความหมุนเวียนแห่งภูเขา ดันไม้ที่เป็นยาบนภูเขาทั้งปวง คายรสไหล ลงไปในมหาสมุทรจนขึ้นเป็นปลักแล้ว เกิดเป็นน้ำทิพย์ในท่ามกลาง มหาสมุทรเรียกว่าน้ำอมฤตบ้าง น้ำสุรามฤตบ้าง แปลว่าน้ำทำผู้ดื่มไม่ให้ตายของเทวดา เทวดาได้ดื่มน้ำอมฤตนั้นแล้วเป็นผู้ไม่ตาย จึงได้นามว่า อมโร แปลว่าผู้ไม่ตาย ศัพท์นั้นเป็นเครื่องใช้เรียกเทวดา

แต่ครั้งนั้นมา ส่วนในพระพุทธศาสนาพระพุทธเจ้าทรงแสดงว่า
สิ่งใดมีความบังเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นดับไปเป็นธรรมดา ผู้เกิด
แล้วจะไม่ตายไม่มีเลย ก็แต่ความรู้สึกว่าตาย หรือไม่ตาย จะมีได้
โดยอุบายอย่างหนึ่ง คือคนที่ไม่เคยได้สดับละอัสมิมานะไม่ได้ถ้อมันสิ่ง
นั้น ๆ ว่าเรา ว่าของเรา ว่าเขา ว่าของเขา เมื่อสิ่งนั้น ๆ แรก
ไปดับไป ก็เข้าใจรู้สึกที่เราตาย ของเราตาย เขาตาย ของเขา
ตาย ฝ่ายผู้ที่ได้สดับแล้วทำในใจโดยชอบ ละอัสมิมานะได้ขาด ไม่
ถ้อมันดังกล่าวแล้ว เมื่อสิ่งนั้น ๆ แรกดับไป ก็ไม่เข้าใจรู้สึกที่เราตาย
ของเราตาย เขาตาย ของเขาตาย เห็นแต่สภาพอันหนึ่งเกิดขึ้น
แล้วก็ดับไป ธรรมของผู้ที่เห็นอย่างนี้ควรจะเรียกว่ามฤตได้ จึงใช้
โวหารนี้สืบมา.

เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสเดือนอุยฺยปัณฺณวักคิยฺให้คอยฟัง
พระองค์จะทรงสั่งสอนอย่างนี้แล้ว เธอกล่าวค้ำนล่ำเลิกเหตุในปาง
หลังว่า อาวุโสโคดม แม้แต่ด้วยความประพฤติดังนั้น ท่านยัง
ไม่บรรลुरुธรรมพิเศษได้ บัดนี้ท่านมาปฏิบัติเพื่อความเป็นคนมักมากแล้ว
เหตุไฉน ท่านจักบรรลुरुธรรมพิเศษได้แล้ว พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรง
เดือนอุยฺยปัณฺณวักคิยฺ พุคคักค้ำนโต้ตอบกันอย่างนั้น ถึง ๒ ครั้ง ๓ ครั้ง
พระองค์จึงตรัสเดือนให้เธอตามระลึกในหนหลังว่า ท่านทั้งปวงจำได้
หรือ วาจาเช่นนี้เราได้เคยพูดแล้วในปางก่อนแต่กาลนี้ อุยฺยปัณฺณวักคิยฺ
นึกขึ้นได้ว่า พระวาจาเช่นนี้ไม่เคยมีเลย จึงมีความสำคัญในอันจะฟัง
พระองค์ทรงแสดงธรรม ครั้นเธอตั้งใจคอยฟังโดยเคารพแล้ว พระ

สัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสธรรมเทศนาที่แรก ประกาศความตรัสรู้ของพระองค์ สอนอุปัฏฐากว่า กิเลสทั้งหลาย ส่วนลามก ๒ อย่าง คือการประกอบตนให้พัวพันด้วยความสุขในกามทั้งหลาย ซึ่งเป็นกรรมอันต่ำช้าเป็นเหตุที่จะให้ตั้งบ้านตั้งเรือน เป็นของคนมีกิเลสหนา ไม่ใช่ของคนไปจากข้าศึกคือกิเลส ไม่ประกอบด้วยประโยชน์อย่างหนึ่ง การประกอบความเหน็ดเหนื่อยแก่ตนเปล่า ซึ่งให้เกิดทุกข์แก่ผู้ประกอบ ไม่ทำผู้ประกอบให้ไปจากข้าศึกคือกิเลสได้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์อย่างหนึ่ง ส่วนลามก ๒ อย่างนี้ บรรพชิตไม่ควรเสพ ข้อปฏิบัติซึ่งเป็นกลางไม่เข้าไปใกล้ส่วนลามกทั้ง ๒ นี้ เราได้ตรัสรู้แล้วด้วยปัญญาอันยิ่ง ทำดวงตาคือทำญาณเครื่องรอบรู้ เป็นไปเพื่อความเข้าไปสงบระงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความรู้ดี เพื่อความไม่มีกิเลสเครื่องร้อยรัด ก็ข้อปฏิบัติเป็นกลางนั้น อย่างไรเล่า ข้อปฏิบัติที่เป็นกลางนั้น คือธรรมที่ควรแสวงหา มีองค์ ๘ เครื่องไปจากข้าศึกคือกิเลสอันนี้แล องค์ ๘ นั้นอย่างไรเล่า? ปัญญาอันเห็นชอบ ๑ ความดำริชอบ ๑ วาจาชอบ ๑ การงานชอบ ๑ เลี้ยงชีพชอบ ๑ ความเพียรชอบ ๑ ระลึกชอบ ๑ ตั้งใจไว้ชอบ ๑ ข้อปฏิบัติเป็นกลางนี้แล เราได้ตรัสรู้แล้วด้วยปัญญาอันยิ่ง ทำดวงตาคือทำญาณเครื่องรอบรู้ เป็นไปเพื่อความเข้าไปสงบระงับ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความรู้ดี เพื่อความไม่มีกิเลสเครื่องร้อยรัด กิเลสทั้งหลาย ข้อนี้เป็นของจริง ของอริยบุคคล คือ ทุกข์ ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ ความแห่งใจเป็นทุกข์ ความพิโรธรำพัน ความบอบกาย

ความเสียใจ ความคับใจ เป็นทุกข์ละอย่าง ๆ ความประจวบด้วยสิ่ง
ไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งที่รักเป็นทุกข์ ความ
ปรารถนาไม่ได้สมหวังเป็นทุกข์ ข้อนี้เป็นของจริงของอริยบุคคล
คือเหตุให้ทุกข์เกิดขึ้น ความทะยานอยากอันใดทำความเกิดอีก เป็น
ไปกับความกำหนดด้วยอำนาจความเพลิน เพลินยิ่งในอารมณ์นั้น ๆ
ความทะยานอยากนี้อย่างไรเล่า ความทะยานอยากในอารมณ์ที่ใคร่ ๑
ความทะยานอยากในความมีความเป็น ๑ ความทะยานอยากในความ
ไม่มีไม่เป็น ๑ ความทะยานอยาก ๓ ประการนี้แลเป็นเหตุให้ทุกข์เกิด
ข้อนี้ของจริงแห่งอริยบุคคล คือเหตุให้ทุกข์ดับ ความดับด้วยไม่ติด
ยึดมอยู่ได้โดยไม่เหลือ แห่งความทะยานอยากนั้นแล และความสละ
ความวาง ความปล่อย ซึ่งความทะยานอยากนั้นแล ความที่แห่ง
ความทะยานอยากนั้นแล ไม่พัวพันติดอยู่ได้ เป็นเหตุให้ทุกข์ดับ ข้อนี้
ของจริงแห่งอริยบุคคล คือ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ธรรมที่
ควรแสวงหามีองค์ ๘ เครื่องไปจากข้าศึก คือกิเลส อันนี้แลเป็นข้อ
ปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ องค์ ๘ นั้นเป็นไฉน ? ปัญญาอันเห็นชอบ ๑
ความดำริชอบ ๑ วาจาชอบ ๑ การงานชอบ ๑ เลี้ยงชีวิตชอบ ๑
ความเพียรชอบ ๑ ระลึกชอบ ๑ ตั้งใจไว้ชอบ ๑ ภิกษุทั้งหลาย
ดวงตา ญาณ ปัญญา วิทยา แสงสว่าง ได้เกิดขึ้นแก่เรา ใน
ธรรมทั้งหลายที่เราไม่ได้เคยฟังแล้ว ในกาลก่อนว่า ข้อนี้ทุกข์ และ
ทุกข์นี้มันควรกำหนดรู้ด้วยปัญญา เราได้กำหนดรู้แล้ว, ข้อนี้เหตุให้
ทุกข์เกิด เหตุให้ทุกข์เกิดนี้มันควรละเสีย เราได้ละแล้ว, ข้อนี้เหตุให้

ทุกซ์ดับ เหตุให้ทุกซ์ดับนี้มันควรทำให้แจ้งชัด เราได้ทำให้แจ้งชัดแล้ว. ข้อนี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกซ์ ข้อปฏิบัตินี้มันควรทำให้เกิด เราได้ทำให้เกิดแล้ว, ภิกษุทั้งหลาย ปัญญาอันรู้อันเห็นตามเป็นจริงแล้วอย่างไร ในของจริงแห่งอริยบุคคลทั้ง ๔ เหล่านี้ ของเราซึ่งมีรอบ ๓ มีอาการ ๑๒ อย่างนี้ ยังไม่หมดจดเพียงใดแล้ว เรายังยืนยันตนว่าเป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ ไม่มีความตรัสรู้อื่นจะยิ่งกว่าในโลกไม่ได้เลยเพียงนั้น เมื่อใดปัญญาอันรู้อันเห็นตามเป็นจริงแล้วอย่างไร ในของจริงแห่งอริยบุคคลทั้ง ๔ เหล่านี้ ของเราหมดจดดีแล้ว เมื่อนั้นเรายืนยันตนได้ว่าเป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ ไม่มีความตรัสรู้อื่นจะยิ่งกว่าในโลก อนึ่ง ปัญญาอันรู้อันเห็นได้เกิดขึ้นแล้วแก่เราว่า ความพิเศษของเราไม่กลับกำเริบ ความเกิดอันนี้เป็นที่สุดแล้ว บัดนี้ไม่มีความเกิดอีก.

เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสธรรมเทศนาอยู่ ดวงตาอันเห็นธรรม ปราศจากธุลีมลทิน ได้เกิดขึ้นแล้ว แก่โกณฑัญญดาบสว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับเป็นธรรมดา พระองค์ทรงทราบว่โกณฑัญญดาบสได้เห็นธรรมแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานว่า โกณฑัญญะ! ได้รู้แล้วหนอ ๆ เพราะอาศัยอุทานว่า อัญญาสิ ๆ ที่เป็นภาษามคธ แปลว่า! ได้รู้แล้ว ๆ คำว่า อัญญา-โกณฑัญญโธ จึงได้เป็นชื่อของเธอตั้งแต่กาลนั้นมา.

ในธรรมเทศนาที่แรกนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงยกส่วนลามก ๒ อย่างนี้ขึ้นแสดงว่า เป็นโทษอันบรรพชิตไม่ควรเสพขึ้นก่อน

เรื่องอื่น เพราะส่วนลามก ๒ อย่างนั้น เป็นโทษสำคัญกว่าโทษอย่างอื่น ทำบรรพชิตไม่ให้อบรมคุณพิเศษได้ และบรรพชิตในครั้งนั้น หมกมุ่นอยู่ในส่วนลามกทั้ง ๒ อย่างนั้นเป็นพื้น ข้อนี้มีเรื่องเล่ามาในหนังสือรามายณะ และหนังสือมหาภารตะของพวกพราหมณ์ แสดงว่าฤๅษีทั้งหลายล้วนแต่เป็นคนมีลูกมีเมียทั้งนั้น เพราะเขาถือกันว่า ชายใดไม่มีลูกชาย ชายนั้นตายไปต้องตกขุมนรกอันหนึ่งเรียกว่าปุตตะ ถ้ามีลูกชาย ๆ นั้นช่วยป้องกันไม่ให้ตกขุมนรกนั้นได้ ศัพท์ว่าบุตร จึงได้เป็นเครื่องเรียกลูกชายสืบมา แปลว่า ลูกผู้ป้องกันพ่อจากขุมนรก ซึ่งเรียกว่าปุตตะ ไซ้แต่เท่านั้น ฤๅษีทั้งหลายนั้นเป็นที่นับถือว่าเป็นผู้ให้สวัสดิมงคลได้ด้วย ถ้าลูกสาวของใครจะแต่งงานกับผู้ใดผู้หนึ่ง มารดาบิดาต้องขอสวัสดิมงคลแต่ฤๅษี ซึ่งเป็นที่นับถือของตนก่อนแล้ว จึงแต่งงานต่อภายหลัง ถ้าได้เช่นนี้เป็นมงคลอันใหญ่ หญิงนั้นเป็นคนมีหน้ามีตา ไม่เป็นที่รังเกียจแม่แห่งผู้จะเป็นสามี ได้ยินว่าประเพณีนี้ เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินประพาสประเทศอินเดีย เมื่อจุลศักราช ๑๒๓๓ ก็ยังมีอยู่ ถึงจะบูชาัญญ และบำเพ็ญเพียรประพาศิวัตรทรมานร่างกายถวายพระเป็นเจ้า ก็อยู่ในหวังผลล้วนแต่กามคุณนี้ ๆ เป็นมลทินเครื่องเหนี่ยวใจไว้ให้ทอดย ไม้ให้เพียรเพื่อคุณเบื้องหน้า ส่วนการทรมานร่างกายนั้นเล่า ก็เป็นแต่ให้ลำบากเปล่า ไม่สำเร็จประโยชน์อะไรได้ตามที่ว่า เช่นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงประพาศิแล้วนั้น เมื่อพระองค์ทรงแสดงส่วนลามก ๒ อย่าง ที่เป็นโทษสำคัญกว่าโทษอื่นที่บรรพชิตในครั้งนั้น

หมกมุ่นอยู่ว่า อันบรรพชิตไม่ควรเสพอย่างนี้แล้ว ทรงแสดงข้อปฏิบัติเป็นกลางมีองค์ ๘ มีปัญญาอันเห็นชอบเป็นต้น อันไม่หย่อนนักยิ่งนัก ที่บรรพชิตควรเสพว่าเป็นทางที่จะให้บรรลุลหรรณพิเศษได้สืบไป มีข้อเปรียบว่า เหมือนสายพิณที่หย่อนนักก็คิดไม่ดัง ที่ตึงนักคิดเข้ามกขาด พอคิดจะคิดดังและไม่ขาดฉันใด ข้อปฏิบัติของบรรพชิตก็ฉันนั้น ถ้าบรรพชิตปฏิบัติที่ถ้อยหรือแก่กล้าเกินนัก ก็ไม่สามารถจะบรรลุลหรรณพิเศษได้ ต่อข้อปฏิบัติเป็นกลาง ๆ ไม่ยิ่งหย่อนนัก จึงสามารถจะบรรลุลหรรณพิเศษนั้นได้ นี่แหละควรเห็นว่าพระพุทธศาสนาคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเป็นกลาง ๆ เท่านั้น เมื่อบรรพชิตปฏิบัติเป็นกลางอย่างนั้นแล้ว ควรบรรลุลหรรณพิเศษอย่างไร จึงทรงแสดงของจริง ๔ อย่างแล้ว ตรัสว่าพระองค์ได้รู้เห็นของจริง ๔ อย่างนั้นแล้ว เพื่อจะให้เป็นตัวอย่าง ซึ่งผู้อื่นดำเนินตาม ก็การรู้ของจริงนั้นจะมีผลอย่างไร จึงทรงแสดงผลคือความพ้นจากกิเลส อันเป็นเหตุก่อทุกข์และสันชาติไม่ต้องเกิดอีกในที่สุด.

ปริเฉทที่ ๔

ฝ่ายโกณฑัญญดาบส ได้เห็นธรรมแล้ว ลึ้นความสงสัยถึงความเป็นคนแก่ล้าวกลา ปราศจากครันคร้ามในอันประพฤติดตามคำสั่งสอนของพระศาสดา เป็นคนมีความเชื่อในพระพุทธานุศาสนาคด้วยตนเอง ไม่ต้องเชื่อแต่ผู้อื่น จึงทูลขออุปสมบทในพระธรรมวินัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า ขอข้าพระเจ้า พึงได้อุปสมบทในสำนักของพระองค์เถิด พระศาสดาทรงอนุญาตให้โกณฑัญญดาบส เป็นภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ด้วยพระวาจาว่า ท่านจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมเรากล่าวดีแล้ว ท่านจงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด พระวาจานั้นก็ให้สำเร็จอุปสมบทของเธอ ด้วยว่าในครั้งนั้นยังไม่ทรงอนุญาตวิธีอุปสมบทอย่างอื่น เป็นแต่ทรงอนุญาตแก่ผู้ใดด้วยพระวาจาเช่นนั้น ผู้นั้นก็เป็ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ อุปสมบทอย่างนี้ เรียกว่าเอหิภิกขุอุปสัมปทา ส่วนผู้ที่ได้รับอนุญาตเป็นภิกษุด้วยพระวาจาเช่นนี้ เรียกว่าเอหิภิกขุ พระศาสดาทรงอนุญาตให้โกณฑัญญดาบส เป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา ด้วยพระวาจาเช่นนั้นเป็นครั้งแรกในพุทธกาล จำเดิมแต่กาลนั้นมา ทรงสั่งสอนเธอทั้ง ๔ ที่เหลือนั้นด้วยธรรมเทศนาเบ็ดเตล็ด ตามสมควรแก่อัชสาสัย วัปปดาบสและภัททิยดาบส ได้เห็นธรรมอย่างพระอัญญาโกณฑัญญะแล้ว ทูลขออุปสมบท พระศาสดาก็ประทานอุปสมบทแก่เธอทั้ง ๒ นั้นเหมือนอย่างประทานแก่พระอัญญาโกณฑัญญะ ครั้งนั้นสาวกทั้ง ๓

เที่ยวบิณฑบาต นำอาหารมาเลี้ยงกันทั้ง ๖ องค์ ภายหลังกทานาม-
คาบสและอัสสชิตาบส ได้เห็นธรรมเหมือนท่าน ๓ องค์แล้ว ทูลขอ
อุปสมบท พระศาสดาก็ทรงอนุญาตอุปสมบทแก่เธอทั้ง ๒ เหมือน
อย่างทรงอนุญาตแก่ท่านทั้ง ๓ เมื่อภิกษุปัญจวัคคีย์ตั้งอยู่ในที่แห่ง
สาวกแล้ว มีอินทรีศรัทธาเป็นต้นแก่กล้า ควรเจริญวิปัสสนาเพื่อ
วิมุตติแล้ว พระศาสดาตรัสธรรมเทศนาสั่งสอนว่า ภิกษุทั้งหลาย
รูป คือ ร่างกาย เวทนา คือ ความรู้สึกทุกข์ หรือไม่ทุกข์
สังขาร คือ ความจำ สังขาร คือ สภาพที่เกิดกับใจ ประจุใจให้ดี
บ้างชั่งบ้าง และวิญญาณ คือ ใจ ๕ ชั้นนี้เป็นอนัตตาไม่ใช่ตน
ถ้าชั้นทั้ง ๕ นี้จักได้เป็นต้นแล้ว ชั้น ๕ นี้ ก็ไม่พึงเป็นไปเพื่อความ
ลำบาก อนึ่งผู้ที่ถือว่าเป็นเจ้าของก็จะพึงปรารถนาได้ในชั้น ๕ นี้ ตาม
ใจหวังว่า จงเป็นอย่างนี้เถิด อย่าเป็นอย่างนั้นเลย เหตุใด ชั้น ๕ นี้
ไม่ใช่ตน เหตุนั้น ชั้น ๕ นี้ จึงเป็นไปเพื่อความลำบาก อนึ่ง ผู้ที่
ถือว่าเป็นเจ้าของย่อมไม่ปรารถนาได้ในชั้น ๕ นี้ ตามใจหวังว่า จง
เป็นอย่างนี้เถิด อย่าเป็นอย่างนั้นเลย.

พระศาสดาทรงแสดงชั้น ๕ ว่าเป็นอนัตตา สอนภิกษุปัญจ-
วัคคีย์ให้พิจารณาแยกกายใจอันนี้ออกเป็นชั้น ๕ ทางวิปัสสนาอย่างนี้
แล้ว ตรัสตามความเห็นของเธอทั้ง ๕ ว่า ภิกษุทั้งหลาย ท่านสำคัญ
ความนั้นเป็นไหน ชั้น ๕ นี้ เทียงหรือไม่เทียง? ไม่เทียง พระองค์.
ก็สิ่งใดไม่เทียง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุขเล่า? เป็นทุกข์ พระองค์.
ก็สิ่งใดไม่เทียง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือ

จะตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นตนของเรา ดังนี้.
ไม่อย่างนั้น พระองค์.

ต่อไปนี้ พระศาสดาตรัสสอนเธอทั้ง ๕ ให้ละความถือมั่นใน
ขั้น ๕ นั้น ต่อพระธรรมเทศนาข้างต้นว่า ภิกษุทั้งหลาย เหตุอัน
รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ อันใดอันหนึ่ง ล่วงไป
แล้วก็ดี ยังไม่มีมาก็ดี เกิดขึ้นจำเพาะบัดนี้ก็ดี หายก็ดี ละเอียด
ก็ดี เลวก็ดี งามก็ดี ในที่ไกลก็ดี ในที่ใกล้ก็ดี ทั้งหมดก็เป็นแต่
สักว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ส่วนนั้นท่านทั้งหลาย
พึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบ ตามเป็นจริงแล้วอย่างไร ดังนี้ว่า นั่นไม่
ใช่เรา นั่นไม่ใช่ของเรา นั่นไม่ใช่ตนของเราเกิด ภิกษุทั้งหลาย
อริยสาวกผู้ได้ฟังแล้ว เมื่อเห็นอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายใน รูป เวทนา
สัญญา สังขาร วิญญาณ ครั้นเบื่อหน่าย ก็ปราศจากความกำหนัด.
รักใคร่ เพราะปราศจากความกำหนัดรักใคร่ จิตก็พ้นจากความถือมั่น
เมื่อจิตพ้นแล้ว ก็มีญาณรู้ว่าพ้นแล้ว ดังนี้ อริยสาวกนั้นรู้ชัดว่า
ความเกิดขึ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้ประพฤติดจบแล้ว กิจที่ควรทำได้ทำ
เสร็จแล้ว กิจอื่นอีกเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี.

เมื่อพระศาสดา ตรัสธรรมเทศนาอยู่ จิตของภิกษุปัญจวัคคีย์
ผู้พิจารณาภูมิธรรม ตามกระแสเทศนานั้น พ้นแล้วจากอาสวะ ไม่
ถือมั่นด้วยอุปาทาน ครั้งนั้นมีพระอรหันต์ขึ้นในโลก ๖ องค์ คือพระ-
ศาสนา ๑ สาวก ๕ ด้วยประการอย่างนี้.

สมัยนั้น มีกุลบุตรผู้หนึ่ง เป็นบุตรเศรษฐีในเมืองพาราณสี

ชื่อยสะ มีเรือน ๓ หลัง เป็นที่อยู่ ๓ ฤดู ครั้งนั้นเป็นฤดูฝน ยส-
กุลบุตรอยู่ในปราสาทที่อยู่ในฤดูฝน บำเรอด้วยคนตรีล้วนแต่สตรี
ประโคม ไม่มีบุรุษเจือปน คำวันหนึ่ง ยสกุบุตรนอนหลับก่อน
หมู่ชนบริวารหลังต่อภายหลัง แสงไฟตามสว่างอยู่ ยสกุบุตรตื่น
ขึ้น เห็นหมู่ชนบริวารนอนหลับ มีอาการพิกลต่าง ๆ บางนางมีพิณ
ตกอยู่ที่รักแร้ บางนางมีตะโพนวางอยู่ข้างคอ บางนางมีเปิงมางตก
อยู่ ณ ออก บางนางสยายผม บางนางมีเขพะไหล บางนางบ่นละเมอ
ต่าง ๆ ไม่เป็นที่ตั้งแห่งความยินดีเหมือนก่อน ๆ หมู่ชนบริวารนั้น
ปรากฏแก่ยสกุบุตรดุจซากศพที่ทิ้งอยู่ในป่าช้า ครั้นยสกุบุตรได้เห็น
แล้ว เกิดความสลัดใจคิดเบียดหน้าออกอุทาน (วาจาที่เปล่งด้วย
อำนาจความสลัดใจ) ว่า ที่นี้วุ่นวายหนอ ที่นี้ขัดข้องหนอ ยส-
กุบุตรรำคาญใจ จึงสวมรองเท้าเดินออกจากประตูเรือนไปแล้วออก
ประตูเมือง ตรงไปในทางที่จะไปป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ในเวลานั้น
จวนใกล้รุ่ง พระศาสดาเสด็จจงกรมอยู่ในที่แจ้ง ทรงได้ยินเสียงยส-
กุบุตรออกอุทานนั้น เดินมายังที่ใกล้ จึงตรัสเรียกว่า ที่นี้ไม่วุ่นวาย
ที่นี่ไม่ขัดข้อง ท่านมาที่นี่เกิด นั่งลงเถิด เราจักแสดงธรรม
แก่ท่าน ยสกุบุตร ได้ยินอย่างนั้นแล้ว คิดว่า ได้ยินว่า ที่นี้ไม่
วุ่นวาย ที่นี่ไม่ขัดข้อง จึงถอดรองเท้าเสียบเข้าไปใกล้ไฟแล้ว นั่ง
ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง พระศาสดาตรัสเทศนาอนุปพิทกกา คือถ้อย
คำที่กล่าวโดยลำดับ พรรณนาทานการให้ก่อนแล้ว พรรณนาศีลความ
รักษากายวาจาเรียบร้อยเป็นลำดับแห่งทาน พรรณนาสวรรค์ คือ

กามคุณที่บุคคลใคร่ ซึ่งจะพึงได้พึงถึงด้วยกรรมอันดี คือทานและศีล เป็นลำดับแห่งศีล พรรณนาโทษ คือความเป็นของไม่ยั่งยืน และ ประกอบด้วยความคับแค้นแห่งกาม ซึ่งได้ชื่อว่าสวรรค์นั้น เป็น ลำดับแห่งสวรรค์ พรรณนาอนิสงส์แห่งความออกไปจากกาม เป็น ลำดับแห่งโทษของกาม ฟอกจิตยสกุลบุดร ให้ห่างไกลจากความ ยินดีในกาม ควรรับธรรมเทศนา ให้เกิดดวงตาเห็นธรรม เหมือน ฝ่าที่ปราศจากมลทินควรรับน้ำย้อมได้ฉะนั้น แล้วจึงทรงประกาศพระ ธรรมเทศนาที่พระองค์ยกขึ้นแสดงเอง คือของจริง ๔ อย่าง คือ ทุกข์ เหตุให้ทุกข์เกิด เหตุให้ทุกข์ดับ และข้อปฏิบัติเป็นทางให้ถึงความ ดับทุกข์ ยสกุลบุดร ได้เห็นธรรมพิเศษ ณ ที่นั่งนั้นแล้ว ภายหลัง พิจารณาคุณิทธิธรรมที่ตนได้เห็นแล้ว จิตพ้นจากอาสวะไม่ถ่มมั่นด้วย อุปาทาน.

ฝ่ายมารดาของยสกุลบุดร เวลาเช้า ขึ้นไปบนเรือนไม่เห็นลูก จึงบอกแก่เศรษฐีผู้สามีให้ทราบ เศรษฐีใช้คนให้ไปตามหาใน ๔ ทิศ ส่วนตนเที่ยวออกหาด้วย เผอิญเดินไปในที่ไปป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ได้เห็นร่องเท้าของลูกตั้งอยู่ ณ ที่นั้น แล้วตามเข้าไปใกล้ ครั้น เศรษฐีเข้าไปถึงแล้ว พระศาสดาตรัสเทศนาอนุปพิงกาและอริยสัจ ๔ ให้เศรษฐีได้เห็นธรรมแล้ว เศรษฐีทูลสรรเสริญธรรมเทศนาแล้ว แสดงตนเป็นอุบาสกว่า ข้าพระเจ้าถึงพระองค์กับพระธรรม และภิกษุ สงฆ์เป็นที่ระลึก ขอพระองค์จงจำข้าพระเจ้าว่า เป็นอุบาสกผู้ถึง พระรัตนตรัยเป็นที่ระลึกจนตลอดชีวิตตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป เศรษฐีนั้น

ได้เป็นอุบาสก อ้างพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ครบทั้ง ๓ เป็นสรณะก่อนกว่าชนทั้งปวงในโลก.

เศรษฐีผู้บิดายังไม่ทราบว่า ยสกุลบุตรมีอาสวะสิ้นแล้ว จึงบอกความว่า พ่อยสะ มารดาของเจ้าเศรษฐีโศกพิไรราพันนักร เจ้าจึงให้ชีวิตแก่มารดาของเจ้าเกิด ยสกุลบุตรแลดูพระศาสดา ๆ จึงตรัสแก่เศรษฐีว่า คฤหบดี ท่านจะสำคัญความนั้นเป็นไฉน แต่ก่อนยสะได้เห็นธรรมด้วยปัญญา อันรู้เห็นเป็นของเสขบุคคล (ผู้ยังต้องศึกษา เป็นชื่อพระอริยเจ้าเบื้องต้น ๓ จำพวก) เหมือนกับท่าน ภายหลังจะพิจารณาภูมิธรรมที่ตนได้รู้เห็นแล้ว จิตก็พ้นจากอาสวะ มิได้ถ่มมันด้วยอุปาทาน ควรหรือยสะจะกลับคืนไปบริโภคมกคุณเหมือนแต่ก่อน. ไม่อย่างนั้น พระองค์ เป็นลาภแล้ว ความเป็นมนุษย์ พ่อยสะได้ดีแล้ว ขอพระองค์กับพ่อยสะเป็นสมณะตามเสด็จ จงทรงรับบิณฑบาตของข้าพระเจ้า ในวันนี้เกิด พระองค์ทรงรับด้วยทรงนั่งอยู่ เศรษฐีทราบว่ายศรับแล้ว ลุกจากที่นั่งแล้ว ถวายอภิวัตแล้วทำประทักษิณ (เดินเวียนขวา) แล้วหลีกไป เมื่อเศรษฐีไปแล้ว ไม่ช้า ยสกุลบุตรทูลขออุปสมบท พระศาสดาก็ทรงอนุญาตให้เป็นภิกษุด้วยพระวาจาว่า ท่านจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมเรากล่าวดีแล้ว ท่านจงประพฤติพรหมจรรย์เถิด ในที่นี้ไม่ตรัสว่า เพื่อจะทำที่สุดทุกข์โดยชอบ เพราะพระยสะได้ถึงที่สุดแล้ว สมัยนั้นมีพระอรหันต์ขึ้นในโลก เป็น ๗ ทั้งยสะ.

ในเวลาเช้าวันนั้น พระศาสดากับพระยสะตามเสด็จ ๆ ไปถึง

เรือนเศรษฐีนั้นแล้ว ทรงนั่ง ณ อาสนะที่แต่งไว้ถวาย มารดาและ
ภริยาเก่าของพระยสะเข้าไปเฝ้า พระองค์ทรงแสดงอนุப்புพิกถาและ
อริยสัจ ให้สตรีทั้งสองนั้นเห็นธรรมแล้ว สตรีทั้งสองทูลสรรเสริญ
ธรรมเทศนาแล้ว แสดงตนเป็นอุบาสิกาถึงพระรัตนะเป็นที่ระลึกโดย
นัยนหลัง ต่างแต่เป็นผู้ชายเรียกว่าอุบาสก ผู้หญิงเรียกว่าอุบาสิกา
เท่านั้น สตรีทั้งสองนั้นได้เป็นอุบาสิกาชั้นในโลกก่อนกว่าหญิงอื่น
ครั้งถึงเวลา มารดาบิดาและภรรยาเก่าแห่งพระยสะ ก็อังกาสพระ
ศาสดาและพระยสะด้วยของเคี้ยว ของฉันอันประณีตโดยเคารพ ด้วยมือ
ของตน ครั้นฉันเสร็จแล้ว พระศาสดาตรัสพระธรรมเทศนาสั่งสอน
ชนทั้ง ๓ ให้เห็น ให้สมาทาน ให้อาจหาญ ให้รื่นเริงแล้ว เสด็จไป
ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน.

ฝ่ายสหหายของพระยสะ ๔ คน ชื่อ วิมลละ ๑ สุพาหุ ๑ ปุณณชิ ๑
ควัมปติ ๑ เป็นบุตรแห่งเศรษฐีสืบ ๆ มา ในเมืองพาราณสี ได้
ทราบว่ายสกุลบุตรออกบวชแล้ว จึงคิดว่า ธรรมวินัยที่ยสกุลบุตร
ออกบวชนั้น จักไม่เลวทรามแน่แล้ว คงเป็นธรรมวินัยอันประเสริฐ
ครั้นคิดอย่างนั้นแล้วพร้อมกันทั้ง ๔ คน ไปหาพระยสะ ๆ ก็พาสหหาย ๔
คนนั้น ไปเฝ้าพระศาสดาทูลขอให้ทรงสั่งสอน พระองค์ทรงสั่งสอนให้
กุลบุตรทั้ง ๔ นั้นเห็นธรรมแล้ว ประทานอุปสมบทอนุญาตให้เป็นภิกษุ
แล้ว ทรงสั่งสอนให้บรรลุพระอรหัตผล ครั้งนั้นมีพระอรหันต์ขึ้นใน
โลก ๑๑ องค์ ฝ่ายสหหายของยสะอีก ๕๐ คนเป็นชาวชนบทได้ทราบข่าว

นักธรรมโท - พุทธานุพุทธประวัติ - หน้าที่ 49

แล้วคิดเหมือนหนหลัง พากันมาบวชตาม แล้วได้สำเร็จพระอรหัตผล
ด้วยกันสิ้น โคนนัยก่อน บรรจบเป็นพระอรหันต์ ๖๑ องค์.

ปริเฉทที่ ๕

เมื่อสาวกมีมาก พอจะส่งไปให้เที่ยวประกาศศาสนา เพื่อเป็นหินดา-
นุกิตประโยชน์แก่หมู่ชนได้แล้ว พระศาสดาตรัสเรียกสาวก ๖๐ องค์
นั้นมาพร้อมแล้วตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เราได้พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง
ทั้งที่เป็นของทิพย์ และเป็นของมนุษย์ แม้ท่านทั้งหลายก็เหมือนกัน
ท่านทั้งหลายจงเที่ยวไปในชนบท เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนเป็น
อันมาก แต่อย่าไปรวมกัน ๒ คนโดยทางเดียวกัน จงแสดงธรรมมี
คุณควรนับในเบื้องต้นท่ามกลางที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์อันบริสุทธิ์
บริบูรณ์สิ้นเชิง พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะ สัตว์ทั้งหลายที่มีกิเลส
บังปัญญาอุดรดูดีในจักขุน้อยเป็นปกติมีอยู่ เพราะโทษที่ไม่ได้ฟังธรรม
ย่อมเสื่อมจากคุณที่จะฟังได้ฟังถึง ผู้รู้ทั่วถึงธรรมจักมีอยู่ แม้เราก็จะ
ไปอุรุกเวลาประเทศเสนานิคม เพื่อจะแสดงธรรม สาวก ๖๐ นั้น
รับสั่งแล้ว ก็เที่ยวไปในชนบทแต่องค์เดียว ๆ แสดงธรรมประกาศ
พรหมจรรย์ ให้กุลบุตรที่มีอุปนิสัยในประเทศนั้น ๆ ได้ความเชื่อ
ในพระพุทธศาสนา น้อมอภัยสัจยในอุปสมบทแล้ว ไม่สามารถจะ
ให้อุปสมบทด้วยตนเองได้ จึงพากุลบุตรเหล่านั้นมา ด้วยหวังจะทูลให้
พระศาสดาประทานอุปสมบท ทั้งภิกษุผู้อาจารย์และกุลบุตรเหล่านั้นได้
ความลำบากในทางกันดารเป็นต้น พระศาสดาทรงดำริถึงความลำบาก
นั้นแล้ว ยกขึ้นเป็นเหตุ ทรงพระอนุญาตว่า เราอนุญาตบัดนี้ ท่าน
ทั้งหลายจงให้กุลบุตรอุปสมบท ในที่ศนั้น ๆ ในชนบทนั้น ๆ เองเถิด
กุลบุตรนั้น ท่านทั้งหลายพึงให้อุปสมบทอย่างนี้ พึงให้ปลงผมและ

หมวดเสียก่อนแล้ว ให้นำหม้อน้ำที่ข้อมด้วยน้ำฝาดแล้ว ให้นำกระโหรง
ประณมมือแล้ว ให้ไหว้ทำภิกษุทั้งหลาย สอนให้ว่าตามไปว่า ข้าพเจ้า
ถึงพระพุทธเจ้าเป็นที่ระลึก ข้าพเจ้าถึงพระธรรมเป็นที่ระลึก ข้าพเจ้าถึง
พระสงฆ์เป็นที่ระลึก ๆ ล ๆ ดังนี้ พระศาสดาทรงอนุญาตอุปสมบทด้วย
ไตรสรณคมน์เป็นครั้งแรกในพระพุทธศาสนาอย่างนี้ ตั้งแต่กาลนั้น
มีวิธีอุปสมบทเป็น ๒ อย่างคือ เอหิภิกขุอุปสัมปทา ที่พระศาสดาทรง
เอง ๑ และสรณคมน์อุปสัมปทา ที่ทรงอนุญาตแก่สาวก ๑.

ครั้งนั้น พระศาสดาทรงพิจารณาเห็นความบริบูรณ์แห่งอุปนิสัย
ของชนชาวมคธเป็นอันมาก จะต้องอาศัยพระเจ้าพิมพิสาร ซึ่งเป็น
พระเจ้าแผ่นดิน ตั้งศาลาลงในแคว้นแคว้นมคธก่อน ทรงคิดจะใคร่
พาอรุเวลกัสสปะ ซึ่งมีอายุมาก เป็นที่นับถือของมหาชนมานาน ไป
สั่งสอนให้มหาชนเลื่อมใส ครั้นเสด็จอยู่ในเมืองพาราณสีพอแก่ความต้อง
การแล้ว เสด็จพระพุทธดำเนินไปโดยหนทางที่จะไปยังอรุเวลาประเทศ
เสด็จแวะออกจากทางแล้ว เข้าไปพักอยู่ในไร่ฝ้าย ทรงนั่งในร่มไม้ตำบล
หนึ่ง.

สมัยนั้น สหาย ๓๐ คน ซึ่งเรียกว่า ภททวัคคีย์ พวกเจริญพร้อม
ทั้งภริยาเล่นอยู่ ณ ที่นั้น ภริยาของสหายผู้หนึ่งไม่มี สหายทั้งหลายจึง
นำหญิงแพศยามาเพื่อประโยชน์แก่สหายนั้น ครั้นสหายเหล่านั้นประมาท
ไป มิได้เอาใจใส่ระวังรักษา หญิงแพศยานั้นลักได้ห่อเครื่องประดับ
แล้วหนีไป สหายเหล่านั้นชวนกันเที่ยวหาหญิงแพศยานั้น ไปถึงที่
พระศาสดาประทับอยู่ เข้าไปใกล้แล้วถามว่า พระผู้มีพระภาค

เห็นหญิงผู้หนึ่งบ้างหรือ ? กุมารทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจะต้องการอะไรด้วยสตรีเล่า สหายทั้งหลายนั้นเล่าความตั้งแต่ต้นจนถึงหญิงแพศยานั้นลักเครื่องประดับแล้วหนีไป ถวายให้ทรงทราบ พระองค์ตรัสถามว่า กุมารทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจะสำคัญความนั้นเป็นไฉน ข้อซึ่งท่านฟังจะแสวงหาหญิงนั้นดีกว่าหรือจะฟังแสดงหาตนดีกว่า สองอย่างนี้ไหนจะดีกว่ากัน. ข้อซึ่งเข้าพระเจ้าจะฟังแสวงหาตนนั้นแลดีกว่า พระองค์. ถ้าอย่างนั้น ท่านทั้งหลายนั่งลงเถิด เราจักแสดงธรรมแก่ท่าน. สหายทั้งหลายนั้นถูกรับแล้ว นั่ง ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง พระศาสดาตรัสอนุப்புพิกถาและอริยสัจ ๔ ให้สหาย ๓๐ คนนั้น เกิดดวงตาเห็นธรรมแล้ว ประทานอุปสมบทแล้ว ทรงส่งไปในทิศนั้น ๆ เพื่อแสดงธรรม ประกาศพรหมจรรย์อย่างแต่ก่อน ส่วนพระองค์เสด็จไปโดยลำดับถึงอุรุเวลาประเทศ ซึ่งเป็นที่อาศัยอยู่แห่งชฎิล ๓ คนพี่น้อง กับทั้งหมู่ศิษย์บริวาร อุรุเวลกัสสปะเป็นพี่ชายใหญ่ นทีกัสสปะเป็นน้องชายกลาง คยากัสสปะเป็นน้องชายน้อย ทั้ง ๓ คนพี่น้องนี้ สร้างอาศรมอยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชราเป็น ๓ สถานตามลำดับกัน ครั้งพระศาสดาเสด็จถึงอุรุเวลาประเทศแล้ว ทรงทรมานอุรุเวลกัสสปะด้วยวิธีเครื่องทรมานต่าง ๆ แสดงให้เห็นว่า ลัทธิของอุรุเวลกัสสปะนั้นไม่มีแก่นสาร อุรุเวลกัสสปะ ถือว่าตนเป็นคนวิเศษฉันใด ๆ ตนก็หาเป็นฉันนั้น ๆ ไม่จนอุรุเวลกัสสปะมีความสลัดใจ พร้อมทั้งศิษย์บริวารลอบบริหารของชฎิลเสียในแม่น้ำแล้วทูลขออุปสมบท พระศาสดาก็ประทานอุปสมบทอนุญาติให้เป็นภิกษุทั้งสิ้น ฝ่ายนทีกัสสปะตั้งอาศรมอยู่ภายใต้ ได้เห็น

บริวารชฎิลลอยไปตามกระแสน้ำ สำคัญว่าเกิดอันตรายแก่พี่ชายตน
พร้อมทั้งบริวารรีบไปถึง เห็นอุรุเวลกัสสปะผู้พี่ชายถือเพศเป็นภิกษุแล้ว
ถามทราบความว่าพรหมจรรย์นี้ประเสริฐแล้ว ลอยบริวารชฎิลเสียใน
แม่น้ำ พร้อมด้วยบริวารเข้าเฝ้าพระศาสดา ทูลขออุปสมบท พระองค์
ก็ประทานอุปสมบทแก่เธอทั้งหลายนั้น ฝ่ายคยาก็สสปะ น้องชายน้อย
ได้เห็นบริวารชฎิลลอยไปตามกระแสน้ำ สำคัญว่าเกิดอันตรายแก่พี่ชาย
ทั้งสอง พร้อมกับบริวารรีบมาถึง เห็นพี่ชายทั้งสองถือเพศบรรพชิต
แล้ว ถามทราบความว่า พรหมจรรย์นี้ประเสริฐแล้ว ลอยบริวารของ
ตนเสียในแม่น้ำ พร้อมด้วยบริวารเข้าไปเฝ้าพระศาสดาทูลขออุปสมบท
พระองค์ก็ประทานอุปสมบท ให้เป็นภิกษุโดยนัยหนหลัง.

พระศาสดาเสด็จอยู่ในอุรุเวลาประเทศ ตามควรแก่ความต้องการ
แล้ว พร้อมด้วยหมู่ชฎิลเก่านั้น เสด็จไปยังคยาศิสะประเทศใกล้แม่น้ำ
คยา ประทับอยู่ ณ ที่นั้น ครัสเรียกภิกษุเหล่านั้นมาพร้อมแล้วทรงแสดง
ธรรมว่า ภิกษุทั้งหลาย สิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน อะไรเล่าเชื่อว่าสิ่งทั้ง
ปวง จักษุคือนัยน์ตา รูป วิญญาณอาศัยจักษุ สัมผัสคือความถูกต้อง
อาศัยจักษุ เวทนาที่เกิดเพราะจักษุสัมผัสเป็นปัจจัย คือสุขบ้าง ทุกข์บ้าง
ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์บ้าง (หมวดหนึ่ง), โสตคือ หู เสียง วิญญาณ
อาศัยโสต สัมผัสอาศัยโสต เวทนาที่เกิดเพราะโสตสัมผัสเป็นปัจจัย
สุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์บ้าง (หมวดหนึ่ง), ฆานะคือ
จมูก กลิ่น วิญญาณอาศัยฆานะ สัมผัสอาศัยฆานะ เวทนาที่เกิดแต่
ฆานสัมผัสเป็นปัจจัย เป็นสุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์บ้าง

(หมวดหนึ่ง), ชิวหาคือลิ้น รส วิญญาณอาศัยชิวหา สัมผัสอาศัยชิวหา เวทนาที่เกิดเพราะชิวหาสัมผัสเป็นปัจจัย สุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ใช่สุข ไม่ใช่ทุกข์บ้าง (หมวดหนึ่ง), กาย โภกฐัพพะ คืออารมณ์ที่จะพึงถูก ต้องด้วยกาย วิญญาณอาศัยกาย สัมผัสอาศัยกาย เวทนาที่เกิดเพราะ กายสัมผัสเป็นปัจจัย สุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์บ้าง (หมวด หนึ่ง), มนะ คือใจ ธรรม วิญญาณอาศัยมนะ สัมผัสอาศัยมนะ เวทนาที่เกิดเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย สุขบ้าง ทุกข์บ้าง ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์บ้าง (หมวดหนึ่ง) ชื่อว่าสิ่งทั้งปวง เป็นของร้อน ร้อนเพราะอะไร อะไรมาเผาให้ร้อน? เรากล่าวว่าร้อนเพราะไฟ คือ ความ กำหนด ความโกรธ ความหลง ร้อนเพราะความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศกร่ำไรรำพัน เจ็บกาย เสียใจ คับใจ ไฟกิเลส ไฟทุกข์ เหล่านี้ มาเผาให้ร้อน ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้ฟังแล้วเห็นอยู่ อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายในสิ่งทั้งปวงนั้น ตั้งแต่ในจักขุจนถึงเวทนาที่เกิด เพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย เมื่อเบื่อหน่ายย่อมปราศจากกำหนดรับใคร เพราะปราศจากกำหนดรักใคร่ จิตก็พ้นจากความถือมั่น เมื่อจิตพ้นแล้ว ก็เกิดญาณรู้ว่าพ้นแล้ว ดังนี้ อริยสาวกนั้นทราบชัดว่า ความเกิดขึ้น แล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่จำจะต้องทำ ได้ทำเสร็จแล้ว กิจอื่น อีก เพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มี เมื่อพระศาสดาตรัสธรรมเทศนานี้อยู่ จิตของภิกษุเหล่านั้น พ้นจากอาสวะทั้งหลาย ไม่ถือมั่นด้วยอุปาทาน.

พระศาสดา เสด็จอยู่ ณ คยาสีสะประเทศ ตามควรแก่พระอัครยา- ศัยแล้ว พร้อมด้วยหมู่ภิกษุสาวกพันสามองค์นั้น เสด็จเที่ยวไปโดย

ลำดับ ถึงเมืองราชคฤห์ ประทับอยู่ ณ สวนตาลหนุ่ม ฝ่ายพระเจ้าพิมพิสารพระเจ้าแผ่นดินมคธทรงทราบว่า พระสมณโคดม ซึ่งเป็นโอรสแห่งสากยราชละมราวาสสมบัติเสีย เสด็จออกบรพชาจากสากยตระกูล บัดนี้เสด็จถึงเมืองราชคฤห์ประทับอยู่ ณ สวนตาลหนุ่มแล้ว พระองค์ได้ทรงฟังกิตติศัพท์เสียงสรรเสริญพระคุณของพระศาสดาว่า เป็นพระอรหันต์ตรัสรู้แล้วเองโดยชอบเป็นต้น ทรงแสดงธรรมสั่งสอนมหาชน มีคุณควรนับในเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุด ประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถ และพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง จึงทรงพระราชดำริว่า การได้เห็นพระอรหันต์เช่นนั้น เป็นความดี สามารถให้ประโยชน์สำเร็จได้ ครั้นทรงพระราชดำริอย่างนี้แล้ว เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยราชบริวารออกไปเฝ้าพระศาสดา ถึงสวนตาลหนุ่มทรงนมัสการแล้วประทับ ณ ที่ควรข้างหนึ่ง ส่วนราชบริวารนั้นก็มีการกายวาจาต่าง ๆ กัน บางพวกถวายบังคม บางพวกเป็นแต่กล่าววาจาปราศรัย บางพวกเป็นแต่ประณมมือ บางพวกร้องประกาศชื่อและโคตรของตน บางพวกนั่งอยู่ ทั้ง ๕ เหล่านั้นนั่ง ณ ที่ควรตามลำดับที่นั่งซึ่งถึงแล้วแก่ตน ๆ พระศาสดาทอดพระเนตรเห็นอาการของราชบริวารเหล่านั้นต่าง ๆ กัน ยังไม่อ่อนน้อมโดยเรียบร้อย ซึ่งควรจะรับธรรมเทศนาได้ มีพระประสงค์จะให้พระอรุณเวลกัศปะซึ่งเป็นที่นั่งถือนั่งของชนเหล่านั้น ประกาศความไม่มีแก่นสารแห่งลัทธிகำ ให้อ่อนน้อมเหล่านั้นทราบ เพื่อให้ชนเหล่านั้นสิ้นความเคลือบแคลงแล้ว ตั้งใจคอยฟังพระธรรมเทศนา จึงตรัสถามพระอรุณเวลกัศปะว่า กัศปะ ผู้อยู่ในอรุณเวลาประเทศมานาน ท่านเคยเป็น

อาจารย์สั่งสอนหมู่ชฎิลผู้พอมเพราะกำลังพรต ท่านเห็นเหตุอะไร แล้ว
จึงละไฟที่ตนได้เคยบูชาแล้วตามลัทธิแต่ก่อน เราถามเนื้อความนั้น
กะท่าน เหตุไหนท่านจึงละการบูชาเพลิงของท่านเสีย พระอรุณเวลกัสสปะ
กราบทูลว่า ยัญทั้งหลายกล่าวสรรเสริญผล คือรูป เสียง และรส เป็น
อารมณ์ที่สัตว์ปรารถนา และสตรีทั้งหลาย แสดงว่าบูชายัญแล้วก็จะได้ผล
คือ อารมณ์ที่ปรารถนา มีรูปเป็นต้นเหล่านี้ ข้าพเจ้าได้รู้ว่า ผล คือ
กามนั้นเป็นมลทินเครื่องเศร้าหมอง ตกอยู่ในกิเลส ยัญทั้งหลายย่อม
กล่าวสรรเสริญผลล้วนแต่มลทินอย่างเดียว เหตุนั้น ข้าพพระเจ้าจึงมิได้
ยินดีในการเช่นและการบูชาเพลิงที่ได้เคยทำมาแล้วแต่ปางก่อน พระ
ศาสดาตรัสถามต่อไปว่า กัสสปะ ก็ใจของท่านไม่ยินดีในอารมณ์เหล่านี้
นั้น คือ รูป เสียง และรส ซึ่งเป็นวัตถุกามแล้ว ก็ที่นั้นใจของท่านยินดี
แล้วในสิ่งใดเล่า ในเทวโลกหรือในมนุษยโลก ท่านจงบอกข้อนั้นแก่
เรา. พระอรุณเวลกัสสปะกราบทูลว่า ข้าพพระเจ้าได้เห็นธรรมอันระงับแล้ว
ไม่มีกิเลสเครื่องเศร้าหมองอันเป็นเหตุจกก่อให้เกิดทุกข์ ไม่มีกังวลเข้า
พัวพันได้ ไม่ติดอยู่ในกามภพ อันจักไม่แปรปรวนเป็นอย่างอื่น ไม่ใช่
ธรรมที่บุคคลผู้อื่นจะพึงนำไป คือไม่เป็นวิสัยที่ผู้อื่นจะมาให้ผู้อื่นรู้ได้
ต่อผู้ที่ทำให้แจ้ง จึงรู้จำเพาะตัว เหตุนั้น ข้าพเจ้ามิได้ยินดีแล้วในการ
เช่นและการบูชาเพลิงซึ่งได้เคยประพฤติมาแล้ว พระอรุณเวลกัสสปะกราบ
ทูลอย่างนี้แล้ว ลุกจากที่นั่งทำผ้าห่มเฉียงบ่าข้างหนึ่ง ชบสีริษะลงที่
พระบาทพระศาสดาทูลประกาศว่า พระองค์เป็นพระศาสดาผู้สอนของ
ข้าพพระเจ้า ข้าพเจ้าเป็นสาวกผู้ฟังคำสอนของพระองค์ ดังนี้ ๒ คน เมื่อ

พระศาสดาตรัสถามให้พระอรุเวลกัสสปะกราบทูลประกาศความไม่มีแก่นสารแห่งลัทธิเก่า ให้ราชบริวารทราบแล้ว น้อมจิตคอยฟังพระธรรมเทศนาของพระองค์ อย่างนี้แล้ว ทรงแสดงอนุப்புพิภพิกถาและอริยสัจ ๔ พระเจ้าพิมพิสารและราชบริวารแบ่งเป็น ๑๒ ส่วน ๑๑ ส่วนได้ดวงจักษุเห็นธรรม ส่วนหนึ่งตั้งอยู่ในไตรสรณคมน์ ครั้งนั้น พระราชประสงค์ของพระเจ้าพิมพิสาร สำเร็จบริบูรณ์พร้อมทั้ง ๕ อย่าง พระองค์จึงกราบทูลความนั้นแด่พระศาสดาว่า ครั้งก่อนเมื่อข้าพระเจ้ายังเป็นราชกุมารยังไม่ได้อภิเษก ได้มีความปรารถนา ๕ อย่าง ข้อต้นว่า ขอให้ท่านผู้เป็นประธานในราชการ ฟังอภิเษกเราในราชสมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดินมคธนี้เถิด ข้อที่ ๒ ว่า ขอท่านผู้เป็นพระอรหันต์รู้เองเห็นเองโดยชอบ ฟังมายังแว่นแคว้นของเราผู้ได้อภิเษกแล้ว ข้อที่ ๓ ว่า ขอเราฟังได้เข้าไปนั่งใกล้พระอรหันต์นั้น ข้อที่ ๔ ว่า ขอพระอรหันต์นั้นฟังแสดงธรรมแก่เรา ข้อที่ครบ ๕ ว่า ขอเราฟังรู้ทั่วถึงธรรมของพระอรหันต์นั้น บัดนี้ความปรารถนาของข้าพระเจ้าทั้ง ๕ อย่างนั้นสำเร็จแล้วทุกประการ.

ข้อที่พระเจ้าพิมพิสาร ทูลความปรารถนา ของให้ท่านผู้เป็นพระอรหันต์ผู้รู้เองเห็นเองโดยชอบ มายังแว่นแคว้นของพระองค์แล้ว แสดงธรรมสั่งสอนให้พระองค์ได้เห็นนั้น ชะรอยศัพท์ว่า อรหันตะ นั้นจะเป็นของเก่า สำหรับใช้เรียกผู้วิเศษซึ่งควรรับสักการบูชาของประชุมชน เช่นศัพท์ว่า ภควา ซึ่งเป็นของเก่าสำหรับใช้เรียกฤๅษีเป็นที่นับถือ และศัพท์ว่า ภิกษุ สำหรับใช้เรียกคนเที่ยวขอจะนั้น ในครั้งนั้น บงที

จะมีคนที่ตั้งตัวว่าเป็นพระอรหันต์มีหลายพวก เช่นพระอรุณเวลกัสสปะ เมื่อครั้งยังเป็นชฎิล ก็ตั้งตัวว่าเป็นอรหันต์ จนพระศาสดาทรงทรมานให้เกิดความสลัดใจ รู้สึกตัวว่าไม่ใช่เป็นพระอรหันต์เป็นต้น จนพระเจ้าพิมพิสารไม่ทรงสันนิษฐานได้ว่า ท่านองค์ไหนเป็นพระอรหันต์แท้ จึงทรงตั้งความปรารถนาไว้อย่างนั้น ก็ชนเหล่านั้นเขานับถือกันว่าเป็นพระอรหันต์ผู้ควรรับบูชาโดยข้อปฏิบัติใด ข้อปฏิบัตินั้นไม่เป็นสาระ ทำผู้ดำเนินตามให้เป็นที่พระอรหันต์ได้ ในพระพุทธานุศาสน์จึงยกใช้ อรหันตศัพท์เป็นคำสำหรับเรียกท่านผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว ไม่มีโทษทางกาย วาจาใจซึ่งควรรับบูชาเป็นอย่างยิ่ง.

ครั้นพระเจ้าพิมพิสาร กราบทูลความสำเร็จพระราชประสงค์อย่างนี้แล้ว ทรงสรรเสริญพระธรรมเทศนา แสดงพระองค์เป็นอุบาสกแล้ว กราบทูลเชิญเสด็จพระศาสดา กับทั้งหมู่สาวกเพื่อเสวยที่พระราชานิเวศน์ในวันพรุ่งนี้แล้ว เสด็จลุกจากที่ประทับถวายเป็นภัตตาหารพระศาสดา ทำประทักษิณเสร็จแล้ว เสด็จกลับพระราชวังแล้ว ตรัสสั่งเจ้าพนักงานให้ตกแต่งอาหารของควรแก่ควรฉันล้วนแต่อย่างประณีตเสร็จแล้ว ครั้นล่วงราตรีนั้นแล้ว ตรัสสั่งให้ราชบุรุษไปกราบทูลภักตกาล (เวลานั้นอาหาร) พระศาสดาพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เป็นบริวาร เสด็จไปยังพระราชานิเวศน์ ประทับ ณ อาสนะที่แต่งไว้ถวายเป็นแล้ว พระเจ้าพิมพิสารทรงอังคาสภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน ให้อิมด้วยอาหารอันประณีตด้วยพระหัตถ์แห่งพระองค์เสร็จแล้ว เสด็จเข้าไปใกล้ประทับ ณ ที่ควรข้างหนึ่ง ทรงพระราชดำริถึงสถานอันควรเป็นที่เสด็จอยู่แห่งพระศาสดา

ทรงเห็นว่าพระราชอุทยานเวฬุวันสวนไม้ไผ่ เป็นที่ไม่ไกลไม่ใกล้สักแต่งบ้าน บริบูรณ์ด้วยทางเป็นที่ไปและทางเป็นที่มา ควรที่ผู้มีฐานะจะพึงไปถึง กลางวันไม่เคลื่อนกล่นด้วยหม่อมมนุษย์ กลางคือเงิบเสียงที่จะอ้ออังกึกก้อง ปราศจากลมแต่ชนที่เดินเข้าออก สมควรเป็นที่ประกอบกิจของผู้ต้องการที่สงบ และควรเป็นที่หลีกเลี่ยงร้อนอยู่ตามวิสัยสมณะ ควรเป็นที่เสด็จอยู่ของพระศาสดา ครั้นทรงพระราชดำริอย่างนี้แล้ว ทรงจับพระเต้าทองเต็มด้วยน้ำหลังลง ถวายพระราชอุทยานเวฬุวันนั้น แก่พระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน พระศาสดาทรงรับแล้ว ทรงแสดงพระธรรมเทศนาให้พระเจ้าพิมพิสารทรงเห็น และทรงสมาทานอาหาหารื่นเริงในสัปดาห์ปฏิบัติตามสมควรแล้ว เสด็จขึ้นประทับอยู่ ณ เวฬุวันนั้น พระองค์อาศัยเหตุนี้ ทรงพระอนุญาตให้ภิกษุรับอารามที่ทายกถวายตามปรารถนา การถวายอารามเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในกาลนั้น พระศาสดาทรงประดิษฐานพระพุทธศาสนา ในแคว้นแคว้นมคธอย่างนี้แล้ว เสด็จจาริกไปมาในรัฐชนบทนั้น ๆ ประกาศพระศาสนาให้ประชุมนชนได้ความเชื่อความเลื่อมใสแล้วปฏิบัติตาม หมู่ชนที่ปฏิบัติตาม โอวาทคำสั่งสอนยอมตนเป็นสาวกนั้น แบ่งเป็น ๒ หมวด คือบรรพชิตหมวด ๑ คฤหัสถ์หมวด ๑ ข้าพเจ้าจักพรรณนาเป็นหมวด ๆ ไปโดยลำดับ จักไม่แสดงตามลำดับกาลที่เสด็จจาริกไปมาในประเทศนั้น ๆ ซึ่งเป็นการสับสนกัน.

ปริเฉทที่ ๖

ครั้งก่อนแต่พระพุทธกาล ในที่ไม่ไกลแต่เมืองราชคฤห์ มีบ้าน
พราหมณ์ ๒ หมู่ ในบ้านหนึ่ง พราหมณ์ผู้เป็นนายบ้านชื่ออุปติสสะ
(อีกอย่างหนึ่ง ชื่อวังคันตะ) มีภริยาชื่อนางสารี มีบุตรชายคนหนึ่ง
เรียกตามโคตรของพ่อว่า อุปติสสะ อีกอย่างหนึ่ง เรียกชื่อตามความ
ที่เป็นลูกของนางสารีว่า สารีบุตร ในบ้านอีกหมู่หนึ่ง พราหมณ์ผู้เป็น
นายบ้านชื่อโกลิตะ มีภริยาชื่อนางโมคคัลลีย์ มีลูกชายเรียกชื่อตามโคตร
ของบิดาว่า โกลิตะ อีกอย่างหนึ่ง เรียกตามความที่เป็นลูกของนาง
โมคคัลลีย์ว่า โมคคัลลันนะ สองตระกูลนั้นเป็นสหายเนื่องกันมาแต่ครั้ง
บรรพบุรุษ บุตรของสองตระกูลนี้มีอายุรุ่นราวคราวเดียวกัน จึงได้เป็น
เพื่อนเล่นด้วยกันมาแต่เล็ก ครั้นเติบโตใหญ่ได้เรียนศิลปศาสตร์ที่ควรเรียน
จบแล้ว อุปติสสะและโกลิตะสองสหายนั้น ได้เคยไปเที่ยวดูการเล่นที่
เมืองราชคฤห์ด้วยกันเนื่อง ๆ เมื่อคือนั้นย่อมรำเริง ในที่ควรรำเริง
สลดใจในที่ควรสลดใจ ให้รางวัลในที่ควรให้ วันหนึ่งสองสหายนั้นชวน
กันไปดูการเล่นเหมือนอย่างแต่ก่อน แต่ไม่รำเริงเหมือนในวันก่อน ๆ
โกลิตะถามอุปติสสะว่า ดูท่านไม่สนุกเหมือนในวันอื่น วันนี้ดูในเศร้า
ท่านเป็นอย่างไรหรือ. โกลิตะ อะไรที่เราจะควรดูในการเล่นนี้มีหรือ
คนเหล่านี้ทั้งหมด ยังไม่ทันถึงร้อยปี ก็จักไม่มีเหลือ จักล่วงไปหมด
ดูการเล่นไม่มีประโยชน์อะไร ควรชวนขวายเป็นธรรมเครื่องพันดึกว่า
ข้านั่งคิดอยู่อย่างนี้ ส่วนเจ้าเล่าเป็นอย่างไร อุปติสสะ ข้าก็คิดเหมือน

อย่างนั้น สองสหายนั้นมีความเห็นร่วมกันอย่างนั้นแล้ว พาบรืวารไป
ขอบวชอยู่ในสำนักสังฆชัชวปรีพาทก เรียนลัทธิของสังฆชัชวได้ทั้งหมดแล้ว
อาจารย์ให้เป็นผู้ช่วยสั่งสอนหมู่ศิษย์ต่อไป สองสหายนั้น ยังไม่พอใจ
ในลัทธิของครูนั้น จึงนัดหมายกันว่าใครได้ธรรมวิเศษจงบอกแก่กัน.

ครั้นพระศาสดา ได้ตรัสรู้แล้ว ทรงแสดงธรรมสั่งสอนประชุมชน
ประกาศพระพุทธศาสนา เสด็จมาถึงกรุงราชคฤห์ประทับอยู่ ณ เวฬุวัน
วันหนึ่ง พระอัสสชิซึ่งนับเข้าในปัญจวัคคีย์ เข้าไปบิณฑบาตในเมือง
ราชคฤห์ อุปติสสปรีพาทกเดินมาแต่ที่อยู่ของปรีพาทก ได้เห็นท่านมี
อาการนำเลื่อมใส จะก้าวไปถอยกลับแลเหลียวคู้แขนเหยียดแขน เรียบ
ทุกอิริยาบถ ทอดจักษุแต่พอประมาณ มีอาการแปลกจากบรรพชิตใน
ครั้งนั้น อยากจะทราบความว่า ใครเป็นศาสดาของท่าน แต่ยังไม่อาจ
ถาม ด้วยเห็นว่าเป็นกาลไม่ควร ท่านยังไปเที่ยวบิณฑบาตอยู่ จึงติดตาม
ไปข้างหลัง ๆ ครั้นเห็นท่านกลับจากบิณฑบาตแล้ว จึงเข้าไปใกล้พูด
ปราศรัยแล้ว ถามว่า ผู้มีอายุ อินทรีย์ของท่านส่องใสยิ่งนัก สีผิวของ
ท่านหมดจดส่องใส ท่านบวชจำเพาะใคร ใครเป็นศาสดาผู้สอนของท่าน
ท่านชอบใจธรรมของใคร. ผู้มีอายุ เราบวชจำเพาะพระมหาสมณะ ซึ่ง
เป็นโอรสศากยราช ออกผนวชจากศากยตระกูล ท่านนั้นแล เป็นศาสดา
ของเรา เราชอบใจธรรมของท่านนั้นแล. พระศาสดาของท่านสั่งสอน
อย่างไร. ผู้มีอายุ เราเป็นคนใหม่บวชยังไม่นาน ฟังมาซึ่งพระธรรม
วินัยนี้ ไม่อาจแสดงธรรมแก่ท่านโดยกว้างขวาง เราจักกล่าวความแก่
ท่านแต่โดยย่อพอรู้ความ. ผู้มีอายุ ช่างเถิด ท่านจะกล่าวน้อยก็ตาม

มากก็ตาม กล่าวแต่ความเกิด เราต้องการด้วยความ ท่านจะกล่าวคำให้มากประโยชน์อะไร. พระอัสสชิแสดงธรรมแก่อุปติสสปริพาชกพอเป็นเลาความว่า ธรรมใดเกิดแต่เหตุ พระศาสดาทรงแสดงเหตุของธรรมนั้นและความค้างแห่งธรรมนั้น พระศาสดาทรงสั่งสอนอย่างนี้.

อุปติสสปริพาชกได้ฟังก็ทราบว่ ในศาสนานี้แสดงว่า ธรรมทั้งปวงเกิดเพราะเหตุ และจะสงบระงับไป เพราะดับเหตุก่อน พระศาสดาทรงสั่งสอนให้ปฏิบัติเพื่อสงบระงับเหตุแห่งธรรม เป็นเรื่องก่อให้เกิดทุกข์ ได้ดวงตาเห็นธรรมว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่ง มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมด ต้องมีความดับเป็นธรรมดา แล้วถามว่า พระศาสดาของเราเสด็จอยู่ที่ไหน. ผู้มีอายุ เสด็จอยู่ที่เวฬุวัน. ถ้าอย่างนั้น พระผู้เป็นเจ้าไปก่อนเถิด ข้าพเจ้ากลับไปบอกสหายแล้ว จะพากันไปเฝ้าพระศาสดา ครั้นพระเถระไปแล้วก็กลับมาที่อยู่ของปริพาชก บอกข่าวที่ได้ไปพบพระอัสสชิให้โกณฑปริพาชกทราบแล้ว แสดงธรรมนั้นให้ฟัง โกณฑปริพาชกก็ได้ดวงตาเห็นธรรมเหมือนอุปติสสะแล้ว ชวนกันจะไปเฝ้าพระศาสดา จึงไปลาสังฆราชผู้อาจารย์เดิม สังฆราชห้ามไว้อ่อนวอนให้อยู่เป็นหลายครั้ง ก็ไม่ฟัง พาบรืวารไปเวฬุวันเฝ้าพระศาสดาทูลขออุปสมบท พระองค์ก็ทรงอนุญาตให้เป็นภิกษุด้วยกันทั้งสิ้น สองสหายนั้นครั้งบวชแล้ว เรียกกันว่า สารีบุตร และโมคคัลลานะ ได้ยินว่า ภิกษุเป็นบรืวาร ได้ฟังธรรมเทศนา แล้วบำเพ็ญเพียงได้สำเร็จพระอรหัตก่อน ฝ่ายพระโมคคัลลานะนับแต่อุปสมบทแล้วได้ ๗ วัน ไปทำความเพียรอยู่ที่

บ้านกัลลวาลมุตตคามแขวงมคธ อ่อนใจนั่งโงกวงอยู่ พระศาสดา
เสด็จไปที่นั่น ทรงแสดงอุบายสำหรับระงับความโงกวงสั่งสอนท่านว่า
โมกคัลลานะ เมื่อท่านมีสัญญาอย่างไร ความง่วงนั้นย่อมครอบงำ
ได้ ทำควรทำในใจถึงสัญญานั้นให้มาก ข้อนี้จะเป็นเหตุที่ทำให้ท่านละ
ความง่วงนั้นได้, ถ้ายังละไม่ได้ แต่นั่นท่านควรตรีกตรองพิจารณาถึง
ธรรมที่ตัวได้ฟังแล้ว และได้เรียนแล้วอย่างไร ด้วยน้ำใจของตัว ข้อนี้
จะเป็นเหตุที่ทำให้ท่านละความง่วงนั้นได้, ถ้ายังละไม่ได้ ท่านควร
สาธยายธรรมที่ตัวได้ฟังแล้ว และได้เรียนแล้วอย่างไร โดยพิสดาร
ข้อนี้จะเป็นเหตุที่ทำให้ท่านละความง่วงนั้นได้, ถ้ายังละไม่ได้ แต่นั่นท่าน
ควรยอนช่องหูทั้งสองข้าง และลูกดัดด้วยฝ่ามือ ข้อนี้จะเป็นเหตุที่ทำให้
ท่านละความง่วงนั้นได้, ถ้ายังละไม่ได้ แต่นั่นท่านควรลุกขึ้นยืนแล้วลูบ
นัยน์ตาดูด้วยน้ำ เหลียวดูทิศทั้งหลาย แหงนดูตามนักษัตรฤกษ์ ข้อนี้
จะเป็นเหตุที่ทำให้ท่านละความง่วงนั้นได้, ถ้ายังละไม่ได้ แต่นั่นท่านควร
ทำในใจถึงอาโลกสัญญา คือความสำคัญในแสงสว่าง ตั้งความสำคัญ
ว่ากลางวันไว้ในจิตให้เหมือนกันทั้งกลางวันกลางคืนมีใจเปิดเผยฉะนี้
ไม่มีอะไรหุ้มห่อ ทำจิตอันมีแสงสว่างให้เกิด ข้อนี้จะเป็นเหตุที่ทำให้
ท่านละความง่วงนั้นได้, ถ้ายังละไม่ได้ แต่นั่นท่านควรอธิษฐานจงกรม
กำหนดหมายเดินทางกลับไปกลับมา ส้ารวมอินทรีย์มีจิตไม่คิดไปภาย
นอก ข้อนี้จะเป็นเหตุที่ทำให้ท่านละความง่วงนั้นได้, ถ้ายังละไม่ได้
แต่นั้นท่านควรสำเร็จสี่หยา คือนอนตะแคงข้างขวา ซ้อนเท้า
เหลื่อมเท้า มีสติสัมปชัญญะ ทำความหมาย ในอันจะลุกขึ้นไว้ในใจ

พอท่านตื่นแล้วรีบลุกขึ้นด้วยความตั้งใจว่า เราจักไม่ประกอบสุขในการนอน เราจักไม่ประกอบสุขในการเอนข้าง (เอนหลัง) เราจักไม่ประกอบสุขในการเคลิ้มหลับ โมคคัลลานะ ท่านควรสำเหนียกใจอย่างนี้แล อนึ่ง โมคคัลลานะ ท่านควรสำเหนียกใจอย่างนี้ว่า เราจักไม่ชูงวง (คือถือตัว) เข้าไปสู่ตระกูลดังนี้ เพราะว่า ถ้าภิกษุชูงวง เข้าไปสู่ตระกูล ถ้ากิจการในตระกูลนั้นมีอยู่ ซึ่งเป็นเหตุที่มนุษย์ จะไม่นึกถึงภิกษุผู้มาแล้ว ภิกษุก็จะคิดเห็นว่าเดี๋ยวนี้ใครหนอ ยุง ให้เราแตกจากตระกูลนี้ เดี่ยวนี้คุณมนุษย์พวกนี้มีอาการอดหนาระอาใจ ในเรา เพราะไม่ได้ทำอะไร เธอก็จะมีความเก้อ ครั้นเก้อก็จะเกิดความ คิดฟุ้งซ่าน ครั้นคิดฟุ้งซ่านแล้ว ก็จะเกิดความไม่สำรวม ครั้นไม่ สำรวมแล้ว จิตก็จะห่างจากสมาธิ อนึ่ง ท่านควรสำเหนียกใจอย่างนี้ว่า เราจักไม่พูดคำซึ่งเป็นเหตุเดียวกัน ถือผิดต่อกัน ดังนี้ เพราะว่าเมื่อ คำซึ่งเป็นเหตุเดียวกันถือผิดต่อกันมีขึ้น ก็จำจะต้องหวังความพุดมาก เมื่อความพุดมากมีขึ้น ก็จะเกิดความคิดฟุ้งซ่าน ครั้นคิดฟุ้งซ่านแล้ว ก็จะเกิดความไม่สำรวม ครั้นไม่สำรวมแล้ว จิตก็จะห่างจากสมาธิ อนึ่ง โมคคัลลานะ เราสรรเสริญความคลุกคลีด้วยประการทั้งปวง หามิได้ แต่มิใช่ว่าจะไม่สรรเสริญความคลุกคลีด้วยประการทั้งปวง (เมื่อไร) คือเราไม่สรรเสริญความคลุกคลีด้วยหมู่ชนทั้งภุหุสัถ์ บรรพชิต ก็แต่ว่าเสนาสนะที่นอนที่นั่งอันใด เจียบเสียบที่จะอื้ออึง ปราศจากลมแต่คนเดินเข้าออก ควรเป็นที่ประกอบกิจของผู้ต้องการ ที่สังค ควรเป็นที่หลีกเลี่ยงเร้นอยู่ตามสมณวิสัย เราสรรเสริญความ

คลุกคลีด้วยเสนาสนะเห็นปานนั้น เมื่อพระศาสดาตรัสสอนอย่างนี้แล้ว พระโมคคัลลานะกราบทูลถามว่า ว่าโดยย่อด้วยข้อปฏิบัติเพียงเท่าไหน ภิษุเชื่อว่าน้อมไปแล้ว ในธรรมที่สิ้นตัณหา มีความสำเร็จล่วงส่วน เกษมจากโยคธรรมล่วงส่วน เป็นพรหมจารีบุคคลล่วงส่วน มีที่สุดล่วง ส่วน ประเสริฐสุดกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย พระศาสดาตรัสตอบ ว่า โมคคัลลานะ ภิษุในธรรมวินัยนี้ ได้สดับว่า บรรดาธรรมทั้งปวง ไม่ควรยึดมั่น ครั้นได้สดับดังนั้นแล้ว เธอทราบธรรมทั้งปวงชัดด้วย ปัญญาอันยิ่ง ครั้นทราบธรรมทั้งปวงชัดด้วยปัญญาอันยิ่งดังนั้นแล้ว ย่อมกำหนดรู้ธรรมทั้งปวง ครั้นกำหนดรู้ธรรมทั้งปวงดังนั้นแล้ว เธอได้ เสวยเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นสุขก็ดี ทุกข์ก็ดี มิใช่ทุกข์มิใช่สุขก็ดี เธอพิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยง พิจารณาเห็นด้วยปัญญาเป็นเครื่องหมาย พิจารณาเห็นว่าไม่เที่ยง พิจารณาเห็นด้วยปัญญาเป็นเครื่องหมาย พิจารณาเห็นด้วยปัญญาเป็นเครื่องดับ พิจารณาเห็นด้วยปัญญาเป็น เครื่องสลัดคืน ในเวทนาทั้งหลายนั้น เมื่อพิจารณาเห็นดังนั้น ย่อม ไม่ยึดมั่นอะไร ๆ ในโลก เมื่อไม่ยึดมั่น ย่อมไม่สะดุ้งหวาดหวั่น เมื่อ ไม่สะดุ้งหวาดหวั่น ย่อมดับกิเลสให้สงบได้จำเพาะตัว และทราบชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่จำจะต้องทำได้ทำเสร็จ แล้ว กิจอื่นที่จะต้องทำอย่างนี้อีกมิได้มี ว่าโดยย่อด้วยข้อปฏิบัติเพียง เท่านี้แล ภิษุเชื่อว่าน้อมไปแล้ว ในธรรมที่สิ้นตัณหา มีความสำเร็จ ล่วงส่วน เกษมจากโยคธรรมล่วงส่วน เป็นพรหมจารีบุคคลล่วงส่วน มีที่สุดล่วงส่วน ประเสริฐสุดกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย พระ- โมคคัลลานะ ปฏิบัติตามโอวาทที่พระศาสดาทรงสั่งสอน ก็ได้สำเร็จ

พระอรหันต์ในวันนั้น.

เมื่อพระสารีบุตร บวชแล้วได้กึ่งเดือน พระศาสดาเสด็จอยู่ที่
ถ้ำสุกรขาตา เขาติชฌณภู แวงเมืองราชคฤห์ ปริพาชกผู้หนึ่ง ชื่อ
ทีฆนยะ อัคริเวสสนโคตร เข้าไปเฝ้าพระศาสดากล่าวปราศรัยแล้ว
ขึ้น ณ ที่ควรข้างหนึ่ง ทูลแสดงทิฏฐิของตนว่า พระโคตมะ ข้าพเจ้า
มีความเห็นว่า สิ่งทั้งปวงไม่ควรแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าไม่ชอบใจหมด.

พระศาสดาตอบว่า อัคริเวสสนะ ถ้าอย่างนั้นความเห็นอย่างนั้น
ก็ต้องไม่ควรแก่ท่าน ท่านก็ต้องไม่ชอบความเห็นอย่างนั้น ตรัสตอบ
อย่างนี้แล้ว ทรงแสดงสมณพราหมณ์มีทิฏฐิ ๓ จำพวกว่า อัคริเวสสนะ
สมณพราหมณ์พวกหนึ่งมีทิฏฐิว่า สิ่งทั้งปวงควรแก่เรา เราชอบใจหมด
พวกหนึ่งมีทิฏฐิว่า สิ่งทั้งปวงไม่ควรแก่เรา เราไม่ชอบใจหมด พวก
หนึ่งมีทิฏฐิว่า บางสิ่งควรแก่เรา เราชอบใจ บางสิ่งไม่ควรแก่เรา
เราไม่ชอบใจ ทิฏฐิของสมณพราหมณ์พวกอื่น ใกล้เคียงความกำหนดรักใคร่
ยินดีในสิ่งนั้น ๆ ทิฏฐิของสมณพราหมณ์ พวกที่ ๒ ใกล้เคียงความ
เกลียดชังสิ่งนั้น ๆ ทิฏฐิของสมณพราหมณ์พวกที่ ๓ ใกล้เคียงความ
กำหนดรักใคร่ในของบางสิ่ง ใกล้เคียงความเกลียดชังของบางสิ่ง ผู้รู้
พิจารณาเห็นว่า ถ้าเราจักถือมั่นทิฏฐินั้นอย่างหนึ่งอย่างใด กล่าว
สิ่งนี้แท้จริง สิ่งอื่นเปล่า หากจริงไม่ ก็ต้องถือผิดจากคนสองพวกที่มี
ทิฏฐิไม่เหมือนกับตน ครั้นความถือผิดกันมีขึ้น ความวิวาทเถียงกันก็มี
ขึ้น ครั้นความวิวาทมีขึ้น ความพิฆาตหมายมั่นก็มีขึ้น ครั้นความ
พิฆาตมีขึ้น ความเบียดเบียนกันก็มีขึ้น ผู้รู้เห็นอย่างนี้แล้ว ย่อมละ

ทิฏฐินั้นเสียด้วย ไม่ทำทิฏฐิอื่นให้เกิดขึ้นด้วย ความละทิฏฐิ ๓ อย่าง นั้น ย่อมมีด้วยอุบายอย่างนี้ ครั้นทรงแสดงโทษแห่งความถือมั่นด้วย ทิฏฐิ ๓ อย่างนั้นแล้ว ทรงแสดงอุบายเครื่องไม่ถือมั่นต่อไปว่า

อัครเวสสณะ กายคือรูป ประชุมมหาภูตทั้ง ๔ (ดิน, น้ำ, ไฟ, ลม) มีมารดาบิดาเป็นแดนเกิด เจริญขึ้นเพราะข้าสูกและขนมสดนี้ ต้อง อบรมกันกลืนเหม็น และขัดสีมลทินเป็นนิตย์ มีความแตกกระจัด กระจายไปเป็นธรรมดา ควรพิจารณาเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์อดทนได้ยาก เป็นโรค เป็นดังหัวฝี เป็นดังลูกศร โดยความ ยากลำบากชำระสุดทรุดโทรม เป็นของว่างเปล่า ไม่ใช่ตน เมื่อพิจารณา เห็นอย่างนี้ ย่อมละความพอใจรับใคร่กระวนกระวายในกามเสียได้

อนึ่ง เวทนาเป็น ๓ อย่าง คือ สุข ทุกข์ อุเบกขา คือ ไม่ใช่ทุกข์ ไม่ใช่สุข ในสมัยใดเสวยสุข ในสมัยนั้นไม่ได้เสวยทุกข์และอุเบกขา ในสมัยใดเสวยทุกข์ ในสมัยนั้นไม่ได้เสวยสุขและอุเบกขา สุข ทุกข์ อุเบกขา ทั้ง ๓ อย่างนี้ไม่เที่ยง ปัจจัยประชุมทำ อาศัยปัจจัยเกิดขึ้น แล้ว มีความสิ้นไป เสื่อมไป คลายไป ดังไปเป็นธรรมดา อริยสาวก ผู้ได้ฟังแล้ว เมื่อเห็นอย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายทั้งในสุข ทุกข์ อุเบกขา เมื่อเบื่อหน่ายก็ปราศจากกำหนด เพราะปราศจากกำหนด จิตก็พ้นจาก ความถือมั่น เมื่อจิตพ้นแล้ว ก็เกิดญาณรู้ว่า พ้นแล้ว อริยสาวกนั้น รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจที่จำเป็นจะต้องทำได้ทำ เสร็จแล้ว กิจอื่นอีกเพื่อความเป็นอย่างนี้มีได้มี ภิกษุผู้พ้นแล้วอย่างนี้ ไม่วิวาททู่เถียงกับผู้ใด ด้วยทิฏฐิของตน โวหารใดเขาพูดกันอยู่ใน

โลก ก็พูดตามโวหารนั้น แต่ไม่ถ่อมมันด้วยทฤษฎี.

สมัยนั้น พระสารีบุตร นั่งถวายนานพักอยู่ เบื้องพระปฤษฎางค์ แห่งพระศาสดา ได้ฟังธรรมเทศนา ที่ตรัสแก่ที่ฆนชปริพาชก จึง คำริว่า พระศาสดาตรัสสอนให้ละการถ่อมมันธรรมเหล่านั้น ด้วยปัญญา อันรู้ยิ่ง เมื่อท่านพิจารณาอยู่อย่างนั้น จิตก็พ้นจากอาสวะไม่ถ่อมมันด้วย อุบาทาน ส่วนที่ฆนชปริพาชกนั้นเป็นแต่ได้ดวงตาเห็นธรรม ลีนความ เคลือบแคลงสงสัยในพระพุทธานุศาสนานา ทูลสรรเสริญธรรมเทศนาและ แสดงตนเป็นอุบาทกว่า พระองค์ ภายตที่ตรัสนี้เพราะนัก ๆ พระองค์ ทรงประกาศธรรมให้ข้าพระเจ้าทราบชัด โดยวิธีเป็นอันมาก ไม่ใช่ แต่อย่างเดียว คุณบุคคลหงายของที่คิดว่า เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ คนหลงในทาง ส่องโคมในที่มืด ด้วยประสงค์ว่า คนมีดวงตา จักเห็น รูปะนั้น ข้าพระองค์ ถึงพระองค์ กับทั้งพระธรรมพระสงฆ์ว่าเป็น ที่ระลึก ขอพระองค์จงทรงจำข้าพระองค์ว่า เป็นอุบาท ถึงพระ รัตนตรัย เป็นที่ระลึกตลอดชีวิต จำเดิมแต่วันนี้เป็นต้นไป.

เมื่อพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ สำเร็จพระอรหัตตอย่างนี้ แล้ว ท่านได้ตั้งอยู่ในที่เป็นสาวกเลิศในพระศาสนา โดยคุณธรรมที่มี ในตน และอนุเคราะห์สพรหมจารีเพื่อบรรพชิตด้วยกัน ในการให้ โอวาทสั่งสอน.

พระศาสดาทรงสรรเสริญโดยบรรยายหลายประการ ดังตรัสแก่ ภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย คบกับสารีบุตรและ โมคคัลลานะเถิด ๆ เธอเป็นคนมีปัญญา อนุเคราะห์สพรหมจารีเพื่อน

บรรพชิตทั้งหลาย สารีบุตรเปรียบเหมือนมารดาผู้ให้เกิด โมคคัลลานะเปรียบเหมือนนางนมผู้เลี้ยงทารกที่เกิดแล้วนั้น สารีบุตรยอมแนะนำให้ตั้งอยู่ในโศคาปัตติผล โมคคัลลานะแนะนำให้ตั้งอยู่ในคุณเบื้องบนที่สุดสุดกว่านั้น.

ถ้าพรรณานาคคุณธรรมที่มีใน ๒ พระอัครสาวก โดยจำเพาะองค์พระสารีบุตร เป็นผู้ที่พระศาสดาทรงยกย่อง ในสถานว่าเลิศทางปัญญาสามารถแสดงธรรมจักรและจตุรปริยัติให้กว้างขวางพิสดารแม่นยำกับพระองค์ได้ และฉลาดในการสั่งสอน เพื่อพุทธศาสนาแพร่หลาย มีภิกษุขึ้นมากแล้ว ถ้ามีภิกษุมาทูลตาพระศาสดาจะเที่ยวจาริกไปทางไกล มักตรัสให้ไปลาพระสารีบุตรก่อน เพื่อท่านจะได้สั่งสอนเธอเหล่านั้น เช่นครั้งหนึ่ง พระศาสดาเสด็จอยู่เมืองเวททหะ ภิกษุเป็นอันมากเข้าไปเฝ้าพระศาสดาทูลลาจะไปปัจฉาภุมิชนบท พระองค์ตรัสถามว่า ท่านทั้งหลายบอกสารีบุตรแล้วหรือ ภิกษุเหล่านั้นทูลว่ายังไม่ได้บอก จึงตรัสให้ไปลาพระสารีบุตรแล้ว ทรงชมว่าพระสารีบุตรเป็นคนมีปัญญาอนุเคราะห์เพื่อนบรรพชิต ภิกษุเหล่านั้นก็ไปลาตามรับสั่ง ท่านจึงว่า ผู้มีอายุ คนมีปัญญา ผู้จะถามปัญหาจะภิกษุผู้จะไปต่างประเทศมีอยู่ เมื่อเขาจะลองถามว่า ครูของท่านสั่งสอนอย่างไร ท่านทั้งหลายได้เคยฟังเคยเรียนแล้วหรือ จะพยากรณ์อย่างไร จึงจะเป็นอันไม่กล่าวให้ผิดคำสอนของพระศาสดาซึ่งเป็นการใส่ความ และพยากรณ์ ตามสมควรแก่ทรงธรรม ไม่ให้เขาติเตียนได้ ภิกษุเหล่านั้นขอให้ท่านสั่งสอน ท่านจึงว่า ถ้าเขาถามอย่างนั้น ท่านพึงพยากรณ์ว่า ครูของ

เรา สอนให้ละความกำหนัดรักใคร่เสีย ถ้าเขาถามอีกว่า ละความ
กำหนัดรักใคร่ในสิ่งใด ฟังพยากรณ์ตอบว่า ในรูป เวทนา สัญญา
สังขาร วิญญาณ ถ้าเขาจะถามอีกว่า ครูของท่าน เห็นโทษอะไร
และเห็นคุณอันใดสิ่งอะไร จึงสั่งสอนอย่างนั้น ฟังพยากรณ์ตอบว่า
เมื่อบุคคลยังมีความกำหนัดรักใคร่ ในสิ่งเหล่านั้นแล้ว ครั้นสิ่งเหล่านั้น
แปรปรวนเป็นอย่างอื่นไป ก็เกิดทุกข์มีโศกและร่ำไร เป็นต้น เมื่อละ
ความกำหนัดรักใคร่ ในสิ่งเหล่านั้นได้แล้ว ถึงสิ่งเหล่านั้นวิบัติแปร-
ปรวนไป ทุกข์เหล่านั้นก็ไม่เกิด ครูของเรา เห็นโทษและอันดี
อย่างนี้ อนึ่ง ถ้าบุคคลเข้าถึงกุศลธรรม จะได้อยู่เป็นสุข ไม่ต้อง
คับแค้น ไม่ต้องเดือดร้อน และบุคคลผู้เข้าถึงกุศลธรรม จะต้องอยู่
เป็นทุกข์ คับแค้น เดือดร้อน พระศาสดาจึงไม่ทรงสั่งสอนให้ละ
อกุศลธรรม เจริญกุศลธรรม เพราะเหตุบุคคลเข้าถึงกุศลธรรมต้อง
อยู่เป็นทุกข์คับแค้นเดือดร้อน บุคคลผู้เข้าถึงกุศลธรรมอยู่เป็นสุข ไม่
คับแค้น ไม่เดือดร้อน พระศาสดาจึงทรงสั่งสอน ให้ละอกุศลธรรม
เจริญกุศลธรรม ภิญฺหุเหล่านั้นรับภษิตของท่านแล้วลาไป.

อีกเรื่องหนึ่ง ยมกภิญฺหุกล่าวว่า พระชินาสพตยาแล้วดับสูญ
ภิญฺหุทั้งหลายว่า เห็นอย่างนั้นผิด เธอไม่เชื่อ ภิญฺหุเหล่านั้นไม่อาจจะ
เปลื้องเธอจากความเห็นนั้นได้ จึงเชิญพระสารีบุตรไปช่วยว่า ท่านจึง
ถามเธอว่า ยมกะ ท่านสำคัญความอย่างไร ท่านเห็น รูป เวทนา
สัญญา สังขาร วิญญาณ ๕ ชั้นนี้ว่า พระชินาสพหรือ ?

ย. ไม่ใช่อย่างนั้น.

สา. ท่านเห็นว่าพระจิณาสพ ในชั้น ๕ นั้นหรือ ?

ย. ไม่ใช่อย่างนั้น.

สา. ท่านเห็นว่าพระจิณาสพ อื่นจากชั้น ๕ นั้นหรือ ?

ยา. ไม่ใช่อย่างนั้น.

สา. ท่านเห็นพระจิณาสพว่า เป็นชั้น ๕ หรือ ?

ย. ไม่ใช่อย่างนั้น.

สา. ท่านเห็นว่าพระจิณาสพ ไม่มีชั้น ๕ หรือ ?

ย. ไม่ใช่อย่างนั้น.

สา. ยมกะ ท่านหาพระจิณาสพในชั้น ๕ นั้น ไม่ได้โดยจริง
อย่างนี้ ควรหรือจะพูดยืนยันอย่างนั้นว่า พระจิณาสพตายแล้วดับสูญ
ดังนี้.

ย. แต่ก่อนข้าพเจ้าไม่รู้จึงได้มีความเห็นผิดเช่นนั้น บัดนี้ข้าพเจ้า
ได้ฟังท่านว่า จึงละความเห็นผิดนั้นได้ และได้บรรลุธรรมพิเศษด้วย.

สา. ยมกะ ถ้าเขาถามท่านว่า พระจิณาสพตายแล้วเป็นอะไร
ท่านจะแก้อย่างไร.

ย. ถ้าเขาถามข้าพเจ้าอย่างนี้ ข้าพเจ้าจะแก้ว่า รูป เวทนา
สัญญา สังขาร วิญญาณ ที่ไม่เที่ยง ดับไปแล้ว.

สา. ดีละ ๆ ยมกะ เราจะอุปมาให้ท่านฟัง เพื่อจะให้ความข้อนี้
ชัดเจนขึ้น เหมือนหนึ่ง เจ้าเรือนที่เป็นคนมั่งมี รักษาตัวแข็งแรง
ผู้ใดผู้หนึ่ง คิดจะฆ่าเจ้าเรือนนั้น จึงนึกว่า เขาเป็นคนมั่งมี และรักษา
ตัวแข็งแรง จะฆ่าโดยผลการเห็นจะไม่ได้ง่าย จำจะต้องลอบฆ่าโดย

อุบาย ครั้นคิดอย่างนั้นแล้ว จึงเข้าไปเป็นคนรับใช้ของเจ้าเรือนนั้น
หมั่นคอยรับใช้ จนคุ้นเคยกันแล้ว ครั้นเห็นเจ้าเรือนนั้นเพลอกี่ฆ่าเสีย
ด้วยศาสตราที่คม ยมกะ ท่านจะเห็นอย่างไร เจ้าเรือนนั้นเวลาผู้มานั้น
เขามาขออยู่รับใช้สอยก็ดี เวลาให้ใช้สอยอยู่ดี เวลาฆ่าตัวก็ดี ไม่รู้ว่า
ผู้นี้เป็นคนฆ่าเราอย่างนี้มีไหมหรือ.

ย. อย่างนี้แล ท่านผู้มีอายุ.

สา. บุคคลผู้ไม่ได้ฟังแล้วก็ฉันนั้น เขาเห็นรูป เวทนา สัญญา
สังขาร วิญญาณ ว่าเป็นตนบ้าง เห็นตนว่ามี รูป เวทนา สัญญา
สังขาร วิญญาณบ้าง เห็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
ในตนบ้าง เห็นตนในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณบ้าง
ไม่รู้จักขันธ ๕ นั้น อันไม่เที่ยงเป็นทุกข์ไม่ใช่ตน ปัจจัยตกแต่ง คุณ
เป็นผู้ฆ่า ตามเป็นจริงอย่างไร ย่อมถ่อมมั่นขันธ ๕ นั้น ว่าตัวของเรา
ขันธ ๕ ที่เขาถ่อมมั่นนั้น ย่อมเป็นไปเพื่อสิ่งไม่เป็นประโยชน์และทุกข์
สิ้นกาลนาน ส่วนอริยสาวกผู้ได้ฟังแล้ว ไม่พิจารณาเห็นเช่นนั้น รู้ชัด
ตามเป็นจริงอย่างไร ท่านไม่ถ่อมมั่นในขันธ ๕ ว่าตัวของเรา ขันธ ๕
ที่ท่านไม่ถ่อมมั่นนั้น ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์และสุขสิ้นกาลนาน. พระ
สารีบุตรเป็นผู้ที่พระศาสดาทรงสรรเสริญว่า เป็นคนมีปัญญาฉลาดใน
กานสั่งสอน มีตัวอย่างดังนี้.

ส่วนพระโมคคัลลานะ เป็นผู้ที่พระศาสดาทรงสรรเสริญว่ามีฤทธิ์
สามารถให้สิ่งที่ประสงค์สำเร็จได้ และฉลาดในการแนะนำตระกูลที่ไม่
เลื่อมใส ให้เลื่อมใส ไม่ทำศรัทธาและโภกทรัพย์ของเขาให้เสีย

ประหนึ่งแมลงผึ้งอันเที่ยวไปในสวนดอกไม้ ไม่ทำสีและกลิ่นของดอกไม้ให้ขำ ถือเอาแต่รสบินไปจะนั้น แล้วตรัสสอนให้ภิกษุถือน้ำเป็นเยี่ยงอย่างประพุดติดตาม

เมื่อพระอัครสาวกทั้ง ๒ มาบวชแล้ว กุลบุตรในเมืองราชคฤห์ ที่ได้รับความเลื่อมใส มาบวชอีกเป็นอันมาก ฝ่ายผู้ไม่เลื่อมใสก็พุดติเตียนว่า พระสมณโคดมปฏิบัติเพื่อทำชายไม่ให้มีบุตร ทำหญิงให้เป็นหม้าย เข้าไปตัดตระกูลเสียดังนี้.

ปริเฉทที่ ๗

ในแขวงกรุงราชคฤห์นั้น มีบ้านพราหมณ์อีกหมู่บ้านหนึ่ง พราหมณ์
ผู้ขายบ้าน ชื่อกัปปิละ มีบุตรคนหนึ่ง ชื่อปิปผลิ อีกอย่างหนึ่งเรียกว่า
กัศสปะตามโคตร ปิปผลิมาณพนั้นก็มีภริยาคนหนึ่ง ชื่อนางภัททกาปิลานี
เมื่อมารดาบิดापิปผลิมาณพตายแล้ว สามภริยาทั้งสองนั้นเห็นว่าผู้อยู่
ครองเรือนต้องคอยรับบาป เพราะการงานที่ผู้อื่นทำไม่ดี มีใจเบื่อ
หน่ายชวนกันละสมบัติเสียออกบวชจำศีล วันหนึ่งปิปผลิได้พบพระ
ศาสดาประทับอยู่ที่ใต้ร่มไม้ ซึ่งเรียกว่าพหูปัตตกนิโครธ ในระหว่าง
กรุงราชคฤห์และเมืองนาลันทาท่อกัน มีความเลื่อมใสเปล่งวาจาประกาศ
ว่า พระศาสดาเป็นศาสดาของตน ตนเป็นสาวกของพระศาสดา พระ
ศาสดาทรงอนุญาตให้เป็นภิกษุในธรรมวินัยนี้ ด้วยประทานโอวาท
๗ ข้อว่า กัศสปะท่านพึงศึกษาว่า เราจักเข้าไปตั้งความละเอียดและ
ความเกรงไว้ ในภิกษุที่เป็นผู้เต่าและปานกลาง เป็นอย่างแรงกล้า
ดังนี้ข้อ ๑. เราจักฟังธรรมอันใดอันหนึ่งซึ่งประกอบด้วยกุศล เราจะ
เสียดุลฟังธรรมนั้น พิจารณาเนื้อความ ดังนี้ข้อ ๑. เราจักไม่ละสติ
ที่ไปในกาย คือพิจารณาร่างกายเป็นอารมณ์ ดังนี้ข้อ ๑. ครั้นทรง
สั่งสอนพระกัศสปะอย่างนี้แล้วเสด็จหลีกไป ท่านได้ฟังพุทธโอวาททรง
สั่งสอนแล้วบำเพ็ญเพียรไม่ช้านัก ก็ได้สำเร็จพระอรหัตผล ภายหลัง
พระศาสดาทรงยกย่องด้วยทรงรับผ้าสังฆาฏิของท่านไปทรง ประทาน
ผ้าสังฆาฏิของพระองค์ให้แก่ท่าน และยกย่องว่ามีธรรมเครื่องอยู่เสมอ
ด้วยพระองค์ และทรงสรรเสริญว่าเป็นคนปฏิบัติมักน้อยสันโดษ ตรัส
สอนให้ภิกษุทั้งหลายถือเอาเป็นตัวอย่างว่า ภิกษุทั้งหลาย กัศสปะผู้นี้

เป็นผู้สันโดษยินดีด้วยจิรวินิชาตเสนาสนะเกสขตามมีตามได้ ไม่มัก
มาก และกล่าวสรรเสริญคุณของความสันโดษ ด้วยปัจจัย ๔ นั้น เธอ
ไม่ถึงความแสวงหาไม่ควร เหตุปัจจัย ๔ นั้น แสวงหาไม่ได้ ก็ไม่
สะดุ้งตกใจ แสวงหาได้แล้ว ก็ไม่เป็นคนกำหนดในปัจจัย ๔ นั้น
บริโภค ท่านทั้งหลายพึงศึกษาตามอย่างนั้น ท่านทั้งหลายอันเราสั่งสอน
แล้วพึงปฏิบัติเพื่อเป็นเช่นนั้นเถิด ภิกษุทั้งหลาย กัสสปะเข้าไปใกล้
ตระกูลชกกายและใจห่าง ประพฤติตนเป็นคนใหม่ ไม่คุ้นเคยเป็นนิตย
ไม่คะนองกายวาจาใจในตระกูลเป็นนิตย จิตไม่ข้องอยู่ในตระกูลเหล่า
นั้น เพิกเฉยตั้งจิตเป็นกลางว่า ผู้ใคร่ลาภก็จงได้ลาภ ผู้ใคร่บุญก็จงได้
บุญ ตนได้ลาภมิใจฉันใด ผู้อื่นได้ก็มีใจฉันนั้น ภิกษุใดแสดงธรรมแก่
ผู้อื่น ด้วยคิดว่า โฉนหนอ เขาจะพึงตั้งใจฟังธรรมของเรา ครั้นฟัง
แล้วพึงเลื่อมใสในธรรม เลื่อมใสแล้วจะพึงทำอาการของผู้เลื่อมใส
ธรรมเทศนาของภิกษุนั้นไม่บริสุทธิ์ ส่วนภิกษุใด แสดงธรรมแก่ผู้อื่น
ด้วยคิดว่า ธรรมอันพระศาสดากว่าดีแล้ว โฉนหนอเขาจะพึงฟังธรรม
ของเรา ครั้นฟังแล้วจะพึงรู้ธรรมนั้น ครั้นรู้แล้วจะพึงปฏิบัติเพื่อความ
เป็นอย่างนั้น ภิกษุนั้นอาศัยความที่แห่งธรรมเป็นธรรมอันดี อาศัย
กรุณาและเอ็นดูแสดงธรรมแก่ผู้อื่น ธรรมเทศนาของภิกษุนั้นบริสุทธิ์
แล้ว กัสสปะก็เหมือนอย่างนั้น เราสอนท่านทั้งหลายยกกัสสปะขึ้นเป็น
ตัวอย่าง ท่านทั้งหลายอันเราสอนแล้วจงปฏิบัติเพื่อเป็นอย่างนั้น ภิกษุ
ทั้งหลาย ภิกษุผู้ใดผู้หนึ่ง เข้าไปใกล้ตระกูลด้วยคิดว่า ขอเขาจงให้เรา
แต่ผู้เดียวเถิด อย่าให้แก่ผู้อื่นเลย จงให้แก่เรามาก อย่าให้น้อย จงให้

แต่ของที่ดี อย่าให้ของที่เลว จงให้โดยเร็ว อย่าช้า จงให้โดยเคารพ
เมื่อคิดอย่างนั้น ครั้นเขาไม่ให้ก็ดี ให้น้อย ไม่ให้มากก็ดี ให้ของที่เลว
ไม่ให้ของดีก็ดี ให้ช้า ไม่ให้โดยเร็วก็ดี ให้โดยไม่เคารพ ไม่ให้โดย
เคารพก็ดี ภิกษุนั้นก็ขัดใจได้เสวยทุกข์โทมนัสมีข้อนั้นเป็นเหตุ ภิกษุ
เช่นนี้ไม่ควรเพื่อจะเป็นคนเข้าไปใกล้ตระกูล ส่วนภิกษุใดไม่คิดอย่างนั้น
แม้เขาจะไม่ให้ก็ดี หรือให้โดยอาการอย่างใดอย่างหนึ่งก็ดี เธอก็ไม่ขัด
ใจไม่เสวยทุกข์โทมนัสมีข้อนั้นเป็นเหตุ ภิกษุเช่นนี้ควรจะเป็นคนเข้าไป
ใกล้ตระกูล กัสสปะก็เหมือนอย่างนั้น เราสอนท่านทั้งหลายยกกัสสปะ
ขึ้นเป็นตัวอย่าง ท่านทั้งหลายอันเราสั่งสอนแล้วพึงปฏิบัติเพื่อเป็น
อย่างนั้นเถิด.

ครั้งหนึ่ง พระกัสสปะเข้าไปเฝ้าพระศาสดาที่เวฬุวัน พระศาสดา
รับสั่งว่า กัสสปะเดี๋ยวนี้ท่านแก่แล้ว ผ้าปานบังสกุลจีวรที่ท่านไม่มุ่งห่ม
ของท่านนี้หนักนัก ท่านจงทรงจีวรที่ถนอมดีถวายเถิด จงฉันโภชนะ
ในที่นิมนต์เถิด และจงอยู่ในที่ใกล้เราเถิด ท่านทูลว่า ข้าพระเจ้าเคย
อยู่ในป่าที่วิเวกขมขม ทรงผ้าบังสกุลจีวร ใช้แต่ผ้า ๓ ผืน มีความ
ปรารถนายน้อยสันโดษ และพุดสรรเสริญคุณเช่นนั้นมานานแล้ว พระ-
ศาสดาตรัสถามว่า กัสสปะ ท่านเห็นอำนาจประโยชน์อะไร จึงประพฤติด
ตนเช่นนั้นและพุดสรรเสริญความเป็นเช่นนั้น ท่านทูลว่า ข้าพระเจ้า
เห็นอำนาจประโยชน์ ๒ อย่าง คือ การอยู่เป็นสุขในบัดนี้ของตนด้วย
อนุเคราะห์ประชุมชนในภายหลังด้วย ประชุมชนในภายหลังทราบวา
สาวกของพระพุทธเจ้าท่านไม่ประพฤติดตนอย่างนั้น จักถึงทิฏฐานุกติ

ปฏิบัติตามที่ตนได้เห็นได้ยิน ความปฏิบัตินั้นจักเป็นไปเพื่อประโยชน์ และสุขแก่เขาสืบกาลนาน. พระศาสดาประทานสาธุการว่า ดีละ ดีละ กัสสปะ ท่านปฏิบัติเพื่อนประโยชน์และสุขแก่ชนเป็นปັນมาก ท่านจงทรง ผ้าบังสุกุลจีวรของท่านเถิด ท่านจงเที่ยวบิณฑบาตเถิด ท่านจงอยู่ในป่าเถิด. พระศาสดาทรงสรรเสริญพระกัสสปะว่า เป็นผู้มักน้อยสันโดษอย่างนี้ เพราะพระที่มีชื่อเรียกตามโคตรว่า กัสสปะ มีหลายองค์ เช่น พระกัสสปะพี่น้อง ๓ องค์เป็นต้น ภิกษุทั้งหลายจึงเรียกท่านว่า พระมหากัสสปะ เพื่อจะได้รู้จักกันง่าย.

ฝ่ายพระเจ้าจันทปัชชิตในกรุงอุชเชนีทราบว่พระศาสดาได้ตรัสรู้แล้ว ทรงสั่งสอนประชุมชน ธรรมที่ทรงแสดงนั้น เป็นธรรมอันแท้จริง ให้สำเร็จประโยชน์แก่ผู้ปฏิบัติตาม มีพระราชประสงค์จะใคร่เชิญเสด็จพระศาสดา ไปประกาศศาสนาที่กรุงอุชเชนี จึงตรัสตั้งกัจจายนปุโรหิต ซึ่งเป็นคนมีความรู้เรียนจบไตรเพทไปเชิญเสด็จ กัจจายนปุโรหิตทูลลาจะบวชด้วย ครั้นทรงอนุญาตแล้ว ออกจากกรุงอุชเชนีพร้อมด้วยบริวาร ๗ คนมาถึงที่ประทับพระศาสดาแล้ว เข้าไปเฝ้า ได้ฟังธรรมเทศนาบรรลुพระอรหัตพร้อมทั้ง ๘ คนแล้ว ทูลขออุปสมบท พระศาสดาก็ทรงอนุญาตให้เป็นภิกษุ ด้วยพระวาจาโดยนัยนหลัง ท่านทูลเชิญเสด็จไปกรุงอุชเชนี ตามพระราชประสงค์ของพระเจ้าจันทปัชชิต พระศาสดารับสั่งว่า ท่านไปเองเถิด เมื่อท่านไปแล้วพระเจ้าแผ่นดินจักทรงเลื่อมใส ท่านถวายบังคมลาพาภิกษุบริวาร ๗ องค์ กลับไปกรุงอุชเชนี ประกาศพุทธศาสนาให้พระเจ้าจันทปัชชิตและชาว

พระนครเสื่อมใสแล้ว กลับมาสำนักพระศาสดา ท่านเป็นคนฉลาดในการอธิบายความของคำที่ขอให้พิสดาร ได้สรรเสริญแต่พระศาสดาในข้อนั้น.

ครั้งหนึ่ง พระศาสดาทรงแสดงธรรมว่า ผู้มีปัญญาไม่ควรตามคิดถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว ไม่ควรจะมุ่งหมายสิ่งที่ยังมาไม่ถึง เพราะว่สิ่งใดที่ล่วงไปแล้ว สิ่งนั้นก็ละเอียดแล้ว สิ่งใดยังไม่มาถึงแล้ว สิ่งนั้นก็ยังไม่ถึง ผู้ใดเห็นแจ้งธรรมที่เกิดขึ้นจำเพาะหน้าในที่นั้น ๆ ในกาลนั้น ๆ ไม่อ่อนแอ ไม่คลอนแคลน ครั้นรู้ธรรมนั้นแล้วพึงให้ธรรมนั้นเจริญเนื่อง ๆ ความเพียรควรทำเสียในวันนี้แหละ ใครเล่าจะพึงรู้ว่า ความตายจะมีต่อพรุ่งนี้ เพราะว่ความผิดเพี้ยนต่อมฤตยูราชที่มีเสนาใหญ่ไม่มีเลย ผู้รู้ที่เป็นคนสงบระงับ ย่อมกล่าวสรรเสริญผู้มีความเพียรไม่เกียจคร้านในกลางวันกลางคืน อยู่ด้วยความไม่ประมาทอย่างนี้ว่า ผู้มีราตรีเดียวเจริญ ครั้นตรัสอย่างนี้แล้วเสด็จลุกเข้าวิหารที่ประทับ ภิกษุทั้งหลายไม่ได้ช่องเพื่อจะทูลถามความแห่งคำที่ตรัสโดยขอให้เข้าในกว้างขวาง เห็นความสามารถของพระกัจจายนะ จึงไปหาอาราธนาให้ท่านอธิบาย ท่านจึงอธิบายให้ฟังว่า ท่านผู้มีอายุ เรารู้ความแห่งธรรมที่ทรงแสดงแล้วโดยข้อนั้น ตามความพิสดารว่า เมื่อบุคคลคิดว่า ในกาลไกลล่วงแล้ว ตากับรูป หูกับเสียง จมูกกับกลิ่น ลิ้นกับรส กายกับสิ่งที่จะพึงถูกต้องด้วยกาย ใจกับอารมณ์ที่เกิดกับใจของเรา มีแล้วอย่างนั้น ความกำหนดพอใจในสิ่งเหล่านั้น ก็ผูกพันวิญญาน เพราะวิญญานอันความกำหนดพอใจผู้พันแล้ว ผู้นั้นก็

เพลิดเพลินสิ่งนั้น ๆ ผู้ที่เพลิดเพลิน ๆ อย่างนี้ชื่อตามคิดถึง
สิ่งที่ล่วงแล้ว, ไม่คิดอย่างนั้น ความกำหนดพอใจในสิ่งนั้น ๆ ก็ไม่
ผูกพันวิญญาณได้ ผู้นั้นก็ไม่ได้เพลิดเพลินสิ่งนั้น ๆ ผู้ที่ไม่เพลิดเพลิน
สิ่งนั้น ๆ อย่างนี้ ชื่อว่าไม่ตามคิดถึงสิ่งที่ล่วงแล้ว, บุคคลตั้งจิตไว้
เพื่อหมายจะได้สิ่งที่ตนยังไม่ได้แล้วว่า ในกาลไกลข้างหน้า ตากับรูป
เป็นต้นของเราจะเป็นอย่างนี้ เพราะความตั้งจิตอย่างนั้นเป็นปัจจัย
ผู้นั้นก็เพลิดเพลินสิ่งนั้น ๆ ผู้ที่เพลิดเพลินสิ่งนั้น ๆ อย่างนี้ ชื่อว่า
มุ่งหมายสิ่งที่ยังไม่มาถึง บุคคลไม่ตั้งจิตเพื่อจะหมายได้สิ่งที่ตนยังไม่ได้
แล้วอย่างนั้น ก็ไม่เพลิดเพลินสิ่งนั้น ๆ ผู้ไม่เพลิดเพลินสิ่งนั้น ๆ
อย่างนี้ ชื่อว่าไม่มุ่งหมายสิ่งที่ยังไม่มาถึง, ตากับรูป เป็นต้นอย่างละ
๒ ๆ อันใด เกิดขึ้นจำเพาะหน้า ถ้าว่าความกำหนดพอใจในสิ่งนั้น ๆ
ผูกพันวิญญาณได้แล้ว บุคคลก็เพลิดเพลินสิ่งนั้น ๆ ผู้เพลิดเพลิน
สิ่งนั้น ๆ อย่างนี้ ชื่อว่าอ่อนแอจนคลอนแคลนในธรรมที่เกิดขึ้นจำเพาะ
หน้า ถ้าความกำหนดพอใจสิ่งนั้น ๆ ไม่ผูกพันวิญญาณได้ บุคคล
ก็ไม่เพลิดเพลินสิ่งนั้น ๆ ผู้ที่ไม่เพลิดเพลินสิ่งนั้น ๆ อย่างนี้ ชื่อว่า
ไม่อ่อนแอจนคลอนแคลนในธรรมที่เกิดขึ้นจำเพาะหน้า ท่านผู้มีอายุ
เราเข้าใจเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงแสดงแล้วโดยย่อ ตามความ
พิสดารอย่างนี้ ถ้าท่านทั้งหลายประสงค์ ก็จงเข้าไปเฝ้าพระศาสดาทูล
ถามความนั้นเถิด พระองค์ทรงแก้อย่างไร จงจำไว้อย่างนั้นเถิด. ภิกษุ
เหล่านั้นลาพระกัจจายนะกลับมา ขึ้นไปเฝ้าพระศาสดาทูลความนั้นให้
ทรงทราบ พระองค์ตรัสสรรเสริญพระกัจจายนะว่า ภิกษุทั้งหลาย

กัจจายนะเป็นคนมีปัญญา ถ้าท่านถามความนั้นกะเรา แม้เราก็คงแก้เหมือนกัจจายนะแก้แล้วอย่างนั้น ความของธรรมที่เราแสดงแล้วโดยย่อ นั้น อย่างนั้นแล ท่านทั้งปวงจำไว้เถิด พระกัจจายนะเป็นผู้ฉลาดในการอธิบายคำที่ย่อให้กว้างขวาง พระศาสดาทรงสรรเสริญในข้อนั้นมีดังนี้เป็นตัวอย่าง.

ปริเฉทที่ ๘

ฝ่ายพราหมณ์พาวรี ซึ่งออกไปบวชประพฤติพรตตามลัทธิของพราหมณ์ ตั้งอาศรมอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำโคธาวารี ในที่พรมแดนแห่งเมืองอัสดกะและเมืองอาพกะ เป็นอาจารย์ใหญ่บอกใครเพทแก่หมู่ศิษย์ ได้ทราบว่พระโอรสของศากยราช เสด็จออกบรรพชา ปฏิญญาพระองค์ว่าเป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ แสดงธรรมสั่งสอนประชุมชน มีคนเชื่อและเลื่อมใส ยอมตนเป็นสาวกปฏิบัติตามคำสั่งสอนเป็นอันมาก พาวรีคิดหลากหลายใครจะสืบสวนให้ได้ความแน่. จึงเรียกมานพผู้เป็นศิษย์ ๑๖ คนมือชิดมานพเป็นหัวหน้า ผู้ปัญหาให้คนละหมวด ๆ ให้ไปทูลถามลองดู มานพทั้ง ๑๖ คนลาอาจารย์แล้ว พามาณที่ เป็นบริวารไปเฝ้าพระศาสดาที่ป่าสาณเจดีย์แคว้นแคว้นมคธ ทูลขอโอกาสถามปัญหาคนละหมวด ๆ ครั้นพระศาสดาทรงอนุญาตแล้ว อชิดมานพ ทูลถามปัญหาเป็นที่แรก ๔ ข้อ ดังนี้ว่า โลกคือหมู่สัตว์ อันอะไรปิดบังไว้ จึงหลงดูอยู่ในที่มืด, เพราะอะไรเป็นเหตุ จึงไม่มีปัญญาเห็นปรากฏ. พระองค์ตรัสว่า อะไรเป็นเครื่องฉาบไล่สัตว์โลกนั้นให้ติดอยู่, และตรัสว่าอะไรเป็นภัยใหญ่ของสัตว์โลกนั้น.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า โลกคือหมู่สัตว์ อันอวิชาคือความไม่รู้แจ้ง ปิดบังไว้แล้ว จึงหลงดูอยู่ในที่มืด, เพราะความอยากมีประการต่าง ๆ และความประมาทเลินเล่อ จึงไม่มีปัญญาเห็นปรากฏ, เรากล่าวว่าความอยากเป็นเครื่องฉาบไล่สัตว์โลกให้ติดอยู่, และเรากล่าวว่าทุกข์เป็นภัยใหญ่ของสัตว์โลกนั้น.

อ. พระองค์จึงตรัสบอกว่า อะไรเป็นเครื่องห้าม เป็นเครื่องกั้นความอยาก ซึ่งเป็นคุณกระแสน้ำ หลังไหลไปในอารมณ์ทั้งปวง ความอยากนั้น จะละได้ เพราะธรรมอะไร.

พ. เรากล่าวว่า สติเป็นเครื่องห้ามเป็นเครื่องกั้นความอยากนั้น และความอยากนั้น จะละได้เพราะปัญญา.

อ. ปัญญา สติ กับนามรูปนั้น จะดับไป ณ ที่ไหน ข้าพระเจ้าทูลถามแล้ว ขอพระองค์ตรัสบอกความข้อนี้แก่ข้าพระเจ้า.

พ. เราจะแก้ปัญหาคำที่ท่านถามถึงที่ดับนามรู้สิ้นเชิง ไม่มีเหลือแก่ท่าน เพราะวิญญาณตั้งไปก่อน นามรู้จึงดับไป ณ ที่นั่นเอง.

อ. คนผู้มีธรรมได้พิจารณาเห็นแล้ว และคนผู้ยังต้องศึกษาอยู่ สองพวกนี้มีอยู่ในโลกเป็นอันมาก ข้าพระเจ้าขอทูลถามถึงความประพฤติ ของชนสองพวกนั้น พระองค์มีพระปัญญาแก่กล้า ของจตรัสบอกแก่ข้าพระเจ้า.

พ. ภิกษุผู้มีธรรมได้พิจารณาเห็นแล้ว และคนผู้ยังต้องศึกษาอยู่ ต้องเป็นผู้ไม่กำหนดในกามทั้งหลาย มีใจไม่จุ่มมัว ฉลาดในธรรมทั้งปวง มีสติอยู่ทุกอิริยาบถ.

ครั้งพระศาสดาทรงแก้ปัญหา ที่อชิตมาณพทูลถามอย่างนี้แล้ว โมฆราชมาณพปรารถนาจะทูลถามปัญหา ได้ยินว่า โมฆราชมาณพนั้น ถือตัวว่าเป็นคนมีปัญญากว่ามาณพทั้ง ๑๕ คน คิดจะทูลถามก่อน แต่เห็นว่า อชิตมาณพเป็นผู้ใหญ่กว่า จึงยอมให้ทูลถามก่อน ครั้นอชิตมาณพทูลถามแล้ว จึงปรารถนาจะทูลถามเป็นที่ ๒ พระศาสดา

ทอดพระเนตรเห็นอาการอย่างนั้นแล้วตรัสห้ามว่า โมฆราช ท่านยอมให้
มาณพื่อนถามก่อนเถิด โมฆราชมาณพก็หยุดนิ่งอยู่.

ลำดับนั้น ดิศสมตเตยขมาณพ ทูลถามปัญหาเป็นที่ ๒ ว่า ใคร
ชื่อว่าเป็นผู้สันโดษ คือ เต็มความประสงค์ในโลกนี้ ความอยาก
ซึ่งเป็นเหตุทะเลาะเบาะแว้งกันของคนใครไม่มี ใครรู้ส่วนข้างปลายทั้ง
สอง (คืออดีตกับอนาคต) ด้วยปัญญาแล้ว ไม่ติดอยู่ในส่วนท่าม
กลาง (คือปัจจุบัน) พระองค์ตรัสว่า ใครเป็นมหายุรุษ ใครล่วง
ความอยากอันผูกใจสัตว์ไว้ในโลกนี้ คุณด้ายเป็นเครื่องเย็บผ้าให้ติดกัน
ไปได้

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ภิกษุผู้ประพฤติพรหมจรรย์ สำรวม
ในกามทั้งหลาย ปราศจากความอยากแล้ว มีสติระลึกได้ทุกเมื่อ
พิจารณาเห็นโดยชอบแล้ว ดับเครื่องร้อนกระวนกระวายเสียได้แล้ว
ชื่อว่าเป็นผู้สันโดษ คือ เต็มความประสงค์ในโลกนี้ ความอยากซึ่ง
เป็นเหตุทะเลาะเบาะแว้งกันของคนใครไม่มี ภิกษุนั้นแลรู้ส่วน
ข้างปลายทั้งสองด้วยปัญญาแล้ว ไม่ติดอยู่ในส่วนท่ามกลาง เรากล่าว
ว่าภิกษุนั้นแลเป็นมหายุรุษ ภิกษุนั้นแลล่วงความอยากอันผูกใจสัตว์
ไว้ในโลกนี้ คุณด้ายเป็นเครื่องเย็บผ้าให้ติดกันไปได้.

ครั้งพระศาสดาทรงแก้ปัญหาที่ดิศสมตเตยขมาณพทูลถามอย่างนี้
แล้ว ปุณณกมานพ ทูลถามปัญหาเป็นที่ ๓ ว่า บัดนี้มีปัญหามาถึง
พระองค์ผู้หาความหวาดหวั่นมิได้ รู้เหตุที่เป็นรากเงาของสิ่งทั้งปวง
ข้าพระเจ้าขอทูลถาม หมู่มนุษย์ในโลกนี้ คือ ฤาษี กษัตริย์ พราหมณ์

เป็นอันมาก อาศัยอะไรจึงบูชาัญญুবวงสรวงเทวดา ขอพระองค์จงตรัสบอกความข้อนั้นแก่ข้าพระเจ้า.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า หม่อมมนุษย์เหล่านั้น ออยากได้ของที่ตนปรารถนา อาศัยของที่มีชราทรุดโทรม จึงบูชาัญญুবวงสรวงเทวดา.

ป. หม่อมมนุษย์เหล่านั้น ถ้าไม่ประมาทในตัณหาของตน จะข้ามพ้นชาติชราได้บ้างหรือไม่.

พ. หม่อมมนุษย์เหล่านั้น มุ่งลาภที่ตนหลง จึงพูดสรรเสริญการบูชาัญญู รำพันสิ่งที่ตัวใครดั่งนั้น ก็เพราะอาศัยลาภ เรากล่าวว่า ผู้บูชาัญญูเหล่านั้น ยังเป็นคนกำหนดยินดีในภพ ไม่ข้ามพ้นชาติชราไปได้.

ป. ถ้าผู้บูชาัญญูเหล่านั้น ข้ามพ้นชาติชรา เพราะตัณหาของตนไม่ได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ ใครเล่าในเทวโลก หรือในมนุษยโลก ข้ามพ้นชาติชราได้แล้ว

พ. ความอยากซึ่งเป็นเหตุทะเยอทะยานคิรินน ในโลกไหน ๆ ของผู้ใดไม่มี เพราะได้พิจารณาเห็นธรรมที่ยิ่งและหย่อนในโลก เรากล่าวว่าผู้นั้นซึ่งสงบระงับได้ ไม่มีทุจริตความประพฤติชั่ว อันจะทำให้มัวหมองคุณวันไฟอันจับเป็นเขม่า ไม่มีกิเลสอันจะกระทบจิต หากความอยากทะเยอทะยานมิได้ ข้ามพ้นชาติชราไปได้แล้ว.

ครั้งพระศาสดาทรงแก้ปัญหา ที่ปัญณณกมาณพทูลถามอย่างนี้แล้ว เมตตคฤมาณพทูลถามปัญหาเป็นที่ ๔ ว่า ข้าพระเจ้าขอทูล

ถาม ขอพระองค์จงตรัสชอบข้อความที่จะทูลถามนั้นแก่ข้าพระเจ้า
ข้าพระเจ้าทราบดีว่า พระองค์ถึงที่สุดจบไตรเพท มีจิตอันได้อบรมดี
แล้ว ทุกข์ในโลกหลายประการ ไม่ใช่แต่อย่างเดียวนี้ มีมาแล้ว
แต่อะไร.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ท่านถามเราถึงเหตุเป็นแดนเกิดแห่ง
ทุกข์ เราจักบอกแก่ท่านตามรู้เห็น ทุกข์ในโลกนี้มีอุปธิคือกรรม และ
กิเลสเป็นเหตุ ล้วนเกิดมาก่อนแต่อุปธิ ผู้ใดเป็นคนเขลาไม่รู้แล้ว
กระทำอุปธินั้นให้เกิดขึ้น ผู้นั้นย่อมถึงทุกข์เนื่อง ๆ เหตุนั้นเมื่อรู้เห็น
ว่าอุปธิเป็นแดนเกิดแห่งทุกข์ อย่ากระทำให้เกิดมี.

ม. ข้าพระเจ้าทูลถามข้อใด ก็ทรงแก้ข้อนั้น ประทานแก่
ข้าพระเจ้าแล้ว ข้าพระเจ้าขอทูลถามข้ออื่นอีก ขอเชิญพระองค์ทรงแก้
อย่างไรผู้มีปัญญาจึงข้ามพ้นห้วงทะเลใหญ่ คือชาติชราและโสภพิโร
ธาพ้นเสียได้ ขอพระองค์จงทรงแก้ข้อนั้นประทานแก่ข้าพระเจ้า เพราะ
ว่าธรรมนั้น พระองค์คงทรงทราบแล้ว.

พ. เราจักแสดงธรรมที่จะพึงเห็นแจ้งด้วยตนเอง ในอรรถภาพ
นี้ ไม่ต้องพิศวงตามคำของผู้อื่น คืออย่างนี้ ๆ ที่บุคคลได้ทราบ
แล้วจะเป็นผู้มีสติ ดำเนินข้ามความอยากอันให้ติดอยู่ในโลกเสียได้
แก่ท่าน.

ม. ข้าพระเจ้ายินดีธรรม ที่สูงสุดนั้นเป็นอย่างยิ่ง.

พ. ท่านรู้ตัวอย่างใดอย่างหนึ่ง ในส่วนเบื้องบน (คืออนาคต)
ในส่วนเบื้องต่ำ (คืออดีต) ในส่วนท่ามกลาง (คือปัจจุบัน) จง

บรรเทาความเพิดเพลินความยึดมั่น ในส่วนเหล่านั้นเสีย วิญญาณของท่านจะไม่ตั้งอยู่ในภพ ภิกษุผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างนี้ มีสติไม่เลินเล่อ ได้ทราบแล้ว ละความถือมั่นของเราเสียได้แล้ว จะละทุกข์คือชาติชราและโสภพิโรราพันในโลกนี้ได้.

ม. ข้าพระเจ้าชอบใจพระวาทะของพระองค์เป็นอย่างยิ่ง ธรรมอันไม่มีอุปธิ พระองค์ทรงแสดงชอบแล้ว พระองค์คงละทุกข์ได้แน่แล้ว เพราะว่าพระองค์ได้ทรงทราบธรรมนี้แล้ว แม้ท่านผู้รู้ที่พระองค์ทรงสั่งสอนอยู่เป็นนิตย ไม่หยุดหย่อน คงละทุกข์นั้นได้ด้วยเป็นแน่ เหตุนี้ ข้าพระเจ้าจึงได้มาถวายบังคมพระองค์ ด้วยตั้งใจจะให้ทรงสั่งสอนข้าพระเจ้าเป็นนิตย ไม่หยุดหย่อนเหมือนอย่างนั้นบ้าง.

พ. ท่านรู้ว่าผู้ใดเป็นพราหมณ์ถึงที่สุดจบไตรเพท ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล ไม่ติดข้องอยู่ในกามภพ ผู้นั้นแลข้ามล่วงเหตุแห่งทุกข์ดุจห้วงทะเลอันใหญ่นี้ได้แน่แล้ว ครั้นข้ามถึงฝั่งแล้วเป็นคนไม่มีกิเลสอันตรึงจิต ล้นความสงสัย ผู้นั้นครั้นรู้แล้วถึงที่สุดจบไตรเพทในศาสนานี้ ล้นความสงสัย ผู้นั้นครั้นรู้แล้วถึงที่สุดจบไตรเพทในศาสนานี้ ละธรรมที่เป็นเหตุติดข้องอยู่ในภพน้อยภพใหญ่เสียได้แล้ว เป็นคนมีความอยากสิ้นแล้ว ไม่มีกิเลสอันจะกระทบจิต หากความอยากทะเยอทะยานมิได้ ไม่มีกิเลสอันจะกระทบจิต หากความอยากทะเยอทะยานมิได้ เรากล่าวว่าผู้นั้นแลข้ามพ้นชาติชราได้แล้ว.

ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหา ที่เมตตคฤมาณพุลถามจะนี้แล้ว โธตคฤมาณพุลถามปัญหาเป็นคำรบ ๕ ว่า ข้าพระเจ้าทูลถามพระองค์ของตรัสบอกแก่ข้าพระเจ้า ๆ อยากจะฟังพระวาทะของพระองค์ ข้าพระเจ้าได้ฟังพระสุรเสียงของพระองค์แล้ว จะศึกษาข้อปฏิบัติซึ่ง

เป็นเครื่องดับกิเลสของตน.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ถ้าอย่างนั้น ท่านจงเป็นคนมีปัญญา มีสติ ทำความเพียรในศาสนานี้เถิด.

ธ. ข้าพระเจ้าได้เห็นพระองค์ผู้เป็นพราหมณ์ หากังวลมิได้ ที่ยวอยู่ในเทวโลกและมนุษย์โลก เหตุนี้ข้าพระเจ้าขอถวายบังคม พระองค์ ขอพระองค์ทรงเปลื้องข้าพระเจ้าเสียจากความสงสัยเถิด.

พ. เราเปลื้องใคร ๆ ในโลก ผู้ยังมีความสงสัยอยู่ไม่ได้ เมื่อ ท่านรู้ธรรมอันประเสริฐ ก็จะไม่หวั่นไหวใหญ่ คือ กิเลสอันนี้เสีย ได้เอง.

ธ. ขอพระองค์จงทรงพระกรุณา แสดงธรรมอันสังัดจากกิเลส ที่ข้าพระเจ้าควรจะมี ตั้งสอนข้าพระเจ้าให้เป็นคนโปร่งไม่ขัดข้องดุจ อากาศ สงบระงับกิเลสเสียได้ ไม่อาศัยสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่ยวอยู่ในโลกนี้.

พ. เราจะบอกอุบายเครื่องสงบระงับกิเลส ซึ่งจะเห็นเองไม่ต้อง เชื้อตามดินขาว ที่บุคคลได้ทราบแล้ว จะมีสติข้ามความอยากที่ตรึงใจ ไว้ในโลกเสียได้แก่ท่าน.

ธ. ข้าพระเจ้าขอรับอุบายเครื่องสงบระงับกิเลสอันสูงสุดนั้นเป็นอย่างยิ่ง.

พ. ถ้าท่านรู้ว่าความทะยานอยากทั้งเบื้องบน เบื้องต่ำ ท่ามกลาง เป็นเหตุให้ติดข้องอยู่ในโลก ท่านอย่าทำความทะยานอยาก เพื่อจะเกิด ในภพน้อยใหญ่.

ครั้งพระศาสดาทรงแก้ปัญหา ที่โศกมาณพหุลถามอย่างนี้แล้ว

อุปสีวมาณพทูลถามปัญหาคำรบ ๖ ว่า ถ้าพึงเข้าพระเจ้าผู้เดียวไม่ได้ อาศัยอะไรแล้ว ไม่อาจข้ามห้วงทะเลใหญ่ คือกิเลสได้ ขอพระองค์ ตรีศบอการมณที่หน่วงเหนี่ยว ซึ่งเข้าพระเจ้าจงควรอาศัยข้ามห้วงนี้ แก่เข้าพระเจ้าเถิด.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ท่านจงเป็นผู้มีสติเพ่งอาภิญญายตนฌาน อาศัยอารมณ์ว่าไม่มี ๆ ดังนี้ ข้ามห้วงเสียเถิด ท่านจง ละกามทั้งหลายเสีย เป็นคนเว้นจากความสงสัย เห็นธรรมที่สิ้นไปแห่ง ความทะเยอทะยานอยากให้เห็นปรากฏชัด ทั้งกลางคืนกลางวันเถิด.

อุ. ผู้ใดปราศจากความกำหนัดในกามทั้งหลายทั้งปวงแล้ว ล่วง ฌานอื่นได้แล้ว อาศัยอาภิญญายตนฌาน (คือความเพ่งใจว่า "ไม่มีอะไร" เป็นอารมณ์) น้อมใจแล้วในอาภิญญายตนฌาน ซึ่งเป็นธรรมที่เปลื้องตัณญาอย่างประเสริฐสุด ผู้นั้นจะตั้งอยู่ในอาภิญญายตนฌานนั้น ไม่มีเสื่อมบ้างหรือ.

พ. ผู้นั้นจะต้องอยู่ในอาภิญญายตนฌานนั้น ไม่มีเสื่อม.

อุ. ถ้าผู้นั้นจะตั้งอยู่ในอาภิญญายตนฌานนั้น ไม่มีเสื่อมสิ้นปี เป็นอันมาก เขาจะเป็นคนยังยืนอยู่ในอาภิญญายตนฌานนั้น หรือ จะดับขันธปรินิพพาน วิญญาณของคนเช่นนั้นจะเป็นฉันใด.

พ. เปลวไฟอันกำลังลมเป่าแล้วดับไป ไม่ถึงความนับว่าได้ไป แล้วในทิศไหน ฉันใด ท่านผู้รู้พ้นไปแล้วจากกองนามรูป ย่อมดับ ไม่มีเชื้อเหลือ (คือดับพร้อมทั้งกิเลสทั้งชั้น) ไม่ถึงความนับว่าได้ เกิดเป็นอะไร ฉันนั้น.

อุ. ท่านผู้นั้นดับไปแล้ว หรือว่าเป็นแต่ไม่มีตัว หรือจะเป็นผู้ตั้งอยู่ยั่งยืน หาอันตรายมิได้ ขอพระองค์ทรงพยากรณ์ความข้อนั้นแก่ข้าพระเจ้า เพราะชาธรรมนั้นพระองค์ได้ทรงทราบแล้ว.

พ. ประมาณแห่งเบญจขันธ์ของผู้ที่ดับปรินิพพานแล้ว มิได้มี, กิเลสซึ่งเป็นเหตุกล่าวผู้นั้นว่าไปเกิดเป็นอะไรของผู้นั้น ก็มีได้มี, เมื่อธรรมทั้งหลาย (มีขันธเป็นต้น) อันผู้นั้นขจัดได้หมดแล้ว ก็ตัดทางแห่งถ้อยคำที่จะพูดถึงผู้นั้นว่าเป็นอะไรเสียทั้งหมด.

ครั้งพระศาสดาทรงแก้ปัญหา ที่อุปสีวมาณพทูลถามอย่างนี้แล้ว นั้นทมาณพทูลถามปัญหาเป็นที่ ๗ ว่า ชนทั้งหลายกล่าวว่า มุนีมียู่ในโลกนี้ ข้อนี้อย่างไร เขาเรียกคนถึงพร้อมด้วยญาณ หรือถึงพร้อมด้วยการเลี้ยงชีวิต ว่าเป็นมุนี.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ผู้ฉลาดในโลกนี้ ไม่กล่าวคนว่าเป็นมุนี ด้วยความเห็น ด้วยความสดับ หรือด้วยความรู้ เรากล่าวว่าคนใด ทำตนให้ปราศจากกองกิเลส เป็นคนหากิเลสมิได้ ไม่มีความหวังทะยานอยากเที่ยวอยู่ คนผู้นั้นแลชื่อว่ามุนี.

น. สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง กล่าวความบริสุทธิ์ด้วยความเห็น ด้วยความฟัง ด้วยศีลและพรต และด้วยวิธีเป็นอันมาก สมณพราหมณ์เหล่านั้นประพฤตินิวัตรในวิธีเหล่านั้น ตามที่ตนเห็นว่าเป็นเครื่องบริสุทธิ์ ข้ามพ้นชาติชราได้แล้วบ้างหรือหาไม่ ข้าพระเจ้าทูลถาม ขอพระองค์ตรัสบอกความข้อนั้นแก่ข้าพระเจ้าเถิด.

พ. สมณพราหมณ์เหล่านั้น แม้ถึงประพุดิอย่างนั้น เรากล่าวว่า พันชาติชราไม่ได้แล้ว.

น. ถ้าพระองค์ตรัสว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นข้ามห้วงไม่ได้แล้ว เมื่อเป็นเช่นนั้น ใครเล่าในเทวโลก หรือในมนุษย์โล ข้าม พันชาติชราได้แล้ว.

พ. เราได้กล่าวว่า สมณพราหมณ์ อันชาติชราครอบงำแล้ว หมดทุกคน แต่เรากล่าวว่า สมณพราหมณ์เหล่าใดในโลกนี้ละอารมณ์ ที่ตน ได้เห็น ได้ฟัง ได้รู้ และศีลปรตกับวิธีเป็นอันมากเสียทั้งหมด กำหนดรู้ตณหาว่าเป็นโทษควรละแล้ว เป็นผู้หาอาสวะมิได้ สมณพราหมณ์เหล่านั้นแล ข้ามห้วงได้แล้ว.

น. ข้าพระเจ้าขอบใจพระวาจาของพระองค์เป็นอย่างยิ่ง พระองค์ทรงแสดงธรรมอันไม่มีอุปธิ (กิเลส) ขอบแล้ว แม้ข้าพระเจ้า ก็เรียกสมณพราหมณ์เหล่านั้นว่า ผู้ข้ามหวังได้แล้ว เหมือนพระองค์ตรัส.

ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหา ที่นั่นทมาณพทูลถามอย่างนี้แล้ว เหมกมาณพทูลถามปัญหาเป็นที่ ๘ ว่า ในปางก่อนแต่ศาสนาของพระองค์ อาจารย์ทั้งหลายได้ยืนยันว่า อย่างนั้นได้เคยมีมาแล้ว อย่างนี้จักมีต่อไปข้างหน้า คำนี้ล้วนเป็นแต่ว่าอย่างนี้แล ๆ สำหรับแต่จะทำความตริกฟุ้งให้มากขึ้น ข้าพเจ้าไม่พอใจในคำนั้นเลย ขอพระองค์ตรัสบอกธรรมเป็นเหตุถอนตัณหา ที่ข้าพระเจ้าทราบแล้วจะพึงเป็นคน มีสติข้ามล่วงตัณหาอันให้ติดอยู่ในโลก แก่ข้าพระเจ้าเถิด.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ชนเหล่าใด ได้รู้ว่า พระนิพพาน เป็นที่บรรเทาความกำหนัดพอใจในอารมณ์ที่รัก ซึ่งได้เห็นแล้ว ได้ฟังแล้ว ได้ดมแล้ว ได้ชิมแล้ว ได้ถูกต้องแล้ว และได้รู้แล้วด้วยใจ และเป็นธรรมไม่เปลี่ยนแปลง ดั่งนั้นแล้ว เป็นคนมีสติ มีธรรมอันเห็นแล้ว ดังกิเลสได้แล้ว ชนผู้สงบระงับกิเลสได้แล้วนั้น ข้ามล่วงตัณหาอันให้ติดอยู่ในโลกได้แล้ว.

ครั้งพระศาสดาทรงแก้ปัญหา ที่หมกมุ่นพหุลถามอย่างนี้แล้ว โมฆราชมาณพ ปราศจะพหุลถามปัญหาอีก พระศาสดาตรัสห้ามให้รอ ก่อน เหมือนหนหลัง โศทเขยมาณพจึงพหุลถามปัญหาเป็นที่ ๕ ว่า กามทั้งหลายไม่ตั้งอยู่ในผู้ใด ตัณหาของผู้ใดไม่มี และผู้ใดข้ามล่วงความสงสัยเสียได้ ความพ้นของผู้นั้นเป็นเช่นไร.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ความพ้นของผู้นั้น ที่จะเป็นอย่างอื่นอีกมิได้มี (อธิบายว่าผู้หนึ่งพ้นจากกาม จากตัณหา จากความสงสัยแล้ว กามก็ดี ตัณหาก็คือ ความสงสัยก็ดี จะกลับเกิดขึ้น ผู้นั้นจะต้องเพียรพยายามเพื่อจะทำตนให้พ้นไปอีกหาไม่ ความพ้นของผู้นั้นเป็นอันคงที่ไม่แปรผันเป็นอย่างอื่น).

ต. ผู้นั้นเป็นคนมีความหวังทะเยอทะยานหรือไม่ เป็นคนมีปัญญาแท้ หรือเป็นแต่ก่อตัณหาและทกฺขุให้เกิดขึ้นด้วยปัญญา ข้าพระเจ้าจะรู้จักท่านผู้มุนีนั้นได้ด้วยอย่างไร ขอพระองค์ตรัสบอกแก่ข้าพระเจ้าเถิด.

พ. ผู้นั้นเป็นคนไม่มีความหวังทะเยอทะยาน จะเป็นคนมีความ

หวังทะเยอทะยานก็หาไม่ เป็นคนมีปัญญาแท้ จะเป็นแต่คนก่อตัณหา และทริภุชชีให้เกิดด้วยปัญญาก็หาไม่ ท่านจงรู้จักมุนีว่า คนไม่มีกังวล ไม่ติดอยู่ในกามภพ อย่างนี้เถิด.

ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหา ที่โตทยขมาณพทูลถามอย่างนี้แล้ว ก็ปมมาณพทูลถามปัญหาเป็นที่ ๑๐ ว่า ของพระองค์ตรัสบอกธรรมซึ่งจะเป็นที่พึ่งพำนักของชนอันชราและมรณะมาถึงรอบข้าง จุจเกาะอันเป็นที่พำนักอาศัยของชนผู้ตั้งอยู่ในท่ามกลางสาคร เมื่อคลื่นเกิดที่น่ากลัวใหญ่ แก่ข้าพระเจ้า อย่าให้ทุกข์นี้มีได้อีก.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า เรากล่าวว่านิพพานอันไม่มีกิเลส เครื่องกังวล ไม่มีตัณหาเครื่องถ่วง เป็นที่สิ้นแห่งชราและมรณะนี้ แล เป็นจุจเกาะ หาใช่ธรรมอื่นไม่ ชนเหล่าใดรู้นิพพานนั้นแล้ว เป็นคนมีสติ มีธรรมอันเห็นแล้ว ดับกิเลสได้แล้ว ชนเหล่านั้น ไม่ต้องตาอยู่ในอำนาจของมาร ไม่ต้องเดินไปในทางของมารเลย.

ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหา ที่กัปปมาณพทูลถามอย่างนี้แล้ว ชตุกัณณิมาณพทูลถามปัญหาที่ ๑๑ ว่า ข้าพระเจ้าได้ทราบว่าคุณพระองค์ไม่ใช่ผู้ใคร่กาม ข้ามล่วงห้วงกิเลสเสียได้แล้ว จึงมาเฝ้าเพื่อจะทูลถาม พระองค์ผู้หากิเลสกำมิได้ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระปัญญาคุณดวงตาเกิดพร้อมด้วยตรัสรู้ จงแสดงธรรมอันระงับแก่ข้าพระเจ้าโดยถ่องแท้ เหตุว่า พระองค์ทรงผจญกิเลสกำมิให้ร่างกายได้ จุจพระ-
อาทิตยอันส่องแผ่นดินให้แจ้งด้วยรัศมี ขอพระองค์ผู้มีพระปัญญากว้างใหญ่ราวกับแผ่นดิน ตรัสบอกธรรมเป็นเครื่องละชาติชราในอติภาพนี้

ที่ข้าพระเจ้าควรจะทราบ แก่ข้าพระเจ้าผู้มีปัญญาน้อยเถิด.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ท่านจงนำความกำหนดในกามเสียให้สิ้น เห็นความออกไปจากกามโดยเป็นความเกษมเถิด กิเลสเครื่องกังวลที่ท่านยึดไว้ด้วยตัณหาและทิฏฐิซึ่งควรจะสละเสีย อย่าเสียคางของทานได้ กังวลได้มีแล้วในปางก่อน ท่านจงให้กังวลนั้นเหือดแห้งเสีย กังวลในภายหลังอย่าให้มีแก่ท่าน ถ้าท่านจักไม่ถือเอากังวลในท่ามกลาง ท่านจักเป็นคนสงบระงับกังวลได้เที่ยวอยู่ อาสวะ (กิเลส) ซึ่งเป็นเหตุถึงอำนาจมัจจุราชของชน ผู้ปราศจากความกำหนดในนามรูป โดยอาการทั้งปวง มิได้มี.

ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหา ที่ชตุกัณณิมาณพทูลถามอย่างนี้แล้ว ภัทราวุธมาณพทูลถามปัญหาเป็นที่ ๑๒ ว่า ข้าพระเจ้าทูลขออาราธนาพระองค์ ผู้ทรงละอาลัยตัดตัณหาเสียได้ ไม่หวั่นไหว (เพราะโลกธรรม) ละความเพติดเพลินเสียได้ ข้ามห้วงกิเลสพ้นไปได้แล้ว ละธรรมเป็นเครื่องให้ดำริ (ไปต่าง ๆ) คือตัณหาและทิฏฐิได้แล้ว มีพระปรีชาญาณอันดี คนที่อยู่ชนบทต่าง ๆ อยากจะฟังพระวาจาของพระองค์ มาพร้อมกันแล้วจากชนบทนั้น ๆ ได้ฟังพระวาจาของพระองค์แล้วจักกลับไปจากที่นี่ ขอพระองค์จงทรงแก้ปัญหาเพื่อชนเหล่านั้น เพราะว่าธรรมนั้นพระองค์ได้ทราบแล้ว.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า หมู่ชนนั้นควรจะนำค้นหาที่เป็นเหตุถือมั่น ในส่วนเบื้องบนเบื้องต่ำเบื้องขวา คือ ท่ามกลางทั้งหมด ให้สิ้นเชิง เพราะเขาถือมั่นสิ่งใด ๆ ในโลก มารยอมติดตามเขา

ได้โดยสิ่งนั้น ๆ เหตุนั้นเมื่อภิกษุรู้อยู่ เห็นหมู่สัตว์ผู้ติดอยู่ในวัฏฏะ เป็นที่ตั้งแห่งมารนี้ว่า ติดอยู่เพราะความถึมั่นดังนี้ พึงเป็นคนมีสติ ไม่ถึมั่นกังวลในโลกทั้งปวง.

ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหา ที่ภทราวุชฌมาณฑพุลถามอย่าง นี้แล้ว อุทยมาณฑพุลถามปัญหาเป็นที่ ๑๓ ว่า ข้าพระเจ้ามีความ ประสงค์จะทูลถามปัญหา จึงมาเฝ้าพระองค์ผู้ทรงนั่งบำเพ็ญฌาน มี พระสันดานปราศจากกิเลสฐิติ หาอาสวะมิได้ ได้ทรงทำกิจที่จำจะ ต้องทำเสร็จแล้วบรรลุดังฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง ขอพระองค์จงทรงแสดง ธรรมเป็นเครื่องพ้น (จากกิเลส) ที่ควรรู้ทั่วถึง ซึ่งเป็นเครื่องทำลาย อวิชชา ความเขลาไม่รู้แจ้งเสีย.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า เรากล่าวธรรมเป็นเครื่องละความ พอใจในกามและโทมนัสเสียทั้งสองอย่าง เป็นเครื่องบรรเทาความง่วง เป็นเครื่องห้ามความรำคาญ มีอุเบกขากับสติเป็นธรรมบริสุทธิ มี ความตรีกอปรด้วยธรรมเป็นเบื้องหน้า ว่าเป็นธรรมเครื่องพ้น (จาก กิเลส) ที่ควรรู้ทั่วถึง ซึ่งเป็นเครื่องทำลายอวิชชาความเขลาไม่ รู้แจ้งเสีย.

อุ. โลกมีอะไรผูกพันไว้ อะไรเป็นเครื่องสัญจรของโลกนั้น ท่านกล่าวกันว่านิพพาน ๆ ดังนั้น เพราะละอะไรได้.

พ. โลกมีความเพติดเพลินผูกพันไว้ ความตรีกเป็นเครื่องสัญจร ของโลกนั้น ท่านกล่าวกันว่านิพพาน ๆ ดังนี้ เพราะละตัณหาเสียได้.

อุ. เมื่อบุคคลมีสติระลึกอย่างไรอยู่ วิญญาณจึงจะดับ. ข้าพระเจ้าทั้งหลายมาเฝ้าแล้ว เพื่อทูลถามพระองค์ ขอให้ได้ฟังพระวาจาของพระองค์เถิด.

พ. เมื่อบุคคลไม่เพติดเพลินเวทนาทั้งภายในภายนอก มีสติระลึกอย่างนี้ วิญญาณจึงจะดับ.

ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหา ที่อุทยามาณพทูลถามอย่างนี้แล้ว ไปสอบถามพทูลถามปัญหาเป็น ๑๔ ว่า ข้าพระเจ้ามี่มีความประสงค์จะทูลถามปัญหา จึงได้มาเฝ้าพระองค์ ผู้ทรงตำแหน่งพระปรีชาญาณในกาลเป็นอดีต ไม่ทรงหวั่นไหว (เหตุสุขทุกข์) มีความสงสัยอันตัดเสียได้แล้ว บรรลุถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง ข้าพระเจ้าขอทูลถามถึงญาณของบุคคล ผู้มีความกำหนดหมายในรูปแจ้งชัด (คือ ได้บรรลุรูปฌานแล้ว) ละรูปารมณั้ทั้งหมดได้แล้ว (คือล่วงรูปฌานขึ้นไปแล้ว) เห็นอยู่ทั้งภายในภายนอกว่า ไม่มีอะไรสักน้อยหนึ่ง (คือ บรรลุรูปฌานที่เรียกว่าอาภิญญายตนะ) บุคคลเช่นนั้นจะควรแนะนำสั่งสอนให้ทำอย่างไรต่อไป.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า พระตถาคตเจ้าทราบภูมิเป็นที่ตั้งแห่งวิญญาณทั้งหมด จึงทรงทราบบุคคลผู้เช่นนั้นแม้ยังตั้งอยู่ในโลกนี้ว่า มีอหยาสัยน้อมไปในอาภิญญายตนภพ มีอาภิญญายตนภพเป็นที่ไปในเบื้องหน้า บุคคลเช่นนั้น รู้ว่ากรรมอันเป็นเหตุให้เกิดในอาภิญญายตนภพ มีความเพติดเพลินยินดีเป็นเครื่อง

๑. พิมพ์ครั้งนี้ พ.ศ. ๒๔๕๒ ได้แก้ตรงตามบาลี ๒๕/๕๔๗.

ประกอบ ดังนี้แล้ว ลำดับนั้น ย่อมพิจารณาเห็นสหชาตธรรม ใน
อากิญจัญญายตนฉนนั้น (คือธรรมที่เกิดพร้อมกันกับญาณนั้น) แจ่ม
ชัดโดยลักษณะ ๓ (คือไม่เที่ยงเป็นทุกข์ไม่ใช่ตัว) ข้อนี้เป็นญาณ
อันถ่องแท้ของพราหมณ์เช่นนั้น ผู้มีพรหมจรรย์ได้ประพฤติดจบแล้ว.

ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหา ที่โอสถมาณพทูลถามอย่างนี้
แล้ว โมฆราชมาณพกราบทูลว่า ข้าพระเจ้าได้ทูลถามปัญหาถึง ๒
ครั้งแล้ว พระองค์ไม่ทรงแก้ประทานแก่ข้าพระเจ้า ข้าพระเจ้าได้ยืน
ว่า ถ้าทูลถามถึง ๓ ครั้งแล้ว พระองค์ทรงแก้ ครั้งว่าอย่างนี้แล้ว
ทูลถามปัญหาเป็นคำรบ ๑๕ ว่า โลกนี้ก็ดี โลกอื่นก็ดี พรหมโลกกับ
ทั้งเทวโลกก็ดี ย่อมไม่ทราบความเห็นของพระองค์ เหตุฉะนี้ จึงมี
ปัญหามาถึงพระองค์ผู้มีพระปรีชา เห็นลวงสามัญชนทั้งปวงอย่างนี้
ข้าพระเจ้าจะพิจารณาเห็นโลกอย่างไร มัจจุราช (ความตาย) จึงจะ
ไม่แลเห็น คือว่า จักไม่ตามทัน.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ท่านจงเป็นคนมีสติ พิจารณาเห็น
โลก โดยความเป็นของว่างเปล่า ถอนความตามเห็นว่าตัวของเรา
เสียทุกเมื่อเถิด ท่านจะข้ามลวงมัจจุราชเสียได้ด้วยอุบายอย่างนี้ ท่าน
พิจารณาเห็นโลกอย่างนี้แล มัจจุราชจึงแลไม่เห็น.

ครั้นพระศาสดาทรงแก้ปัญหา ที่โฆฆราชมาณพทูลถามอย่างนี้
แล้ว ปิงคิยมาณพทูลถามปัญหาเป็นคำรบ ๑๖ ว่า ข้าพระเจ้าเป็นคน
แก่แล้ว ไม่มีกำลัง มีผิงพรรณสิ้นไปแล้ว ดวงตาของข้าพระเจ้าก็
เห็นไม่กระจ่าง หูก็ฟังไม่สะดวก ขอข้าพระเจ้าอย่าเป็นคนหลงนิบหนาย

เสียในระหว่างเลย ขอพระองค์จงตรัสบอกธรรมที่ข้าพระเจ้าควรรู้เป็นเครื่องละชาติชราในอภัพนี้เสีย.

พระศาสดาทรงพยากรณ์ว่า ท่านเห็นว่า ชนทั้งหลายผู้ประมาทแล้ว ย่อมเดือดร้อนเพราะรูปเป็นเหตุ เพราะฉะนั้น ท่านจงเป็นคนไม่ประมาท ละความพอใจในรูปเสีย จะได้ไม่เกิดอีก.

ปี. ทิศาใหญ่ ๔ ทิศน้อย ๔ เป็น ๑๐ ทั้งทิศเบื้องบนเบื้องต่ำที่พระองค์ไม่ได้เห็นแล้ว ไม่ได้ฟังแล้ว ไม่ได้ทราบแล้ว ไม่ได้รู้แล้ว แม้หน่อยหนึ่งมิได้มีในโลก ขอพระองค์จงตรัสบอกธรรมที่ข้าพระเจ้าควรรู้ เป็นเครื่องละชาติชราในอภัพนี้เสีย.

พ. เมื่อท่านเห็นหมู่มนุษย์ อันตัดมหากอบงาแล้ว มีความเดือดร้อนเกิดแล้ว อันชราถึงรอบข้างแล้ว เหตุนั้น ท่านจงเป็นคนไม่ประมาทละตัณหาเสีย จะได้ไม่เกิดอีก.

ในกาลเป็นที่สุดแห่งปัญหา ที่พระศาสดาทรงพยากรณ์แก่คน ๆ มาณพ ๑๕ คน เว้นไว้แต่ปิงคิยมาณพ ส่งใจไปตามธรรมเทศนา ก็มีจิตพ้นจากอาสวะไม่ถือน้ำมันด้วยอุปาทาน ส่วนปิงคิยะเป็นแต่ได้ญาณเห็นในธรรม ได้ยินว่าปิงคิยมาณพนั้นคิดถึงพราหมณ์พาวรีผู้เป็นอาจารย์ ในระหว่างที่นั่งฟังธรรมเทศนาว่า ลุงของเราหาได้ฟังธรรมเทศนาที่ไพเราะอย่างนี้ไม่ อาศัยโทษที่ฟังชานเพราะความรักอาจารย์นั้น จึงไม่อาจทำจิตให้สิ้นอาสวะได้ มาณพ ๑๖ คนกับทั้งบริวารนั้นทูลขออุปสมบท พระศาสดาก็ทรงอนุญาตให้เป็นภิกษุด้วยพระวาจาว่า ท่านทั้งหลายเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันเรากล่าว

ดีแล้ว ท่านทั้งหลายประพาศพรหมจรรย์เถิด ดังนี้ ฝ่ายพระปิงคิยะ
ทูลลาพระศาสดากลับไปแจ้งข่าวแก่พราหมณ์พาวรีผู้อาจารย์แล้ว แสดง
ธรรมเทศนาแก้ปัญหา ๑๖ ข้อนั้นให้ฟัง ภายหลังได้สดับโอวาทที่พระ
ศาสดาสั่งสอน จึงทำจิตให้พ้นจากอาสวะได้ ส่วนพราหมณ์พาวรี
ผู้อาจารย์ บรรลุธรรมากิสมัย แต่เพียงชั้นเสขภูมิ.

ปริเฉทที่ ๕

วันหนึ่ง พระศาสดาทรงพระดำเนิรอยู่ในพระวิหาร ทอดพระเนตรเห็นราชพราหมณ์ มีร่างกายอันผอม มีผิวเศร้าหมองไม่สดใส ตรัสถามได้ความว่า ราชพราหมณ์อยากจะบวชไม่มีใครบวชให้ เมื่อไม่ได้บวชสมประสงค์ จึงได้เป็นเช่นนั้น จึงรับสั่งถามภิกษุทั้งหลายว่า ใครระลึกถึงอุปการะของพราหมณ์ผู้นั้นได้บ้าง พระสารีบุตร ทูลว่า ข้าพระเจ้าจักได้อยู่ วันหนึ่ง ข้าพระเจ้าเที่ยวไปบิณฑบาต ในกรุงราชคฤห์ พราหมณ์ผู้นั้นได้ให้อาหารแก่ข้าพระเจ้าทัพพีหนึ่ง พระศาสดาตรัสว่าดีละ ๆ สารีบุตร สัตบุรุษเป็นคนกตัญญูกตเวที ถ้าอย่างนั้น สารีบุตรให้พราหมณ์นั้นบวชเถิด ครั้นทรงพระอนุญาต ให้พระสารีบุตรบวชราชพราหมณ์อย่างนี้แล้ว ตรัสสั่งให้เลิกอุปสัมปทา ด้วยศรณคมน์ ๓ ที่ได้ทรงอนุญาตไว้แล้วแต่เดิม ตั้งแต่วันนั้นเป็นต้นไป ทรงอนุญาตให้สงฆ์อุปสมบทกุลบุตรด้วยฉัตติจตุตถกรรม คือ ประกาศสงฆ์ให้ทราบด้วยความที่จะอุปสมบทคนชื่อนั้น ครั้งหนึ่งก่อน เรียกว่าฉัตติ แล้วประกาศให้สงฆ์รู้ว่า สงฆ์อุปสมบทคนชื่อนั้น อีก ๓ ครั้ง เรียกว่าอนุสาวนา อย่างนี้เรียกว่าอุปสมบทด้วยฉัตติ-จตุตถกรรม ภายหลังทรงพระปรารภเหตุนี้ ๆ ทรงตั้งแบบแผนสำหรับอุปสมบทขึ้นโดยลำดับเต็มทีดังนี้ :-

ให้ผู้ที่จะอุปสมบท ปลงผมและหนวดเสียก่อนแล้ว ぬ่งผ้า กาสาวพัสตร์ (คือผ้าที่ย้อมด้วยรสฝาด) ทำผ้าห่มเฉียงบ่าข้างหนึ่ง ไหว้เท้าแล้ว นั่งกระโห่งประณมมือ ถืออุปัชฌายะในภิกษุผู้ฉลาด

สามารถมีพรรษาตั้งแต่ ๑๐ ขึ้นไป ด้วยคำว่า ขอท่านจงเป็นอุปัชฌายะ
ของข้าพเจ้า ดังนี้ ๓ คน ครั้นภิกษุนั้นรับเป็นอุปัชฌายะด้วยแสดง
อาการกาย วาจา อย่างใดอย่างหนึ่ง มีกล่าววาติละเป็นต้นแล้ว จึง
บอกบาตรจีวรว่า "นี้บาตรของเจ้า นี้ผ้าทาบ (สังฆาฏิ) ของเจ้า
นี้ผ้าห่มของเจ้า นี้ผ้าถุงของเจ้า" ดังนี้แล้ว สงฆ์ในมณฑลประเทศ
มีภิกษุประชุมกับตั้งแต่ ๑๐ รูปขึ้นไป ในปัจฉิมประเทศ ภิกษุ
ประชุมกันตั้งแต่ ๕ รูปขึ้นไป ต้องสมมติภิกษุรูปหนึ่งให้เป็นผู้สอน
และไล่เลียงผู้ที่อุปสมบท การสมมตินั้นเป็น ๒ คือผู้จะไปสอน
และไล่เลียงสมมติเองก็ได้ ภิกษุอื่นสมมติให้ก็ได้ สมมติตนเอง
อย่างนี้ ภิกษุผู้จะไปสอนและไล่เลียงนั้น จึงประกาศให้สงฆ์ทราบ
ด้วยคำว่า "ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ผู้มีชื่ออย่างนี้ เป็นผู้มุ่งอุปสมบท
ของท่านผู้มีอายุมีชื่ออย่างนี้" ดังนี้ ผู้จะอุปสมบทและอุปัชฌายะมีชื่อ
อย่างไร จึงออกชื่อนั้น เช่นราชพราหมณ์เป็นผู้จะอุปสมบท
พระสารีบุตรเป็นอุปัชฌายะ ฟังว่าอย่างนี้ "ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า
ราชะเป็นผู้มุ่งอุปสมบทของท่านผู้มีอายุสารีบุตร ถ้ากรรมของสงฆ์
มีกาลอันถึงแล้ว ข้าพเจ้าขอไปสอนราชะ" ดังนี้ ภิกษุอื่นสมมติ
ให้ว่าอย่างนี้ "ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ผู้มีชื่ออย่างนี้ เป็นผู้มุ่งอุปสมบท
ของท่านผู้มีอายุ มีชื่ออย่างนี้ ถ้ากรรมของสงฆ์มีกาลอันถึงแล้ว
ภิกษุมีชื่ออย่างนี้ ขอไปสอนผู้มีชื่ออย่างนี้" ดังนี้.

ภิกษุผู้ได้สมมติแล้ว จึงออกไปจากหมู่สงฆ์ พาผู้บวชไป

ข้างหนึ่ง สั่งสอนและไล่เลียง ตามอันตรายที่เป็นเหตุขัดข้องแก่การอุปสมบท ด้วยคำว่า "ผู้มีชื่ออย่างนี้ เจ้าฟังนะ" สมัยนี้เป็นกาลจริง กาลแท้ของเจ้า สิ่งใดได้เกิดแล้ว เมื่อท่านถามถึงสิ่งนั้น ในท่ามกลางสงฆ์ ถ้ามี เจ้าฟังบอกว่ามี ถ้าไม่มี เจ้าฟังบอกว่าไม่มี เจ้าอย่าได้กระดาก เจ้าอย่าได้เก้อ ภิกษุทั้งหลายจักถามเจ้าอย่างนี้ อาหารเห็นปานนี้ ของเจ้ามีหรือ โรคเรื้อน ฝี โรคกลาก มงคร่อ ลมบ้าหมู เจ้าเป็นมนุษย์หรือ ? เจ้าเป็นชายหรือ ? เจ้าเป็นไทย (มิได้เป็นทาส) หรือ ? เจ้าไม่มีหน้หรือ ? เจ้าไม่ได้เป็นคนทีพระเจ้าแผ่นดินทรงชุบเลี้ยงหรือ ? เจ้าเป็นคนที่มารดาบิดาอนุญาตแล้วหรือ ? เจ้ามีอายุครบ ๒๐ ปีแล้วหรือ ? บาตรจีวรของเจ้าบริบูรณ์แล้วหรือ ? เจ้ามีชื่ออะไร ? อุปัชฌายะของเจ้าชื่ออะไร ?

ครั้งสอนและไล่เลียงอย่างนี้แล้ว ผู้สอนและไล่เลียงนั้น ฟังเข้าไปสู่ที่ประชุมสงฆ์ ประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยคำว่า "ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ผู้มีชื่ออย่างนี้ เป็นผู้มุ่งอุปสมบท ของท่านผู้มีอายุ มีชื่ออย่างนี้ ผู้นั้นข้าพเจ้าสอนแล้ว ถ้ากรรมของสงฆ์มีกาลอันถึงแล้ว ขอให้ผู้มีชื่ออย่างนี้เข้ามาได้" ครั้นประกาศอย่างนี้แล้ว ฟังเรียกผู้จะอุปสมบทให้เข้าไปในท่ามกลางสงฆ์ ฝ่ายผู้จะอุปสมบทครั้งเข้าไปถึงท่ามกลางสงฆ์แล้ว ฟังไหว้ทำภิกษุทั้งหลายแล้ว นั่งกระโห่งประณมมือ ออกวาจาขออุปสมบทว่า "ข้าพเจ้าขออุปสมบทต่อสงฆ์ ขอสงฆ์จงอาศัยความเอ็นดูยกข้าพเจ้าขึ้น" ดังนี้ ๓ ครั้ง ภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง ฟังสมมติตนเอง หรือสมมติภิกษุอื่นให้เป็นผู้ถามอันตรายในท่าม

กลางสงฆ์ สมมติตนเองว่าอย่างนี้ "ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ผู้นี้มีชื่ออย่างนี้ เป็นผู้มุ่งอุปสมบทของท่านผู้มีอายุมีชื่ออย่างนี้ ถ้าว่ากรรมของสงฆ์มีกาลอันถึงแล้ว ข้าพเจ้าขอถามอันตราสิกขธรรมต่อผู้มีชื่ออย่างนี้" สมมติให้ผู้อื่นฟังว่าตามรูปความนี้ เปลี่ยนแต่คำว่า ข้าพเจ้า เป็นชื่อของผู้ที่ตนจะสมมติให้ ภิกษุผู้ใดสมมติแล้วนั้น ฟังพูดกับผู้นั้นจะอุปสมบทว่า ผู้มีชื่ออย่างนี้ เจ้าฟังนะ สมัยนี้เป็นกาลจริง เป็นกาลแท้ของเจ้า สิ่งใดเกิดแล้ว เราถามถึงสิ่งนั้น ถ้ามี เจ้าฟังบอกว่ามี ถ้าไม่มี เจ้าฟังบอกว่าไม่มี ต่อนั้นไปฟังถามอันตรายนั้น ๆ จนถึงถามชื่ออุปัชฌายะเหมือนข้างต้น.

ครั้นทราบว่าจะอุปสมบทนั้น เป็นคนไม่มีอันตราขัดข้องแล้ว ภิกษุผู้หนึ่งซึ่งเป็นคนฉลาดสามารถในกรรมนั้น ฟังประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยวาจาว่า "ขอสงฆ์ จงฟังข้าพเจ้า ผู้นี้มีชื่ออย่างนี้ เป็นผู้มุ่งอุปสมบทของท่านผู้มีอายุมีชื่ออย่างนี้ บริสุทธจากอันตราสิกขธรรมแล้ว บาตรจีวรของผู้นี้บริบูรณ์แล้ว ผู้มีชื่ออย่างนี้ มีท่านผู้มีอายุมีชื่ออย่างนี้เป็นอุปัชฌายะ ขออุปสมบทต่อสงฆ์ ถ้ากรรมของสงฆ์มีกาลอันถึงแล้ว ขอสงฆ์จงอุปสมบทผู้มีชื่ออย่างนี้ มีท่านผู้มีอายุมีชื่ออย่างนี้เป็นอุปัชฌายะ นี้เป็นวาจาประกาศให้สงฆ์ทราบ. ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ผู้นี้มีชื่ออย่างนี้ เป็นผู้มุ่งอุปสมบทของท่านผู้มีอายุมีชื่ออย่างนี้ บริสุทธจากอันตราสิกขธรรมแล้ว บาตรจีวรของผู้นี้บริบูรณ์แล้ว ผู้มีชื่ออย่างนี้ มีท่านผู้มีอายุมีชื่ออย่างนี้เป็นอุปัชฌายะ ขออุปสมบทต่อสงฆ์ สงฆ์อุปสมบทผู้มีชื่ออย่างนี้ มีท่านผู้มีอายุมีชื่อ

อย่างนี้เป็นอุปชฌายะ ความอุปสมบทผู้มีชื่ออย่างนี้ มีท่านผู้มีอายุ มีชื่ออย่างนี้เป็นอุปชฌายะ ควรแก่ท่านผู้มีอายุผู้ใด ขอท่านผู้มีอายุ ผู้นั้นพึงนั่งอยู่ ไม่ควรแก่ท่านผู้มีอายุผู้ใด ขอท่านผู้มีอายุผู้นั้นพึงพูด ขึ้น. ข้าพเจ้ากล่าวความนี้ แม้นที่ ๒ ๆ ล ๆ ข้าพเจ้ากล่าวความนี้ แม้นที่ ๓ ๆ ล ๆ ผู้มีชื่ออย่างนี้ มีท่านผู้มีอายุมีชื่ออย่างนี้ เป็น อุปชฌายะ สงฆ์อุปสมบทแล้ว ความอุปสมบทผู้มีชื่ออย่างนี้ มีท่านผู้มีอายุมีชื่ออย่างนี้ เป็นอุปชฌายะ ควรแก่สงฆ์ เหตุนั้น สงฆ์ จึงนั่งอยู่ ข้าพเจ้าทรงจำข้อนี้ไว้ ด้วยความที่นิ่งอยู่อย่างนี้" เพียง เท่านั้นเป็นเสร็จการอุปสมบท ต่อไปนี้ พึงสอนให้รู้จักเวลาอุปสมบท และปัจจัยที่อาศัยของผู้อุปสมบทแล้ว และกิจที่ไม่ควรทำ ผู้อุปสมบท แล้วนั้นต้องอยู่ในสำนักแห่งอุปชฌายะ หรือในสำนักแห่งอาจารย์ ศึกษาธรรมวินัยเป็นอย่างน้อยที่สุดเพียง ๕ ปี จนมีความรู้พอที่จะ รักษาตัวเองได้จึงจะอยู่ได้ตามคำฟัง.

การอุปสมบทนี้ ทรงอนุญาตพร้อมด้วยสมบัติ ๔ เป็น ๕ ทั้ง ต้องทำกิจเบื้องต้นให้สำเร็จ สมบัติ ๔ นั้น คือ วัตถุสมบัติ ๑ สิมา-สมบัติ ๑ ปริตสมบัติ ๑ กรรมวาจาสมบัติ ๑ วัตถุสมบัตินั้น คือ คนผู้อุปสมบท ไม่ได้เป็นคนต้องห้าม คนต้องห้ามนั้น คือคนกะเทย คนมีสองเพศ คนปลอมเข้าเป็นภิกษุ คนไปเข้าลัทธิอื่นทั้งเพศภิกษุ คนฆ่าบิดามารดา คนฆ่าพระอรหันต์ คนประทุษร้ายภิกษุณี คน ทำลายสงฆ์ คนทำโลหิตในกายพระพุทธเจ้าให้ห้อขึ้น คนล่วงข้อห้าม ขาดจากเพศภิกษุแล้ว คนมีอายุยังไม่ถึง ๒๐ และสัตว์ดิรัจฉาน เหล่านี้

เป็นคนต้องห้าม อุปสมบทไม่ได้. ส่วนคนที่มีเหตุขัดขวางอย่างอื่น มีคนเป็นโรค ๕ อย่างเป็นต้น เป็นแต่คนยังไม่สมควรจะอุปสมบท. สีมัสมาตินั้น คือแดนเป็นเขตสามัคคีของสงฆ์ ต่างโดยที่ซึ่งสงฆ์ กำหนดและไม่ได้กำหนด สงฆ์กำหนดที่เท่าใด ที่เท่านั้นเป็นแดน สามัคคี. ส่วนที่ซึ่งสงฆ์ไม่ได้กำหนด ถ้าเป็นบ้านตลอดแดนบ้าน ถ้า เป็นป่าไม่มีบ้าน แคนข้างละ ๔๘ วาโดยรอบ ถ้าเป็นแม่น้ำ ทะเล หรือบึงที่เกิดเอง แคนชั่วสานน้ำโดยรอบ ที่ในกำหนดเท่านี้เป็นเขต สามัคคี. ปรีตสมบัตินั้น ภิกษุบรรดามีในเขตสามัคคีนั่น ต้องประชุม กันทั้งหมด หรือให้ความพอใจ ยอมให้ทำกรรมนั้น แต่ต้องประชุมกัน โดยอย่างน้อย ในมัชฌิมประเทศ เพียง ๑๐ รูป ในปัจฉิมประเทศ เพียง ๕ รูป ผู้ที่ประชุมกันนั้น ยอมให้กรรมนั้นเป็นไปตามประกาศ ไม่คัดค้าน. กรรมวาจาสมบัตินั้น คือ ประกาศให้สงฆ์ทราบว่าการกรรม นั้นตามกำหนดที่กล่าวแล้ว ทำกิจเบื้องต้นให้สำเร็จนั้นคือ ให้ผู้จะ อุปสมบทถืออุปัชฌายะก่อน จะถึงถามอันตรายในที่ประชุมสงฆ์.

ข้อที่พระศาสดาทรงอนุญาต ให้สงฆ์อุปสมบททราธพราหมณ์นี้ เป็นอันยกสงฆ์ให้เป็นใหญ่ในกิจที่สำคัญ ที่เนื่องด้วยการปกครองของ หมู่สาวกที่เป็นบรรพชิต ไม่ทรงให้อำนาจแก่เอกชน ดูเหมือนพระองค์ เอง ตั้งแต่มองอำนาจให้แก่สงฆ์แล้ว ก็ไม่ประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทา แก่ผู้ใดผู้หนึ่งเลย ข้อที่ทรงอนุญาตให้มีอุปัชฌายะนั้น ก็เพื่อจะให้ เป็นคนนำเข้าหมู่สงฆ์ และเป็นผู้คอยดูแลฝึกและชอบ ข้อที่ทรงอนุญาต ให้พร้อมด้วยสมบัติ ๔ นั้น ก็เพื่อจะห้ามกันคนที่ไม่ควรอยู่ในหมู่และ

เพื่อให้กรรมอันนี้เป็นไปโดยความพร้อมเพรียงของหมู่ ที่ไม่เป็นการแก่งแย่ง ถ้าจะเทียบด้วยธรรมเนียมในบัดนี้ ก็เหมือนกับธรรมเนียมของสภา (โซโซเอติ) อันหนึ่ง.

ฝ่ายพระราช ครั้นอุปสมบทแล้ว ภายหลังวันหนึ่งเข้าไปเฝ้า พระศาสดาทูลว่า ขอพระองค์จงแสดงธรรมแก่ข้าพระเจ้าโดยย่อ ๆ ที่ข้าพระเจ้าได้ฟังแล้ว จักหลีกออกจากหมู่อยู่แต่ผู้เดียว เป็นคนไม่ประมาท มีความเพียร ส่งจิตไปในภาวนา พระศาสดาตรัสสอนว่า ราชะ สิ่งใดเป็นมาร ท่านจงละความกำหนัดพอใจในสิ่งนั้นเสีย อะไรเล่าชื่อวามาร ? รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตน มีความสิ้นไปเสื่อมไป เกิดขึ้นแล้วดับไปเป็นธรรมดา ชื่อวามาร ท่านจงละความกำหนัดพอใจในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ นั้นเสีย พระราชะรับโอวาทที่พระศาสดาตรัสสอนอย่างนี้แล้ว เทียวจาริกไปกับพระสารีบุตร ครั้นบรรลुพระอรหัตแล้วท่านพามาเฝ้าพระศาสดา ๆ ทรงปราศรัยตรัสถามว่า สัทธวิหาริกของท่านผู้นี้เป็นอย่างไร พระสารีบุตรทูลสรรเสริญว่าเป็นคนว่าง่ายอย่างยิ่ง เมื่อแนะนำสั่งสอนว่า สิ่งนี้ควรทำ สิ่งนั้นไม่ควรทำ ท่านจงทำสิ่งนี้ อย่าทำสิ่งนั้น ดังนี้ ไม่เคยโกรธเลย. พระศาสดาตรัสสอนให้ภิกษุทั้งหลายถือเอาเป็นต้นอย่างว่า ท่านทั้งหลายจะเป็นคนว่าง่ายอย่างราชะเถิด เมื่อพระอาจารย์ชีโทยสั่งสอนอย่าโกรธ ควรคบบัณฑิตที่ตนสำคัญเห็นว่าเป็นคนแสดงโทษ กล่าวข่ม ให้เป็นคุณคนซึ่งบอกขุมทรัพย์ให้ เพราะคบบัณฑิตเช่นนั้น มีคุณประเสริฐ ไม่

มีโทษลามกเลย และทรงสรรเสริญพระราชระว่า เป็นยอดของภิกษุ
ที่มีปฏิภาณ คือญาณแจ่มแจ้งในธรรมเทศนา.

ฝ่ายพระอัญญาโกณฑัญญะ ในสมัยที่พระศาสดาเสด็จอยู่ในกรุง
ราชคฤห์ ไปกรุงกบิลพัสดุ์ บวชปุณณมานพที่เป็นบุตรนางพราหมณี
มันตานี ซึ่งเป็นพี่น้องหญิงของท่าน. พระปุณณะนั้น บวชแล้วไปอยู่
ในประเทศช็องชาติภูมิ ไม่ช้านัก บำเพ็ญเพียรก็สำเร็จพระอรหัต
ท่านตั้งอยู่ในคุณธรรม ๑๐ อย่าง คือมักน้อย สันโดษ ชอบสงัด
ไม่ชอบเกี่ยวข้องกับด้วยหมู่ ปราศจากความเพียร บริบูรณ์ด้วยศีล สมาธิ
ปัญญา วิมุตติ ความรู้เห็นในวิมุตติ, แม้เมื่อมีบริษัท ท่านก็สั่งสอน
ให้ประกอบในคุณธรรม ๑๐ ประการนั้น. ภายหลังภิกษุที่เป็นบริษัท
ลาไปเฝ้าพระศาสดา ทูลพรรณนาคุณอุปนิสัยของตนว่า ตั้งอยู่ใน
คุณธรรม ๑๐ ประการนั้น และสั่งสอนให้บริษัทประกอบในคุณธรรม
๑๐ ประการนั้น. ในเวลานั้น พระสารีบุตรนั่งอยู่ที่นั่น ได้ยินภิกษุ
เหล่านั้นทูลพรรณนาคุณพระปุณณะ ประสงค์จะรู้จักและจะตั้งสนทนา
กัน เมื่อพระศาสดาเสด็จมาเมืองสาวัตถีแล้วท่านมาเฝ้า พอเลิกไปจาก
ที่เฝ้าแล้ว พระสารีบุตรทราบข่าวจึงไปหาปราศรัยกันแล้ว ถามว่า
ท่านผู้มีอายุ ท่านจะประพาศพิพรมจรรย์ในพระศาสนาของเราหรือ ?

ป. อย่างนั้นแหละ ท่านผู้มีอายุ.

สา. ท่านประพาศพิพรมจรรย์ เพื่อศีลบริสุทธหรือ ?

ป. ไม่อย่างนั้น.

สา. เพื่อความบริสุทธหรือ ?

ป. ไม่อย่างนั้น.

สา. เพื่อจิตบริสุทธิ์หรือ ?

ป. ไม่อย่างนั้น.

สา. เพื่อปัญญาเป็นเครื่องข้ามล่วงความสงสัยบริสุทธิ์หรือ ?

ป. ไม่อย่างนั้น.

สา. เพื่อปัญญาเป็นเครื่องรู้เห็นธรรมที่เป็นทางและไม่ใช่ทางอันบริสุทธิ์หรือ ?

ป. ไม่อย่างนั้น.

สา. เพื่อปัญญาเป็นเครื่องรู้เห็นในข้อปฏิบัติอันบริสุทธิ์หรือ ?

ป. ไม่อย่างนั้น.

สา. เพื่อปัญญาอันเป็นเครื่องรู้เห็นในวิมุตติอันบริสุทธิ์หรือ ?

ป. ไม่อย่างนั้น.

สา. ข้าพเจ้าถามท่านว่า ท่านประพาศิพรหมจรรย์ เพื่ออย่างนั้นหรือ ๆ ท่านก็ตอบว่า ไม่อย่างนั้น ๆ เมื่อเป็นอย่างนี้ ท่านประพาศิพรหมจรรย์เพื่ออะไรเล่า ?

ป. เราประพาศิพรหมจรรย์เพื่อความดับไม่มีเชื้อ.

สา. ศีลบริสุทธิ์หรือ เป็นความดับไม่มีเชื้อ หรือธรรมมีจิตบริสุทธิ์เป็นต้น ?

ป. ไม่อย่างนั้น.

สา. ความดับไม่มีเชื่อนั้น พ้นจากกรรมเหล่านี้หรือ ?

ป. ไม่อย่างนั้น.

สา. ข้าพเจ้าถามท่านว่า อย่างนั้น ๆ หรือ เป็นความดับไม่มี
เชื้อ ท่านก็ตอบว่า ไม่ใช่อย่างนั้น ๆ ความแห่งคำที่ท่านพูดนี้จะพึง
เห็นได้อย่างไรเล่า ?

ป. ท่านผู้มีอายุ ถ้าพระศาสดาจักบัญญัติธรรมเหล่านี้ว่า เป็น
ความดับไม่มีเชื้อแล้ว ก็ก็จะชื่อว่าบัญญัติธรรม ที่ยังมีเชื้อว่า เป็น
ความดับไม่มีเชื้อไป ถ้าความดับไม่มีเชื้อ จักพ้นจากธรรมเหล่านี้ไป
ปุถุชนก็จึงพึงเชื่อว่าดับไม่มีเชื้อ เพราะปุถุชนไม่มีธรรมเหล่านี้ ถ้า
อย่างนั้น ข้าพเจ้าจะทำความเปรียบเทียบให้ท่านฟัง คนมีปัญญาบางพวก
ในโลกนี้ ย่อมรู้ความแห่งคำที่พูดได้ด้วยความเปรียบเทียบ เปรียบเหมือน
ราชการรับอย่างหนึ่งในเมืองสาเกตมีขึ้นแต่พระเจ้าปเสนทิ ยังกำลัง
เสด็จอยู่ที่กรุงสาวัตถี ก็ในระหว่างแห่งกรุงสาวัตถีและในเมืองสาเกต
จะต้องเสด็จพระราชดำเนินด้วยรถพระที่นั่ง ๗ ผลัด พระเจ้าปเสนทิก็
เสด็จออกจากกรุงสาวัตถี ทรงรถพระที่นั่งที่ ๑ ที่ประคองพระราชวังถึง
รถพระที่นั่งที่ ๒ จึงเสด็จลงจากรถพระที่นั่งที่ ๑ ขึ้นรถพระที่นั่งที่ ๒
เป็นผลัด ๆ โดยนัยนี้ จนถึงเสด็จขึ้นรถพระที่นั่งที่ ๗ ถึงเมืองสาเกต
ประทับที่ประคองพระราชวัง ถ้ามีพระวงศ์หรือข้าราชการที่คอยรับอยู่ที่
ประคองพระราชวังนั้น ทูลถามว่า พระองค์เสด็จพระราชดำเนินจากกรุง
สาวัตถีถึงเมืองสาเกต ด้วยรถพระที่นั่งผลัดนี้ผลัดเดียวหรือ พระเจ้า
ปเสนทิตรัสบอกอย่างไร จึงจะเป็นอันตรัสบอกถูกต้อง ?

สา. ท่านผู้มีอายุ พระเจ้าปเสนทิ ตรัสบอกเรื่องที่พระองค์ทรง
รถออกจากกรุงสาวัตถีเป็นผลัด ๆ ตั้งแต่ผลัดที่ ๑ จนถึงผลัดที่ ๗ จึง

ถึงเมืองสาเกต จึงจะเป็นตรัสบอกถูกต้อง.

ป. ท่านผู้มีอายุ ข้อนี้อีกฉันนั้น ธรรม ๗ ประการมีศีลบริสุทธ
เป็นต้น ก็เป็นประโยชน์แก่กันและกันขึ้นไปโดยลำดับ จนถึงความ
ดับไม่มีเชื้อเหมือนกัน.

เมื่อพระปุลณะซักความเปรียบให้ฟังอย่างนี้แล้ว พระสารีบุตร
ถามว่า ท่านผู้มีอายุมีชื่ออะไร สพรหมจารีเรียกท่านว่าอย่างไร ?

ป. ข้าพเจ้าชื่อปุลณะ สพรหมจารีเรียกข้าพเจ้าว่า มันทานี-
บุตร.

สา. เป็นอัศจรรย์หนอ ธรรมอันลึก ท่านผู้มีอายุ ปุลณ-
มันทานีบุตร ได้ชักมาแก้แล้ว ด้วยปัญญาอันลึก เหมือนสาวกผู้ได้
สดับแล้วรู้จักคำสอนของพระศาสดาโดยถูกต้องแท้แล้ว.

ครั้นพระสารีบุตรว่าอย่างนี้แล้ว พระปุลณะถามว่า ท่านผู้มี
อายุมีชื่ออะไร ? สพรหมจารีเรียกท่านว่าอย่างไร ?

สา. ข้าพเจ้าชื่ออุปติสสะ สพรหมจารีเรียกข้าพเจ้าว่าสารีบุตร.

ป. ถ้าข้าพเจ้ารู้ว่าท่านผู้มีอายุชื่อสารีบุตร คำที่พูดไปเพียงนี้คง
จะไม่แจ่มแจ้งแก่ข้าพเจ้าได้ เป็นอัศจรรย์หนอ ธรรมอันลึก ท่านผู้มี
อายุสารีบุตรได้ชักเอามาถามแล้วด้วยปัญญาอันลึก.

พระเถระทั้งสอง ก็อนุโมทนาภาษิตของกันและกัน พระปุลณะ
นั้น อาศัยความที่ตนตั้งอยู่ในคุณเช่นใดแล้ว สอนผู้อื่นให้ตั้งอยู่ใน
คุณเช่นนั้น พระศาสดาทรงสรรเสริญว่า เป็นยอดธรรมกถีกองค์หนึ่ง
ในพระพุทธศาสนา.

ปริเฉทที่ ๑๐

ฝ่ายพระเจ้าสุทโธทนะได้ทรงทราบว่า พระราชโอรสของพระองค์ ได้ตรัสรู้ธรรมวิเศษแล้ว เสด็จมาทรงสั่งสอนมหาชนอยู่ที่กรุงราชคฤห์ มีพระราชประสงค์จะใคร่เห็น จึงตรัสสั่งกาพุทธายีอมาตย์ ซึ่งเป็นคนคุ้นเคยกับพระศาสดาแต่ครั้งยังเยาว์ด้วยกัน ให้ไปเชิญเสด็จมายังกรุงกบิลพัสดุ์ กาพุทธายีอมาตย์กราบถวายบังคมลาไปถึงกรุงราชคฤห์เข้าไปเฝ้าพระศาสดา ได้ฟังธรรมเทศนาบรรลุพระอรหัตผลตั้งอยู่ในความเป็นภิกษุแล้ว ทูลเชิญเสด็จพระศาสดาพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์เป็นพุทธบริวารไปกรุงกบิลพัสดุ์ พระศาสดาเสด็จถึงกรุงกบิลพัสดุ์แล้วประทับอยู่ที่นิโครธาราม ทรงแสดงธรรมเทศนาแก่พระราชบิดาและนางมหาปชาบดีโคตมีพระน้านาง ประกาศสุจริตให้ได้รับความเชื่อความเลื่อมใสแล้ว วันหนึ่งมีการอาวาทวิวาหมังคลาภิเษกแห่งนันทกุมาร พระองค์เสด็จไปเสวยที่ตำหนักแห่งนันทกุมารเสร็จแล้ว ทรงส่งบาตรให้นันทกุมารถือไว้แล้ว ตรัสอวยชัยมงคลแล้วเสด็จกลับ ส่วนนันทกุมารถือบาตรตามเสด็จไป ด้วยสำคัญว่า ถ้าทรงรับบาตรในที่แห่งใดแล้วก็จะรีบกลับมา แต่ไม่สามารถจะทูลเตือนได้ เพราะมีความเคารพ ส่วนนางที่จะเป็นเทวีของนันทกุมารได้เห็นอาการอย่างนั้นจึงร้องสั่งว่า ขอพระลูกเจ้าจงคว่นเสด็จกลับมา ครั้นพระศาสดาเสด็จถึงวิหารแล้วตรัสถามนันทกุมารว่า นันทะ ท่านจักบวชหรือ นันทกุมารแม้มีใจไม่สมัครจะบวช แต่ไม่อาจขัด

เพราะมีความเคารพมากจึงทูลรับยอมจะบวช ครั้นบวชแล้ว หวนระลึกถึงค่านางเทวีที่ร้องส่งไว้เมื่อมา มีความกระสันไม่ผาสุกในที่จะประพฤติพรหมจรรย์ต่อไป คิดใคร่จะสึกออกมา ภายหลังพระศาสดาพาเที่ยวจาริกไป ให้เห็นหญิงที่มีรูปงามกว่านางเทวีนั้น ให้พระนันทะละความรับรูปนางเทวีเสีย มุ่งหมายในรูปหญิงที่งาม ๆ กว่านั้นต่อไป ภายหลังพระนันทะเห็นว่า ความรักไม่มีที่สุดก็บรรเทาเสียได้ เป็นผู้ไม่ประมาทบำเพ็ญเพียร ก็ได้บรรลุพระอรหัตผล.

วันหนึ่ง พระศาสดาเสด็จไปที่พระราชนิเวศน์ของพระราชบิดา นางยโสธราซึ่งเป็นพระราชเทวีเก่าของพระองค์ ส่งราหุลกุมารผู้เป็นโอรสออกมาขอราชสมบัติที่ตนควรจะได้ เพราะว่าพระศาสดาเป็นพระโอรสใหญ่ ของพระเจ้าสุทโธทนะ ควรจะได้รับราชสมบัติสืบพระวงศ์ เมื่อพระองค์ไม่ทรงรับแล้ว ก็ควรที่จะประทานให้พระโอรสนางเห็นเหตุอย่างนี้ จึงส่งราหุลกุมารออกไปทูลขอราชสมบัติ ราหุลกุมารออกไปเฝ้าเจรจาปราศรัยแสดงความรักมีประการต่าง ๆ ครั้นเห็นพระศาสดาจะเสด็จกลับ ก็ร้องทูลขอราชสมบัติตามเสด็จมา ก็บรรดาชนสมบัติที่จะถวามั่นคง และประเสริฐยิ่งกว่าคุณสมบัติมิได้มี เหตุนั้น พระศาสดาจึงตรัสสั่งพระสารีบุตรว่า ถ้าอย่างนั้น สารีบุตรจงบวชให้ราหุลเถิด ครั้นนั้นราหุลกุมารยังเยาว์อยู่ มีอายุยังไม่ครบอุปสมบท พระสารีบุตรจึงทูลถามว่า จะโปรดให้เข้าพระเจ้าบวชราหุลกุมารอย่างไร พระศาสดาทรงปรารภเรื่องนี้เป็นเหตุ จึงทรงพระอนุญาตให้ภิกษุบวชกุลบุตร ที่มีอายุยังไม่ครบอุปสมบทให้เป็นสามเณร

ช่วยให้รับสรณคมน์ ๓ เหมือนวิธีอุปสมบทที่ทรงอนุญาตแก่ภิกษุ เมื่อครั้งแรกส่งไปประกาศศาสนาในทิศนั้น ๆ แล้ว รับสั่งให้เลิกเสีย เมื่อครั้งอนุญาตอุปสมบทด้วยญัตติจตุตถกรรม.

ฝ่ายพระเจ้าสุทโธทนะ เมื่อพระศาสดาและพระนันทะซึ่งเป็นพระโอรสจะได้สืบพระวงศ์ทรงผนวชแล้ว ทรงพระโทมัสเป็นอันมาก ถึงอย่างนั้นก็ยังหวังพระหฤทัยอยู่ว่า ราชกุมารจะสืบพระวงศ์ต่อไป ครั้นราชกุมารบวชแล้ว สิ้นผู้ที่จะสืบพระวงศ์ ยิ่งทรงพระโทมัสมากขึ้น ทรงพระปรารภถึงทุกข์อันนี้ที่จะพึงมีแก่มารดาบิดาในตระกูลอื่น ในเวลาเมื่อบุตรออกบวช จึงเสด็จไปเฝ้าพระศาสดาทูลขอพร ว่า ขออย่าให้พระภิกษุทั้งหลายบวชบุตรที่บิดามารดายังไม่อนุญาตต่อไป พระศาสดาก็ทรงอนุโมทนาตามที่ทูลขอ ครั้นเสด็จอยู่ในกรุงกบิลพัสดุ์โดยควรแก่ความต้องการแล้ว เสด็จเที่ยวจาริกไปในบ้านเมืองนั้น ๆ ตามสมควรแก่เวลา.

ฝ่ายพระราหุลบวชเป็นสามเณรแล้ว ตามเสด็จพระศาสดาและอุปัชฌายะของตนไป ครั้นอายุครบแล้วก็ได้อุปสมบทเป็นภิกษุ วันหนึ่ง พระราหุลอยู่ในสวนมะม่วงแห่งหนึ่งในกรุงราชคฤห์ พระศาสดาเสด็จไปที่นั่น พระราหุลได้เห็นเสด็จมาแต่ไกล จึงปฐาสนะและตั้งน้ำล้างพระบาทไว้ พระศาสดาเสด็จถึงแล้วประทับบนอาสนะนั้นแล้ว ทรงล้างพระบาทแล้ว ทรงยกภาชนะน้ำขึ้น ตรัสถามพระราหุลว่า ราหุล เจ้าเห็นภาชนะน้ำนี้เปล่าไม่มีน้ำหรือไม่.

พระราหุลกราบทูลรับว่า พระพุทธเจ้าข้า.

พ. นี้แลฉันใด สมณคุณของชนที่ไม่มีความละเอียดในการ
แก่งกล่าวเท็จ ก็เปล่าไม่มีฉันนั้น ผู้ใดไม่มีความละเอียดในการแก่ง
กล่าวเท็จ ผู้นั้นจะไม่ทำความชั่ว แม้แต่อย่างใดอย่างหนึ่งไม่มีเลย
เหตุนี้ เจ้าจงสำเหนียกว่า เราจักไม่พูดเท็จเลย ราหุล พระจกเงามี
ประโยชน์อะไร.

ร. มีประโยชน์สำหรับจะส่อง พระพุทธเจ้าข้า.

พ. นี้แลฉันใด ปัญญาก็มีประโยชน์สำหรับสอดส่องฉันนั้น
เจ้าพึงพิจารณาเสียก่อนแล้วจึงทำการงานด้วยกายวาจาใจ เจ้าใคร
จะทำการงานอะไรพึงพิจารณาเสียก่อน ถ้ารู้ว่า สิ่งนี้เป็นไปเพื่อ
เบียดเบียนตนก็ดี เพื่อเบียดเบียนผู้อื่นก็ดี เพื่อเบียดเบียนทั้งตนและผู้
อื่นก็ดี เป็นอกุศลมีผลเป็นทุกข์ การงานเช่นนี้เจ้าไม่ควรอาจ ไม่ควร
ทำ ถ้ารู้ว่าสิ่งนี้ไม่เป็นไปเพื่อเบียดเบียนอย่างนั้น เป็นกุศลมีผลเป็น
สุข การงานเช่นนั้นเจ้าควรอาจ ควรทำ แม้ทำอยู่ที่พึงพิจารณา
อย่างนั้น ถ้ารู้ว่าเป็นโทษเช่นกล่าวแล้ว เจ้าพึงงดเสีย ถ้ารู้ว่าไม่มีโทษ
เจ้าจึงหมั่นทำเถิด แม้ทำแล้ว ก็พึงพิจารณาอย่างนั้น ถ้ารู้ว่ามีโทษ
ถ้าเป็นกายกรรม วชิกรรม เจ้าพึงแสดงเปิดเผยทำให้กระจ่างในครู
หรือสพรหมจารีอื่นแล้วระวังต่อไป ถ้าเป็นมโนกรรม เจ้าพึงเบื่อ
หน่ายละเอียดถี่คั้งแล้วระวังต่อไป ถ้ารู้ว่าไม่มีโทษ เจ้าพึงอยู่ด้วย
ปีติปราโมทย์ ศึกษาในธรรมที่เป็นกุศลทุกคืนวันเถิด ราหุล สมณ-
พราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในกาลล่วงแล้ว ได้ชำระการงานด้วยกาย
วาจาใจให้หมดจดแล้ว สมณพราหมณ์เหล่านั้นทั้งหมด ได้พิจารณา

แล้วอย่างนี้ก่อน แม้ถึงสมณพราหมณ์ ในกาลข้างหน้า และใน
กาลบัดนี้ ก็เป็นอย่างนั้น เหตุนี้ เจ้าพึงสำเหนียกว่า เราจักพิจารณา
แล้วชำระกายกรรม วชิกรรม มโนกรรมหมดจด เจ้าพึง
สำเหนียกไว้อย่างนี้ พระศาสดาตรัสสอนพระราหุลอย่างนี้แล้ว เสด็จ
กลับไป.

วันหนึ่งพระราหุลไปเฝ้า พระศาสดาทรงสั่งสอนในรูปกัมมัฏฐาน
ว่า ราหุล ชาติ ๕ อย่าง คือ ปฐวี ชาติดิน ๑ อาโป ชาติน้ำ ๑ เตโช
ธาตุไฟ ๑ วาโย ชาติลม ๑ อากาศธาตุ ช่องว่าง ๑ ปฐวีธาตุเป็น
อย่างไร ปฐวีธาตุ มีทั้งภายในภายนอก ปฐวีธาตุภายในเป็นอย่าง
ไร สิ่งใดเป็นไปจำเพาะตน คือที่บุคคลกำหนดถือเป็นของตน อัน
แน่นแฟ้นมีใจครอง คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น
กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ไล่
สายรัดไล่ อาหารใหม่ อาหารเก่า และสิ่งอื่นอีก ที่มีอาการเช่นนั้น
สิ่งนั้นเรียกว่าปฐวีธาตุภายใน, อาโปธาตุเป็นอย่างไร อาโปธาตุมี
ทั้งภายในภายนอก อาโปธาตุภายในอย่างไร สิ่งใดเป็นไปจำเพาะตน
คือ ที่บุคคลกำหนดถือเป็นของตน อันซึมซาบเอิบอาบอยู่ในปฐวี-
ธาตุมีใจครอง คือ ดี เสมหะ หนอง เลือด เหงื่อ มันทัน น้ำตา
เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูล และสิ่งอื่นอีกที่มีอาการ
เช่นนี้ สิ่งนั้นเรียกอาโปธาตุภายใน, เตโชธาตุเป็นอย่างไร เตโชธาตุ
มีทั้งภายในภายนอก เตโชธาตุภายในเป็นอย่างไร สิ่งใดเป็นไป
จำเพาะตน คือที่บุคคลกำหนดถือเป็นของตน เป็นของร้อนมีใจ

ครอง คือสิ่งที่ทำกายให้อุ่น สิ่งที่ทำกายให้ทรุดโทรม สิ่งที่ทำกายให้กระวนกระวาย สิ่งที่ทำอาหารที่กินแล้ว คឹมแล้ว เคี้ยวแล้ว จิมแล้วให้แปรไป และสิ่งอื่นอีกที่มีอาการเช่นนี้ สิ่งนั้นเรียกว่า เตโชธาตุภายใน, วาโยธาตุเป็นอย่างไร วาโยธาตุมีทั้งภายในภายนอก วาโยธาตุภายในเป็นอย่างไร สิ่งใดเป็นไปจำเพาะตน คือที่บุคคลกำหนดว่าเป็นของตน อันพัดไปมีใจครอง คือลมอันพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัดลงเบื้องต่ำ ลมนอนอยู่ในท้อง ลมนอนอยู่ในลำไส้ ลมชานไปตามตัว ลมหายใจเข้าออก และสิ่งอื่นอีกที่มีอาการเช่นนี้ สิ่งนั้นเรียกว่าวาโยธาตุภายใน, อากาศธาตุเป็นอย่างไร อากาศธาตุมีทั้งภายในภายนอก อากาศธาตุภายในเป็นอย่างไร สิ่งใดเป็นไปจำเพาะตน คือบุคคลกำหนดคือว่าเป็นของตน ที่เป็นช่องว่างอันเนื้อและเลือดไม่ถูกต้องกัน คือ ช่องหู ช่องจมูก ช่องปาก ช่องที่กลืนอาหาร ช่องที่อาหารตั้งอยู่ และช่องที่อาหารออกโดยส่วนภายใต้ และสิ่งอื่นอีกที่มีอาการเช่นนี้ สิ่งนั้นเรียกว่าอากาศธาตุภายใน, ธาตุภายในก็ดี ภายนอกก็ดี ก็เป็นแต่เพียงธาตุละอย่าง ๆ เท่านั้น เจ้าพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามเป็นจริงอย่างไรว่า สิ่งนั้นไม่ใช่ของเรา ส่วนนั้นไม่เป็นเรา ส่วนนั้นไม่ใช่ตัวของเรา ครั้นเห็นอย่างนี้แล้ว ย่อมเบื่อหน่าย ทำใจไม่ให้กำหนดอยู่ในธาตุ ๕ นั้นได้ ราหุล เจ้าจงเจริญภาวนาทำใจให้เสมอดินน้ำไฟลมอากาศ เพราะว่าเมื่อเจ้าทำได้ อย่างนี้ อารมณ์ที่มาถูกต้องเป็นที่ชอบใจก็ดี ไม่เป็นที่ชอบใจก็ดี ซึ่งเกิดขึ้นแล้ว จักไม่ครอบงำจิตตั้งอยู่ได้ เปรียบเหมือนชนทั้งหลาย

ทั้งของสะอาดบ้าง ไม่สะอาดบ้าง ลงในแผ่นดิน เทของสะอาดบ้าง ไม่สะอาดบ้าง ลงในน้ำ ไฟไหม้เผาของสะอาดบ้าง ไม่สะอาดบ้าง ลมพัดกระพือของสะอาดบ้าง ไม่สะอาดบ้าง ดินน้ำไฟลมไม่รักหรือ ชังของที่สะอาดหรือไม่สะอาด และอากาศไม่ติดอยู่ในที่ไหน ๆ ฉะนั้น เจ้าจงเจริญภาวนาให้เสมอด้วยดินน้ำไฟลมอากาศฉนั้นนั้น เมื่อเจ้าทำได้ อย่างนี้ อารมณ์ที่มาถูกต้องเป็นที่ชอบใจก็ดี ไม่เป็นที่ชอบใจก็ดี ซึ่งเกิดขึ้นแล้ว จักไม่ครอบงำจิตตั้งอยู่ได้.

ครั้งพระศาสดาตรัสสอน ในรูปกัมมัญฐานอย่างนี้แล้ว ตรัสสอนในกัมมัญฐานอื่นต่อไปว่า ราหุล เจ้าจงเจริญภาวนาคือเมตตา คิดให้หมู่สัตว์เป็นสุขทั่วหน้า กรุณาคิดจะให้หมู่สัตว์พ้นจากทุกข์ทั่วหน้า มุทิตารื่นเริงบันเทิงเพราะสมบัติที่ผู้อื่นได้ อุเบกขาเพิกเฉยเป็นกลางไม่เข้าข้างไหน อสุก พิจารณาร่างกายว่าไม่งาม อนิจจสัญญา พิจารณาเห็นสังขารว่าไม่เที่ยง เมื่อเจ้าเจริญเมตตา จักละพยายาม ความคิดแข่งผู้อื่นให้ฉิบหายเสียได้ เมื่อเจริญกรุณา จักละความคิด เบียดเบียนผู้อื่นเสียได้ เมื่อเจริญมุทิตา จักละความอิจฉาไม่ยินดีเสียได้ เมื่อเจริญอุเบกขา จักละความชอบใจและไม่ชอบใจอันกระทบจิตเสียได้ เมื่อเจริญอสุก จักละความกำหนดรักใคร่เสียได้ เมื่อเจริญอนิจจสัญญา จักละความถือตัวเสียได้ อนึ่ง เจ้าจงเจริญภาวนา คือตั้งสติกำหนด ลมหายใจเข้าออก เพราะภาวนานี้ บุคคลเจริญทำให้มาก ย่อมมีผล อานิสงส์ใหญ่.

ครั้งทรงสอนจบแล้ว พระราหุลมีจิตยินดี รับคำสอนของ

พระศาสดา ภายหลัง พระราहुลได้ฟังโอวาทที่พระศาสดาทรง
สั่งสอนในทางวิปัสสนา คล้ายกับโอวาทที่ตรัสสอนภิกษุปัญจวัคคีย์
เป็นแต่ในที่นี้ยกอายตนะภายในภายนอกเป็นต้น ขึ้นแสดงแทนขั้นที่ ๕
ส่งจิตไปตามเทศนา ก็ได้บรรลุพระอรหัตผล พระราहुลนั้นเป็น
ผู้ใคร่ศึกษาธรรมวินัย ตั้งแต่ครั้งยังเป็นสามเณร พระศาสดาจึงทรง
สรรเสริญว่า เป็นยอดแห่งสาวกในข้อนี้.

ปริเฉทที่ ๑๑

ครั้งหนึ่ง พระศาสดาเสด็จอยู่ในอนุปิยนิกม ของมัลลกะษัตริย์ ในเวลานั้น สากยกุมารซึ่งเป็นคนมีชื่อเสียง คนรู้จักมาก ออกบวช ตามพระศาสดาเป็นอันมาก วันหนึ่ง มหานามสากยะ ซึ่งเป็นโอรส ของอมิตททสากยะ ครีกลงถึงเรื่องนี้แล้ว จึงว่าแก่นุรุทธสากยะผู้น้องว่า พ่ออนุรุทธะ ไม่มีใคร ๆ ออกบวช จากตระกูลของเรา ตามพระศาสดาเลย ควรเจ้าหรือพี่ คนใดคนหนึ่งจะออกบวชบ้าง.

อนุรุทธสากยะตอบว่า น้องเป็นคนเคยตั้งอยู่ในความสุข ไม่สามารถจะบวชได้ พี่บวชเถิด.

มหานามสากยะจึงกล่าวว่า ถ้าอย่างนั้น เจ้าจงเรียน ให้รู้จัก การงานของผู้อยู่ครองเรือน พี่จะสอนเจ้า ผู้อยู่ครองเรือน เมื่อถึง หน้าที่นาพึงให้ไถนาก่อน ครั้นให้ไถเสร็จแล้ว พึงให้หว่านหรือให้ ตกกล้าไว้ พอได้ที่แล้วเอาลงดำ ครั้นให้หว่านหรือดำแล้ว ต้องให้ ขุดลำราง ซึ่งเป็นทางไชน้ำเข้าออกเตรียมไว้ ถ้าน้ำน้อยไม่มีพอเลี้ยง ต้นข้าว ต้องให้ไชน้ำเข้า ถ้าน้ำมากเกินไปจนท่วมต้นข้าว ต้องให้ไชน้ำออก เมื่อต้นข้าวออกรวงต้องคอยระวังให้ขั้บนกที่มากินข้าว ครั้น รวงข้าวแก่ได้ที่แล้วจึงพึงให้เกี่ยว ครั้นให้เกี่ยวแล้ว พึงให้ขนมารวม ทำให้เป็นลอมไว้ ครั้นให้ทำเป็นลมไว้แล้ว พึงให้ทำลานที่นวด แล้ว เอาข้าวนั้นมานวด ครั้นให้นวดแล้ว พึงให้เก็บฟางออกเสีย ครั้นให้ เก็บฟางออกแล้ว พึงให้โรยหรือสาดข้าวลอบไม่มีเนื้อออกเสีย แล้ว เลือกดวงไว้แต่ข้าวที่มีเนื้อ เสร็จแล้วให้ขนเอามาเก็บไว้ในฉาง ถึง

หน้าฝนอีก ต้องทำอย่างนั้น ถึงหน้าฝนอีก ต้องทำอย่างนั้นทุกปีไป.

มหานามสากยะสอนอนุรุทธสากยะผู้น้อง ในการทำงานของผู้อยู่
ครองเรือน ยกการทำงานขึ้นว่าอย่างนี้นั้น เพราะในเวลานั้น การ
ทำนาเป็นกิจสำคัญในประเทศนั้น เหมือนในประเทศของเราในบัดนี้
และนับถือว่าข้าวเป็นทรัพย์สำคัญกว่าทรัพย์อื่น พระเจ้าสีหนุจึงตั้ง
นามพระโอรสลงท้ายว่า โอทนะ ๆ ว่าข้าว ๆ ดังนี้ทุกองค์ แม้พระ
ศาสดาตรัสสอนในประโยชน์มรธาสา ก็ทรงยกข้าวว่าเป็นทรัพย์ใหญ่
ภายิตของคนบางคนว่า บรรดาความรักที่จะเสมอด้วยความรักลูกไม่มี
บรรดาทรัพย์ที่ควรสงวนที่จะเสมอด้วยโคไม่มี บรรดาแสงสว่างที่
เสมอด้วยแสงอาทิตย์ไม่มี บรรดาที่ขังน้ำมีบึงหนองเป็นต้น มีทะเล
เป็นอย่างยิ่ง อธิบายความแห่งภายิตนี้ว่า ลูกเป็นผู้ที่จะสืบประเพณี
วงศ์ตระกูลจะตั้งอยู่ได้ก็เพราะลูก และลูกนั้นเกิดแต่ตัวและอาศัยตัว
เกิด เป็นที่สนิทไว้ใจและร่วมสุขทุกข์ได้กว่าผู้อื่น มารดาบิดาจึงได้รัก
มากกว่าลูกผู้อื่น จึงควรว่า บรรดาความรักที่จะเสมอด้วยความรักลูก
ไม่มี ส่วนโคนนั้นเป็นประโยชน์ที่จะใช้เป็นพาหนะในการทำนา และเป็น
สัตว์ที่นิยมเป็นพาหนะของพระอิศวร ทั้งมีน้ำมันได้อาศัยดื่มและทำ
เป็นเนยบริโภค ซึ่งนิยมเป็นอาหารวิเศษ แม้แต่โคมัยก็ไม่เสียเปล่า
สำหรับใช้เป็นของเจิมหน้าและทาฉาบไล่ฝนและพื้นเรือนเป็นต้น โค
เป็นประโยชน์อย่างนี้ จึงควรว่าบรรดาทรัพย์ที่ควรสงวนที่จะเสมอด้วย
โคไม่มี ส่วนแสงของสิ่งอื่น ๆ บางสิ่งก็ต้องอาศัยแสงอาทิตย์ เช่น
พระจันทร์และดาว บางสิ่งแม้ไม่ได้อาศัยแสงอาทิตย์เช่นไฟเป็นต้น ก็

ไม่เสมอเท่าแสงอาทิตย์ได้ จึงควรว่า บรรดาแสงสว่างที่จะเสมอด้วย
แสงอาทิตย์ไม่มี ส่วนทะเลเป็นประเทศมีน้ำใหญ่กว่าประเทศทั้งปวง
จึงควรว่าบรรดาที่ขังน้ำมีทะเลเป็นอย่างยิ่ง ส่วนพระศาสดาตรัสภายิต
เทียบตามแบบนี้ แสดงความโดยอย่างอื่นว่า บรรดาความรักที่จะเสมอ
ด้วยความรักตัวไม่มี บรรดาทรัพย์ที่ควรสงวนยิ่งกว่าข้าวไม่มี บรรดา
แสงสว่างที่จะเสมอด้วยปัญญาไม่มี บรรดาที่ขังน้ำมีฝนเป็นอย่างยิ่ง
อธิบายในพุทธภายิตนี้ว่า แม้ลูกเป็นที่รักมากกว่าผู้อื่นจริง ถึงอย่าง
นั้นชนทั้งปวงยอมปรารถน เพราะอาศัยสุขทุกข์ก่อนกว่าปรารถผู้อื่น
มีลูกเป็นต้น จึงควรว่า บรรดาความรักที่จะเสมอด้วยความรักตัวไม่
มี ส่วนข้าวเป็นอาหารสำคัญของมนุษย์ทั่วไปที่จะเว้นเลยไม่ได้ เป็น
ทรัพย์ที่จำเป็นต้องการแสวงหาไว้บริโภคเลี้ยงชีวิตยิ่งกว่าโค เพราะ
ประโยชน์อันใดที่จะสำเร็จแต่โค ประโยชน์อันนั้นยังมีทางที่จะหาได้แต่
สัตว์อื่น มีกระบือและแพะเป็นต้น จึงควรว่าบรรดาทรัพย์ที่ควรสงวน
ที่จะเสมอด้วยข้าวไม่มี แสงอาทิตย์ก็เป็นแสงสว่าง เห็นได้ง่ายอยู่แล้ว
ว่าสว่างกว่าแสงอื่น ถึงอย่างนั้น แสงอาทิตย์ก็เป็นแสงสว่าง เห็นได้ง่ายอยู่แล้ว
ว่าสว่างกว่าแสงอื่น ถึงอย่างนั้น แสงอาทิตย์ยอมส่องให้สว่างได้ใน
ที่ควรจะให้สว่าง ไม่ส่องได้ในที่ทั่วไป เช่นในถ้ำที่ลึกเกินไปถึงส่องเข้า
ไปไม่ได้ ส่วนปัญญาอาจพาให้คิดได้ แม้สิ่งที่เหลือคาดคะเนว่าจะ
คิดได้ ดุจแสงสว่างนำให้เห็นในที่มืด จึงควรว่าบรรดาแสงสว่างที่จะ
เสมอด้วยปัญญาไม่มี ส่วนทะเลเป็นประเทศมีน้ำ ใหญ่กว่าประเทศ
ทั้งปวงก็ปรากฏอยู่แล้ว อนึ่ง แม้ตามตำรา นักปราชญ์ว่า บรรดาน้ำ
ทั้งปวง กลายมาแต่น้ำทะเลเป็นต้นก่อน ถึงอย่างนั้น ก็ต้องมีฝน

ตกลงก่อน ถ้าไม่อย่างนั้น ก็ไม่สามารถทำที่ขังน้ำทั้งปวงให้เต็มได้ จึงควรว่าบรรดาที่ขังน้ำมีฝนเป็นอย่างยิ่ง ข้าพเจ้าเป็นที่นับถือว่าเป็นทรัพย์สำคัญของชาวประเทศนั้นในเวลานั้น อย่างนี้มหานามสากยะ จึงยกการทำงานขึ้นสอนอนุรุทสากยะคุจกล่าวแล้ว.

ในเวลานั้น อนุรุทสากยะยังเป็นหนุ่มอยู่ ไม่เคยดูการงาน มัวแต่เล่น ครั้นได้ฟังมหานามสากยะผู้พี่สอนด้วยเรื่องการงานของผู้อยู่ครองเรือนอย่างนี้แล้ว ถามว่า การงานไม่รู้จักสิ้น ที่สุดของการงาน ไม่ปรากฏอย่างนี้ เมื่อไรการงานจักสิ้น เมื่อไรที่สุดของการงาน จักปรากฏ เมื่อไรเล่าเราจักได้เป็นผู้ไม่ต้องขวนขวายบำเรอตนด้วย กามคุณ ๕ มหานามสากยะตอบว่า พ่ออนุรุทสากยะ การงานไม่สิ้นสุดที่สุดของการงานไม่มีปรากฏ พ่อและปู่ของเรา เมื่อกำลังยังไม่สิ้น การงานนั้นเที่ยว ตายไปหมดแล้ว อนุรุทสากยะตอบว่า ถ้าอย่างนั้น พี่รู้เอาเองเกิดด้วยประโยชน์ของผู้อยู่ครองเรือน น้องจะบวชละ ครั้นอนุรุทสากยะว่าอย่างนี้แล้ว เขาไปหามารดาบอกว่า แม่ฉัน อยากจะบวช ขอแม่จงอนุญาตให้ฉันบวชเถิด มารดาตอบว่า พ่ออนุรุทสากยะ เจ้า ๒ คนเป็นลูกที่รักที่ชอบใจ ไม่เป็นที่เกลียดชังของแม่ แม่เจ้าทั้ง ๒ จักตาย แม่ก็ไม่อยากจะพลัดพรากจากเจ้าทั้ง ๒ เหตุไฉน จักยอมให้เจ้าซึ่งยังเป็นอยู่ออกบวช อนุรุทสากยะก็อ่อนวอน ขอให้อนุญาตให้บวชเป็นหลายครั้ง.

ในเวลานั้น ภัททิสากยะซึ่งเป็นโอรสของนางกาฬโคธาในพระ วงศ์นั้น เมื่อสิ้นสากยะที่เป็นผู้ใหญ่แล้ว ได้เป็นเจ้าแผ่นดินปกครอง

หมู่ศากยะ พระมารดาของพระเจ้ากัททิยะนี้สืบเนื่องมาแต่กิ่งแห่งพระ
วงศ์ไหน ข้าพเจ้ายังสืบไม่ได้ความ เพราะในหนังสืออื่น ๆ มักแสดง
แต่กิ่งพระวงศ์ของพระศาสดา และกิ่งพระวงศ์ที่เกี่ยวข้องด้วยพระ
ศาสดาเท่านั้น ข้าพเจ้าใคร่ครวญดูเห็นว่า เดิมทีพระราชบุตรของพระ
เจ้าโอกกราช ๗ พระองค์ สร้างพระนครขึ้นใหม่แล้วตั้งศากวงศ์สืบ
มา ศากยะทั้ง ๗ องค์นั้นคงแบ่งที่แผ่นดินในอาณาเขตออกเป็น ๗
ส่วน ให้กันและกันเป็นผู้ปกครองคนละส่วน ๆ ตั้งเป็น ๗ ตระกูล ใน
ตระกูลอันหนึ่งและอันหนึ่ง เมื่อบุรพบุรุษล่วงไปแล้ว มีอนุบุรุษสืบ
ตระกูลต่อมา แต่คงรวมตระกูลทั้ง ๗ นั้นเรียกว่าศากยวงศ์ และใน
ตระกูลทั้ง ๗ นั้น บางคราวก็ไม่รวมอยู่ในความปกครองเป็นอันเดียว
กัน บางคราวก็จะรวมอยู่ในความปกครองเป็นอันเดียวกัน เทียบด้วย
ธรรมเนียมเก่า เหมือนธรรมเนียมในแคว้นแคว้นวัชชีและแคว้นแควน
มัลละ ในแคว้นแคว้นวัชชีมีเจ้าวงศ์หนึ่งเรียกว่าลิจฉวี ในแคว้นแคว้น
มัลละมีเจ้าวงศ์หนึ่งเรียกว่ามัลละเป็นผู้ปกครอง ในวงศ์เจ้าทั้ง ๒ นั้น
ไม่ได้เรียกเจ้าผู้ใดผู้หนึ่งเป็นราชา ไม่เรียกอย่างพระเจ้าพิมพิสาร
พระเจ้าแผ่นดินมคธ และพระเจ้าปเสนทิ พระเจ้าแผ่นดินโกศล ท่าน
ทั้ง ๒ นี้ เขาเรียกว่าราช ส่วนเจ้าวงศ์ทั้ง ๒ นั้น เขาเรียกว่า
ลิจฉวี และมัลละ เสมอกันหมด เมื่อมีกิจเกิดขึ้นเช่นการสงครามเป็น
ต้น เจ้าเหล่านั้นก็ประชุมกันปรึกษา แล้วช่วยกันจัดตามควร เทียบ
ด้วยธรรมเนียมใหม่ เหมือนธรรมเนียมในแคว้นแคว้นเยอรมนีนั้น ใน
แคว้นแคว้นเยอรมนี แบ่งอาณาเขตเป็นส่วน ๆ มีเจ้าเป็นผู้ปกครอง

ทุกส่วน ๆ ตั้งเป็นตระกูลอันหนึ่ง ๆ สืบกันมา มียศเรียกเจ้าผู้ปกครองต่าง ๆ กัน ตามมีอำนาจและที่ดินมากหรือน้อย ตระกูลเจ้าเหล่านั้น นับเนื่องเป็นพรวงศ์เดียวกัน แต่บางครั้งไม่อยู่ในความปกครองอันเดียวกัน บางครั้งก็อยู่ในความปกครองเป็นอันเดียวกัน คือ ยกเจ้าในเมืองหนึ่งขึ้นเป็นราชาธิราช มีอำนาจปกครองทั่วไปเหมือนในบัดนี้ เขายกเจ้าในกรุงศรีอยุธยาขึ้นเป็นราชาธิราช รวมอยู่ในความปกครองอันเดียวกัน ธรรมเนียมในแคว้นศากยะก็เห็นจะเป็นเหมือนอย่างนี้ เดิมทีตระกูลเจ้าผู้ปกครองกรุงกบิลพัสดุ์จะมีราชาธิราชปกครอง หรือจะเป็นเมืองอยู่ในความปกครอง ของตระกูลแห่งพระศาสดา ผู้แต่งหนังสือนั้นๆ จึงว่าแต่เพียงย่อ ๆ ว่า พระราชบุตรของพระเจ้าโอกกากราช ๗ พระองค์ สร้างกรุงกบิลพัสดุ์ขึ้นใหม่แล้ว ตั้งศากยวงศ์สืบมา ถึงเวลาพระเจ้าสุทโธทนะเป็นผู้ปกครองกรุงกบิลพัสดุ์ พรวงศ์ศากยะทั้ง ๗ กิ่ง จะไม่ได้รวมอยู่ในความปกครองอันเดียวกัน หรือกิ่งอื่นเป็นราชาธิราช ผู้แต่งบาลีจึงไม่เรียกว่าราชาหรือศากยราชา เรียกแต่เพียงว่า สุทโธทโน สกฺโก เหมือนเรียก มหานาโม สกฺโก อนรุทฺโธ สกฺโก เป็นต้น ฉะนั้น ส่วนผู้แต่งอรรถกถาทั้งหมด เรียกว่า ราชา ข้าพเจ้าได้ว่าไว้ข้างต้นว่า เป็นพระเจ้าแผ่นดินเทียบยศราชานั้น ตามคำในอรรถกถาซึ่งรู้กันมาก แม้พระเจ้าสุทโธทนะจะไม่ได้เป็นราชาธิราช ก็ไม่ผิดนัก เพราะผู้ปกครองแผ่นดินโดยลำพังตนเองไม่ขึ้นอยู่ในใคร ก็ควรเรียกพระเจ้าแผ่นดินได้ ครั้นถึงเวลาพระเจ้าภัททิยะเป็นผู้ปกครองแผ่นดิน

'ชะรอยกึ่งพระวงศ์ของท่านจะเป็นราชาธิราช ผู้แต่งบาลีจึงได้เรียกว่า ศากยาราชา เหมือนเรียกพระเจ้าพิมพิสารว่า เราชา มาคโธ ไม่เรียกว่า สกโก ฌย ๆ อย่างเรียกพระเจ้าสุทโธทนะเป็นต้น แต่พระเจ้า ภัททิยะนั้น คงจะไม่ได้อยู่ในกึ่งพระวงศ์ผู้ปกครองกรุงกบิลพัสดุ์เป็นแน่ ผู้แต่งบาลีจึงไม่ได้อ้างถึงชื่อเมือง.

ครั้งอนุรุทธศากยะอ่อนวอนเนื่อง ๆ อย่างนั้น มารดาจึงคิดว่า พระเจ้าภัททิยะเป็นสหายของอนุรุทธะลูกเรา ท่านคงไม่อาจบวชเป็นแน่ จึงพูดว่า พ่ออนุรุทธะ ถ้าพระเจ้าภัททิยะบวชด้วย เจ้าจงบวชเถิด อนุรุทธะได้ฟังอย่างนั้นแล้ว ไปเฝ้าพระเจ้าภัททิยะทูลตามโหวทของ ผู้คู้้นเคยกันว่า เพื่อนเอ๋ย บรรพชาของเราเนื่องด้วยบรรพชาของท่าน.

ภ. ถ้าอย่างนั้น อย่าเนื่องเลยเพื่อน ท่านจงบวชตามสบายเถิด.

อ. ไปด้วยกันเถิดเพื่อน เรารักบวชด้วยกันทั้ง ๒ คน.

ภ. เราไม่อาจบวช ถ้าสิ่งอื่นที่เราอาจ เราจักทำให้แก่ท่านได้ ท่านจงบวชเองเถิด.

อ. มารดาพูดกะเราว่า ถ้าพระเจ้าภัททิยะบวชด้วย เจ้าจงบวช เถิด ท่านได้พูดไว้แล้วว่า ถ้าอย่างนั้น อย่าเนื่องเลยเพื่อน ท่านจง บวชตามสบายเถิด ถ้าท่านไม่บวช บรรพชาของเราก็ยังต้องเนื่องด้วย ท่าน เราจะมีไม่ได้บวชหรือ ไปด้วยกันเถิดเพื่อน เราจะบวชด้วย กันทั้ง ๒ คน.

สมัยนั้น ชนทั้งหลาย เป็นคนต้องพูดจริง ได้ปฏิญญาอย่างไร แล้ว ต้องทำอย่างนั้นจริง พระเจ้าภัททิยะพลาดทำอย่างนั้นแล้ว ก็

จำเป็นที่จะต้องบวชด้วย จึงขอผิดว่า เพื่อนรอสัก ๗ ปีก่อนเกิด ต่อ
ล่วง ๗ ปีเราจึงค่อยบวชด้วยกัน ๒ คน.

อ. นานนักเพื่อน เราไม่อาจรอถึง ๗ ปี.

พระเจ้าภัททิยะก็ขอผิดผ่อนลงมาๆ จนถึงถึงเดือน อนุรุทธ-
ศากยะก็ไม่ยอม พระเจ้าภัททิยะจึงตรัสว่า เพื่อน รอสัก ๗ วันเกิด
พอเรามอบราชสมบัติแก่ลูกและพี่น้องก่อน.

อ. เพียง ๗ วันเท่านั้น ไม่นานเลยเพื่อน เราจักรอ.

ครั้งพระเจ้าภัททิยะยอมจะบวชด้วยแล้ว อนุรุทธศากยะชวน
ศากยะอื่นได้อีก ๓ คือ อานันทะ ภัคคุ กิมพิละ โกลิยะหนึ่ง คือ
เทวทัต เป็น ๗ กับทั้งอุปาลี ซึ่งเป็นภุชามาลาพร้อมใจกันออกจาก
เมือง ไปเฝ้าพระศาสดาที่อนุปิยนิมิต्तทูลขอบวช เมื่อก่อนบวชศากยะ
เหล่านั้นทูลว่า ข้าพระเจ้าทั้งหลายเป็นศากยะ มีมานะถึงตัวกล้า
อุปาลีผู้นี้เป็นคนรับใช้ของข้าพระเจ้าทั้งหลายมานานแล้ว ขอพระองค์
จงให้อุปาลีบวชก่อนเกิด ข้าพระเจ้าทั้งหลาย จักได้ทำการไหว้กราบ
ลูกต้อนรับ ประณมมือ และกิจที่สมควรอื่นๆ แก่อุปาลี เมื่อ
เป็นเช่นนี้ ข้าพระเจ้าทั้งหลายจัดละมานะความถือตัวว่าเป็นศากยะได้
พระศาสดาก็โปรดให้บวชอุปาลีก่อน ให้บวชศากยะเหล่านั้นภายหลัง.

ในภิกษุที่บวชใหม่นั้น พระอุปาลีได้ฟังกัมมัฏฐานที่พระศาสดา
ตรัสสอน บำเพ็ญเพียรก็ได้สำเร็จพระอรหัต และท่านได้ศึกษาจำทรง
วินัยปิฎกแม่นยำชำนาญมาก พระศาสดาตรัสสรรเสริญว่า เป็นยอด
ของภิกษุผู้ทรงวินัย ภายหลังเมื่อพระศาสดานิพพานแล้ว พระมหา-

กัศสปะทำการสังคายนาพระธรรมวินัย สงฆ์สมมติให้ท่านเป็นผู้วิสันนา ส่วนวินัย เรื่องนี้จักปรากฏข้างหน้า.

ส่วนพระภิกษุยะได้บรรลุพระอรหัตต์แต่ในพรรษาที่บวชนั้น แล้ว ไปในป่าก็ดี อยู่ได้ร่มไม้ก็ดี อยู่ในที่ว่างจากเรือนแห่งอื่น ๆ ก็ดี มักเปล่งอุทานว่า สุขหนอ ๆ ดังนี้เนื่อง ๆ ภิกษุทั้งหลายจึงนำความ ทูลพระศาสดาว่า พระภิกษุยะ เปล่งอุทานอย่างนี้ คงไม่ยินดีประพฤติ พรหมจรรย์ มัวนึกถึงสุขในราชสมบัติเป็นแน่ไม่ต้องสงสัย พระศาสดา รับสั่งให้หาพระภิกษุยะมาแล้ว ตรัสถามว่า ภิกษุยะ ได้ยินว่า ท่าน เปล่งอุทานอย่างนั้นจริงหรือ? จริง พระพุทธเจ้าข้า. ท่านเห็นอำนาจ ประโยชน์อะไร จึงเปล่งอุทานอย่างนั้น, เมื่อก่อนข้าพระเจ้าเป็นเจ้า- แผ่นดิน ต้องจัดการรักษาป้องกัน ทั้งภายในวังนอกวัง ทั้งภายใน เมืองนอกเมือง จนตลอดทั่วอาณาเขต ข้าพระเจ้าแม้มีคนรักษาตัวอย่าง นี้แล้ว ยังต้องกลัวหวาดรังเกียจสะดุ้งอยู่เป็นนิตย์ เดียวนี้ข้าพระเจ้า แม้ไปในป่า แม้อยู่ได้ร่มไม้ แม้อยู่ในที่ว่างจากเรือนแห่งอื่น ๆ ไม่ กลัวแล้ว ไม่หวาดแล้ว ไม่รังเกียจแล้ว ไม่สะดุ้งแล้ว ไม่ต้องขวน ขวาย มีขนตกเป็นปกติ ไม่ลุกชันเหตุความกลัว อาศัยอาหารที่ผู้อื่น ให้เลี้ยงชีวิต มีใจเป็นสุขมฤคอยู่ ข้าพระเจ้าเห็นอำนาจประโยชน์อย่าง นี้ จึงเปล่งอุทานอย่างนั้น.

ส่วนพระอนุรุทธะ วันหนึ่ง ตรีกถึงธรรมวินัยว่า ธรรมนี้ของ ผู้มีความปรารถนาน้อย ไม่ใช่ของผู้มีความปรารถนาใหญ่ ของผู้ สันโดษยินดีด้วยของที่มีอยู่ ไม่ใช่ของผู้ไม่สันโดษ ของผู้สังคแล้ว

ไม่ใช่ของผู้ยินดีในหมู่ ของผู้ปรารถนาคือเพียร ไม่ใช่ของผู้เกียจคร้าน
ของผู้มีสติตั้งมั่น ไม่ใช่ของผู้มีสติหลง ของผู้มีใจตั้งมั่น ไม่ใช่ของผู้มี
ใจไม่ตั้งมั่น ของผู้มีสัญญา ไม่ใช่ของผู้มีปัญญาทราวม พอพระศาสนา
เสด็จไปถึง ทรงทราบว่าพระอนุรุทธะตริกอย่างนั้น ทรงอนุโมทนา
ว่าชอบละ ๆ อนุรุทธะ ท่านตริกธรรมที่พระมหาบุรุษตริกชอบละ ถ้า
อย่างนั้น ท่านจงตริกธรรมที่พระมหาบุรุษตริกเป็นที่ ๘ นี้ว่า ธรรมนี้
ของผู้ยินดีในธรรมที่ไม่ใช่เน้นซ้ำ ไม่ใช่ของผู้ยินดีในธรรมที่ให้เน้นซ้ำ
เพราะท่านตริกธรรม ที่พระมหาบุรุษตริก ๘ ข้อนี้ ท่านจักบรรลุ
ฌานที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ ตามที่ท่านจักหวัง แต่นั้นปัจจุตกิจ
จักปรากฏแก่ท่าน (ผู้ยินดีอยู่ด้วยความยินดีอันไม่มีความสะดุ้ง เป็น
เครื่องอยู่สำราญยังลงสู่นิพพาน) เหมือนหีบเก็บผ้าอันเต็มด้วยผ้าที่
ย้อมแล้วต่าง ๆ ของคฤหบดี หรือของบุตรคฤหบดี โภชนะคือก้อนข้าว
ที่ได้ด้วยกำลังปลีแข้ง จักปรากฏแก่ท่าน เหมือนข้าวสุกแห่งข้าวสาลี
อันปราศจากมลทิน มีแฉงและกับมาก ของคฤหบดี หรือของบุตร
แห่งคฤหบดี เสนาสนะ คือโคนต้นไม้จักปรากฏแก่ท่าน เหมือน
เรือนยอดมีปูอันโบกดีแล้วทั้งภายในภายนอก มีบานหน้าต่างอันซิด
สนิทกับเข็ดหน้าลมเข้าไม่ได้ ของคฤหบดี หรือของบุตรแห่งคฤหบดี
ที่นั่งที่นอนที่ลาดด้วยหญ้าจักปรากฏแก่ท่าน เหมือนบัลลังก์อันปูด้วย
เครื่องลาดอันวิจิตร ของคฤหบดี หรือของบุตรแห่งคฤหบดี ยาดอง
ด้วยมูลเนา จักปรากฏแก่ท่านเหมือนยาต่าง ๆ คือ เนยใส เนยข้น
น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ของคฤหบดี หรือของบุตรแห่งคฤหบดีฉะนั้น

ครั้งตรัสกับพระอนุรุทธะอย่างนี้แล้ว เสด็จกลับมาที่ประทับ ทรงแสดง มหาปริสวิตก ๘ ข้อนั้นแก่ภิกษุทั้งหลาย ในข้อว่า ธรรมนี้ของผู้มีความปรารถนาน้อย ไม่ใช่ของผู้มีความปรารถนาใหญ่นั้น ทรงแสดง ลักษณะของผู้มีความปรารถนาน้อยว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นคนมีความปรารถนาน้อย สันโดษสังัด มีความเพียรปรารภแล้ว มีสติ ตั้งมั่น มีใจตั้งมั่น มีปัญญา ยินดีในธรรมที่ไม่ให้เนิ่นช้า ไม่อยากว่า ขอชนทั้งหลายจงรู้ว่าเราเป็นอย่างนี้เกิด อย่างนี้เรียกว่า ผู้มีความปรารถนาน้อย ในข้อว่าธรรมนี้ของผู้สันโดษยินดีด้วยของอันมีอยู่ ไม่ใช่ของผู้ไม่สันโดษนั้น ทรงแสดงลักษณะของผู้สันโดษว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ยินดีแล้วด้วยจิวรบิดงบาทเสนาสนะและเกสัช ยิงและหย่อนตามมีตามได้ อย่างนี้เรียกว่าผู้สันโดษ ในข้อว่า ธรรมนี้ของผู้สังัดแล้ว ไม่ใช่ของผู้ยินดีในหมู่นั้น ทรงแสดงลักษณะของผู้สังัดแล้วว่า เมื่อภิกษุในธรรมวินัยนี้อยู่สังัด มีภิกษุภิกษุณีอุบาสกอุบาสิกา หรือพระราชาราชมหาอำมาตย์ ดิตถิยะ สาวกของดิตถิยะ ผู้ใดผู้หนึ่งเข้าไปหา เธอมีใจน้อมไปในวิเวก ต้องการด้วยวิเวก ยินดีในความหลีกออก กล่าวถ้อยคำประกอบด้วยความส่งเขากลับ (ไม่พูดชักช้า) อย่างนี้ เรียกว่าผู้สังัด ในข้อว่า ธรรมนี้ของผู้มีความเพียรปรารภแล้ว ไม่ใช่ของผู้เกียจคร้านนั้น ทรงแสดงลักษณะของผู้มีความเพียรปรารภแล้วว่า และถึงพร้อมด้วยกุศลธรรม มีความเพียรเป็นดุจเรี่ยวแรงเครื่องก้าวไปสู่คุณเบื้องหน้าอันมั่น ไม่ทอดธุระในกุศลธรรมเสีย

อย่างนี้เรียกว่ามีความเพียรปรารถแล้ว ในชื่อว่า ธรรมนี้ของผู้มีสติ
ตั้งมั่น ไม่ใช่ของผู้มีสติหลงนั้น ทรงแสดง ลักษณะแห่งผู้มีสติตั้งมั่นว่า
ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีสติ คือประกอบด้วยสติเป็นธรรมอันรักษา
ตนเป็นอย่างยิ่ง ตามระลึกได้ซึ่งกิจที่ได้ทำแล้วนาน และวาทาที่ได้
พูดแล้วนาน อย่างนี้เรียกว่าผู้มีสติตั้งมั่น ในชื่อว่า ธรรมนี้ของผู้มีใจ
ตั้งมั่น ไม่ใช่ของผู้ไม่มีใจตั้งมั่นนั้น ทรงแสดงลักษณะของผู้มีใจตั้ง
มั่นว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้สังคแล้วจากกาม สังคแล้วจากอกุศลธรรม
ได้บรรลุมานคือธรรมอันบัณฑิตเพ่งที่ ๑ พร้อมด้วยวิตก วิจารณ์ มีปีติ
และสุขเกิดแต่วิเวก ได้บรรลุมานที่ ๒ มีความผ่อนคลายในภายใน มี
ความที่แห่งจิตเป็นดวงเดียวเกิดขึ้น ไม่มีวิตกวิจารณ์ เพราะระงับวิตก
วิจารณ์เสียได้ มีปีติและสุขเกิดแต่สมาธิ เพราะคลาดปีติเสีย เธอเป็นคน
อุเบกขาอยู่เฉย ๆ มีสติสัมปชัญญะ และเสวยสุขด้วยนามกาย ได้บรรลุม
านที่ ๓ ที่พระอริยเจ้ากล่าวว่า ท่านผู้ได้มานั้น เป็นคนอุเบกขามี
สติอยู่เป็นสุข ได้บรรลุมานที่ ๔ มีสติเป็นธรรมอันหมดจดเพราะ
อุเบกขา ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข เพราะละสุขทุกข์เสียได้ และโสมนัสและ
โทมนัส ตกล่วงลับไปก่อนแล้ว อย่างนี้เรียกว่าผู้มีใจตั้งมั่น ในชื่อว่า
ธรรมนี้ของผู้มีปัญญา ไม่ใช่ของผู้มีปัญญาทรามนั้น ทรงแสดงลักษณะ
ของผู้มีปัญญาว่า ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้มีปัญญา คือประกอบด้วย
ปัญญาไปยังความเกิดและดับของสังขาร เป็นเครื่องไปจากกิเลสดังเข้าศึก
สามารถจะเจาะชุดกิเลสให้สิ้นได้ ให้ถึงความดับทุกข์โดยชอบ อย่างนี้
เรียกว่าผู้มีปัญญา ในชื่อว่า ธรรมนี้ของผู้ยินดีในธรรมไม่ให้เน้นซ้ำ

ไม่ใช่ของผู้ยินดีในธรรมให้เน้นช้านั้น ทรงแสดงลักษณะของผู้ยินดีในธรรมไม่ให้เน้นช้าว่า จิตของภิกษุในธรรมวินัยนี้แล่นไป และเลื่อนไสลตั้งอยู่ น้อมไปในความดับธรรมที่ให้เน้นช้า (ตณหา มานะ ทิฏฐิ) อย่างนี้เรียกว่าผู้ยินดีในธรรมไม่ให้เน้นช้า พระศาสดาทรงแสดงมหาปุริสวัตถ ๘ ข้อ แก่ภิกษุทั้งหลายอย่างนี้.

ฝ่ายพระอนุรุทธะบำเพ็ญเพียรไป ก็ได้รับบรรลุพระอรหัตตผล วันหนึ่งภิกษุทั้งหลาย ไปหาแล้วถามพระอนุรุทธะว่า ท่านผู้มีอายุ ได้ถึงความเป็นผู้รู้ยิ่งใหญ่แล้ว เพราะเจริญธรรมอะไรทำให้มาก? เพราะเราได้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ทำให้มาก คือพิจารณาเห็นในกายเป็นแต่สักว่ากาย พิจารณาเห็นในเวทนาเป็นแต่สักว่าเวทนา พิจารณาเห็นในจิตเป็นสักแต่ว่าจิต พิจารณาเห็นธรรมที่เกิดกับจิตเป็นแต่สักว่าธรรม มีความเพียร มีสติสัมปชัญญะ นำอภิชฌาความมุ่งหมายและโทมนัสความเสียใจใจโลกเสีย. ท่านสรรเสริญผู้ที่เจริญสติปัฏฐาน ๔ ให้ภิกษุทั้งหลายฟัง ด้วยข้ออุปมาว่า เปรียบเหมือนแม่น้ำคงคาอันไหลไปในทิศตะวันออก มหาชนมาด้วยหวังจะทอดให้ไหลกลับไปข้างหลัง ท่านทั้งหลายจะสำคัญข้อนั้นเป็นไฉน จะทำได้เช่นนั้นหรือทำไม่ได้เลย ท่านผู้มีอายุ เพราะเหตุอะไรเล่า เพราะว่าแม่น้ำคงคาที่ไหลไปในทิศตะวันออกนั้น จะทำให้ไหลกลับไปข้างหลังนั้นไม่ง่ายเลย มหาชนนั้นจะต้องเหน็ดเหนื่อยลำบากเปล่าเท่านั้น ท่านผู้มีอายุ ข้อนี้แลฉันใด ภิกษุผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ทำให้มากก็ฉันนั้น ถ้าจะมีพระราชาหรือราชมหากษัตริย์มาลอบเล้าโลมด้วยโภคทรัพย์ว่า

พ่อเอ๋ย เจ้าจกนุ่งห่มผ้าข้อมน้ำฝาดทำอะไร เจ้าจกโกนหัวถือภาชนะ
กระเบื้องเทียวขอทำอะไร เจ้าจงสึกมาบริโกศสมบัติและทำบุญเถิด
ภิกษุนั้นจะลาสิกขาสึกมาตามคำที่ว่านั้น ไม่มีเลย เพราะเหตุอะไรเล่า
เพราะจิตของเธอโน้มไปในวิเวกเสียนานแล้ว พระอนุรุทธะท่านได้
เจริญสติปัญญา ๔ เองแล้ว สรรเสริญผู้เจริญสติปัญญา ๔ ดังนี้.

ฝ่ายพระอานนที่ได้ฟังโอวาทของพระปุลณมณฺฑานินบุตร ได้
บรรลुพระโศดาปัตติผล วันหนึ่งพระศาสดาตรัสขอให้สงฆ์เลือกหาภิกษุ
ซึ่งจะเป็นผู้อุปฐากพระองค์เป็นนิตย์ ด้วยว่าเมื่อก่อนแต่กาลนี้ ภิกษุ
ที่เป็นผู้อุปฐากพระองค์ไม่คงตัวผลัดเปลี่ยนกันไป เวลาผลัดเปลี่ยน
กันยังไม่มีการรับต่อ ต้องเสด็จอยู่พระองค์เดียว ได้ความลำบาก สงฆ์
จึงเลือกพระอานนทถวาย พระอานนททูลขอพร ๘ ประการ ข้อต้น
และข้อที่ ๒ ว่า ถ้าพระองค์จักไม่ประทานจีวรและบิณฑบาตอันประณีต
ที่พระองค์ได้แล้วแก่ข้าพระเจ้า ข้อที่ ๓ ว่า ถ้าจักไม่โปรดให้ข้าพระเจ้า
อยู่ในที่ประทับของพระองค์ ข้อที่ ๔ ว่า ถ้าจักไม่ทรงพาข้าพระเจ้าไป
ในที่นิมนต์ ข้อที่ ๕ ว่า ถ้าพระองค์จะเสด็จไปสู่ที่นิมนต์ ที่ข้าพระเจ้า
รับไว้ ข้อที่ ๖ ว่า ถ้าข้าพระเจ้าจักพาบริษัทซึ่งมาเฝ้าพระองค์แต่ที่ไกล
เข้าเฝ้าได้ในขณะที่มาแล้ว ข้อที่ ๗ ว่า ถ้าความสงสัยของข้าพระเจ้าเกิด
ขึ้นเมื่อใด ขอให้ได้เข้าเฝ้าทูลถามเมื่อนั้น ข้อที่ ๘ ว่า ถ้าพระองค์
ทรงแสดงธรรมเทศนาอันใดในที่ลับหลังข้าพระเจ้า จักเสด็จมาตรัสบอก
ธรรมเทศนาอันนั้นแก่พระเจ้า ถ้าพระองค์ประทานพร ๘ ประการ
นี้แก่ข้าพระเจ้า ข้าพระเจ้าจักเป็นผู้อุปฐากพระองค์ อานนท ท่าน

เห็นโทษอะไรใน ๔ ข้อข้างต้น เห็นอานิสงส์อะไรใน ๔ ข้อข้างปลาย
จึงขออย่างนี้ ถ้าข้าพระองค์จักไม่ได้พร ๔ ข้อข้างต้น จักมีคนพูดได้ว่า
พระอานนที่ได้ลาภอย่างนั้น ๆ จึงบำรุงพระศาสดา บำรุงอย่างนี้จะ
หนักหนาอะไร ถ้าข้าพระองค์จักไม่ได้พร ๓ ข้อเบื้องปลาย จักมีคนพูด
ได้ว่า พระอานนที่บำรุงพระศาสดาทำอะไร เพราะพระองค์ไม่ทรง
อนุเคราะห์แม้ด้วยกิจเท่านี้ ถ้าข้าพระเจ้าจักไม่ได้พรข้อที่สุด จักมีผู้
ถามข้าพระเจ้าในที่ลับหลังพระองค์ว่า ธรรมนี้พระองค์ทรงแสดงใน
ที่ไหน ถ้าข้าพระเจ้าบอกไม่ได้ เขาจะพูดได้ว่า ท่านไม่รู้แม้แต่เรื่อง
เท่านี้ ไม่ละพระศาสดาที่ขวนตามเสด็จอยู่ คุณงามตามตัวสั้นกาลนาน
เพราะเหตุอะไร ครั้นพระอานนที่ทูลแสดงโทษในข้อที่ไม่ควรได้ และ
อานิสงส์ในข้อที่ควรได้แบบนี้แล้ว พระศาสดาก็ทรงอนุญาตตามขอ
ตั้งแต่กาลนั้นมา พระอานนที่ถือปฏิญญาพระศาสดาโดยเอื้อเฟื้อ เพราะ
ท่านอยู่ในที่ใกล้พระศาสดา ได้ฟังธรรมที่ทรงแสดงแก่ตนเองและผู้อื่น
มีสติทรงจำไว้ได้มากไม่พลั้งพลาด มีเพียรเอาใจใส่ในการเรียนสาธยาย
จำทรง จึงเป็นผู้ฉลาดในการที่จะแสดงธรรมมาก พระศาสดาทรง
สรรเสริญว่าเป็นยอดของภิกษุพหูสูต มีสติ มีคติ มีความเพียร ถ้า
บริษัทหมู่ใดหมู่หนึ่งเข้าไปหาพระอานนที่ บริษัทนั้นมีใจยินดี แม้ด้วย
ได้เห็น ถ้าพระอานนที่แสดงธรรม บริษัทนั้นมีใจยินดีแม้ด้วยได้ฟัง
บริษัทนั้นยังไม่ทันเบื่อในการฟัง พระอานนที่ต้องหยุดก่อน อนึ่ง ท่าน
เอาใจใส่ปฏิญญาพระศาสดา เป็นที่พอพระทัยและเป็นคนอุปัฏฐาก
ยิ่งยืนกว่าภิกษุที่ได้เคยอุปัฏฐากมาแล้ว พระศาสดาจึงทรงยกย่องว่า

เป็นยอดของภิกษุผู้อุปัฏฐากพระองค์ หนึ่ง เพราะอาศัยคุณ คือความเป็นพหูสูต เมื่อพระศาสดานิพพานแล้ว พระมหากัสสปะทำการสังคายนาพระธรรมวินัย สงฆ์ได้เลือกท่านขึ้นเป็นผู้วิสันนาในส่วนพระธรรมซึ่งจะกล่าวข้างหน้า.

ส่วนพระภักคุและพระกิมพิละ บำเพ็ญเพียรในวิปัสสนา ก็ได้บรรลุพระอรหัตตผล แต่ไม่มีเรื่องอะไรที่ควรจะกล่าวในที่นี้ ส่วนพระเทวทัตไม่ได้ธรรมวิเศษอย่างหนึ่งอย่างใด ภายหลังมีลาภสักการะครอบงำจิตประพฤติวิปริตจากพระธรรมวินัย ทำตนให้เป็นข้าศึกต่อศาสนา เรื่องนี้จักมีข้างหน้า.

ปริเฉทที่ ๑๒

ครั้งหนึ่ง พระศาสดาเสด็จอยู่ที่เขาคิชฌกูฏ แขวงกรุงราชคฤห์ ชาวบ้านเป็นอันมากเข้าไปเฝ้า ฟังธรรมเทศนาแล้ว กลับไปแล้ว กุลบุตรผู้หนึ่ง ชื่อโสณะ เป็นโคตร โกฬิวีสะ ซึ่งอยู่ในหมู่บ้าน นั้นเข้าไปเฝ้าพระศาสดาทูลว่า ข้าพระเจ้าได้ฟังธรรม ที่พระองค์ทรง แสดง เห็นว่า ผู้อยู่ครองเรือนจะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ สิ้นเชิง ดุจสังข์ที่ขัดแล้ว ไม่ทำได้ด้วยง่ายเลย ข้าพระเจ้าอยากจะได้ บวช ขอพระองค์จงโปรดให้ข้าพระเจ้าบวชเถิด พระศาสดาก็โปรดให้ บวชตามประสงค์ ครั้นพระโสณโกฬิวีสะบวชแล้ว ทำความเพียรเกิน ขนาดเงินจกรมไม่หยุด จนเท้าแตกก็ไม่ได้บรรลุมรรคพิเศษอย่างใด อย่างหนึ่ง จึงดำริในใจว่า บรรดาสาวกของพระศาสดาที่ปรารถนาความ เพียรแล้ว เราก็เป็นคนหนึ่ง ถึงอย่างนี้ จิตของเราก็ยังไม่พ้นไปจาก อาสวะทั้งปวงได้ สมบัติในตระกูลของเราก็ยังมีอยู่ ถ้าอย่างไรเราจะสึก ออกไปบริโภคสมบัติและบำเพ็ญกุศลเถิด จะเป็นการดีกว่า ฝ่าย พระศาสดาได้ทรงทราบที่พระโสณโกฬิวีสะ ปรารถนาความเพียรเกิน จกรมจนเท้าแตกแล้ว ดำริเช่นนั้น จึงเสด็จไปถึงที่อยู่แห่งพระโสณ- โกฬิวีสะ ตรัสถามว่า โสณะ เมื่อก่อน แต่ครั้งเมื่อท่านยังเป็น คฤหัสถ์ ท่านฉลาดเข้าใจในเสียงแห่งสายพิณหรือ? พระพุทธเจ้าข้า. เมื่อใด สายพิณของท่านจะตึงเกินไป เมื่อนั้น สายพิณของท่านมีเสียง ควรฟังได้หรือ? ไม่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า เมื่อใดสายพิณของ ท่านหย่อนเกินไป เมื่อนั้น สายพิณของท่านมีเสียงควรฟังได้หรือ?

ไม่อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า. เมื่อใด สายพินของท่านไม่ถึงนักไม่
หย่อนนักตั้งอยู่ในขั้นที่เสมอแต่พอดี เมื่อนั้น สายพินของท่านมีเสียง
ควรฟังได้หรือ? อย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า. โสณะขอนี้แลฉันใด
ความเพียรก็ฉันนั้น ความเพียรที่ปรารถนาไปในนัก ก็เป็นไปเพื่อความ
ฟังชาน ที่ย่อหย่อนนักก็เป็นไปเพื่อเกียจคร้าน เหตุนี้ท่านจงตั้งความ
เพียรแต่พอเสมอ และจงทราบความที่อินทรีย์ต้องเป็นของเสมอ ๆ กัน
คือศรัทธากับปัญญา ความเพียรกับสมาธิต้องพอดี ๆ กันให้ตลอดแล้ว
กำหนดหมายในข้อนี้ พระศาสดาตรัสสอนพระโสณโกปิวิสะอย่างนี้
แล้ว เสด็จกลับไปประทับ พระโสณโกปิวิสะ ตั้งอยู่ในโอวาทที่
พระศาสดาประทาน ตั้งความเพียรแต่พอประมาณไม่ยิ่งหย่อนนัก เจริญ
วิปัสสนา ได้บรรลุพระอรหัตผลแล้ว เข้าไปเฝ้าพระศาสดาทูลว่า
พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุผู้อรหันต์มีอาสวะสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว
มีกิจที่จำจะต้องทำ ได้ทำเสร็จแล้ว มีภาระของหนักอันวางแล้ว มี
ประโยชน์ของตนได้ถึงแล้ว มีธรรมที่ประกอบไว้ในภพสิ้นรอบแล้ว
รู้ชอบจึงพ้นแล้วจากอาสวะ ภิกษุผู้อรหันต์นั้นน้อมเข้าไปแล้วในคุณ ๖
สถาน กื่อน้อมไปแล้วในบรรพชาออกไปจากกาม ในที่สงัด ในความ
สำรวมไม่เบียดเบียน ในความสิ้นแห่งความถือมั่น ในความสิ้นแห่ง
ความอยาก ในความไม่หลง ความสำคัญอย่างนี้ จะพึงมีแก่ท่านบาง
คนว่า ท่านผู้นี้อาศัยคุณแต่เพียงสักว่าความเชื่ออย่างเดียวเป็นแน่ จึง
น้อมไปในบรรพชา ข้อนี้ไม่ควรเห็นอย่างนั้น ภิกษุผู้นั้น ไม่เห็นว่า
ตนยังมีกิจที่จำจะต้องทำ หรือจะต้องกลับสะสมทำกิจที่ได้ทำแล้วอีก

เพราะราคะ โทสะ โมหะ สิ้นแล้ว จึงเป็นผู้ยอมไปในบรรพชา
ความสำคัญอย่างนี้ จะพึงมีแก่ท่านบางคนว่า ท่านผู้นี้ ใคร่ลาภสักการะ
และความสรรเสริญเป็นแน่ จึงยอมไปในที่สงัด ข้อนี้ไม่ควรเห็น
อย่างนั้น ภิกษุผู้นั้นเพราะสิ้นราคะ โทสะ โมหะแล้ว จึงเป็นผู้ยอม
ไปในที่สงัด ความสำคัญอย่างนี้จะพึงมีแก่ท่านบางคนว่า ท่านผู้นี้เชื่อ
ถือลัทธิพตปรามาส โดยความเป็นแก่สารเป็นแน่ จึงยอมไปใน
ความสำรวม ข้อนี้ไม่ควรเห็นอย่างนั้น ภิกษุผู้นั้นเพราะสิ้นราคะ โทสะ
โมหะแล้ว จึงเป็นผู้ยอมไปในความสำรวม อนึ่ง เป็นผู้ยอมไปแล้ว
ในความสิ้นแห่งความถือมั่น ในความสิ้นแห่งความอยาก ในความ
ไม่หลง ก็เพราะสิ้นราคะ โทสะ โมหะแล้ว ถ้าอารมณ์มีรูปเป็นต้น
ที่กล้ำมากระทบคลองทวารจักษุเป็นต้น แห่งภิกษุผู้มีจิตน้อมพันไป
แล้วโดยชอบอย่างนี้ อารมณ์นั้น ก็ไม่ครอบงำจิตของเธอตั้งอยู่ได้ จิต
ของเธออันอารมณ์นั้น ไม่ทำให้เจือติดอยู่ได้ เป็นจิตตั้งมั่นไม่หวั่นไหว
เปรียบเหมือนภูเขาศิลาล้วน ไม่มีช่อง ไม่มีโพรง แห่งเดียวทึบ แม้
ลมพัดมาใน ๔ ทิศ แต่ทิศใดทิศหนึ่ง ก็ไม่อาจทำให้หวั่นไหวสะเทือน
สะท้านได้ ฉะนั้น เธอเห็นความเสื่อมสิ้นแห่งสังขารอยู่โดยปกติ
พระศาสดาได้ทรงฟัง ตรัสสรรเสริญว่า พระโสณโกปิวิสะพยากรณ์
พระอรหันต์กล่าวแต่เนื้อความไม่นำคนเข้าไปเปรียบ และเพราะท่านได้
ปรารภความเพียรด้วยอุตสาหะแรงกล้า แต่ครั้งยังไม่ได้บรรลุพระอรหันต์
จึงได้เป็นผู้ที่พระศาสดาทรงยกย่องว่า เป็นยอดของภิกษุผู้ปรารภความ
เพียรในพุทธศาสนา.

สมัยหนึ่ง พระศาสดาเสด็จจาริกไปในแคว้นแคว้นกูรุ พร้อมด้วย
ภิกษุหมู่ใหญ่ ถึงอุลลโกฏฐิตนิคม พราหมณ์และคฤหบดีชาว
อุลลโกฏฐิตนิคมทราบข่าว พระศาสดาเสด็จมาถึง พร้อมกันเข้าไปเฝ้า
บางพวกถวายบังคม บางพวกเป็นแต่พูดปราศรัย บางพวกเป็นแต่
ประณมมือ บางพวกร้องประกาศชื่อและโคตรของตน บางพวกนั่ง
อยู่ ทุกหมุ่ที่นั่งในที่นั่งอันสมควรส่วนข้างหนึ่ง พระศาสดาทรงแสดง
ธรรมเทศนา และนำไปให้พราหมณ์และคฤหบดีชาวนิคมนั้นเห็นบาปบุญ
และสมาทานอาหาหาร่าเรงในการละบาปบำเพ็ญบุญแล้ว ทูลลากลับ
ไป ก็แลในเวลาที่พระศาสดาทรงแสดงธรรมอยู่นั้น กุลบุตรผู้หนึ่ง
ชื่อรัฐฐปาละเป็นบุตรแห่งตระกูลที่เป็นหัวหน้าในนิคมนั้น นั่งอยู่ใน
หมู่ชาวนิคมนั้น รัฐฐปาละได้ฟังธรรมเทศนา เกิดศรัทธาเลื่อมใสคิด
จะใคร่บวช พอชาวนิคมนั้นกลับไปแล้ว จึงเข้าไปเฝ้าพระศาสดาทูล
ขอบรรพชา พระองค์ตรัสถามว่า มารดาบิดาอนุญาตยอมให้ท่านบวช
แล้วหรือ ? รัฐฐปาละทูลว่ายังไม่ได้อนุญาต ครั้นได้ฟังรับสั่งว่า ไม่
ทราบวชกุลบุตรที่มารดาบิดายังไม่อนุญาต จึงทูลลากลับบ้าน เข้าไป
ลามารดาบิดาจะออกบวช มารดาบิดาตอบว่า พ่อรัฐฐปาละ เจ้า
เป็นลูกคนเดียวและเป็นที่ยรักที่ชบใจของเรา เคยตั้งอยู่ในสุข เรา
เลี้ยงมาให้มีความสุขแล้ว เจ้าไม่เคยรู้จักทุกข์แม้สักน้อยหนึ่ง เจ้าจงอยู่
กินดื่มบำรุงตนให้สบายเถิด จงยินดีบริโภคมกคุณและทำบุญกุศลอยู่
ในที่นี้เถิด เราไม่ยอมให้เจ้าบวช แม้จะตายเรายังไม่ยอมพลัดพราก
จากเจ้า จะป่วยกล่าวไปใย ถึงจะยอมให้เจ้าซึ่งยังเป็นอยู่ออกไปบวช

รัฐपालะพูดอ่อนน้อมเป็นหลายครั้ง มารดาบิดาก็ไม่ยอม รัฐपालะ
เสียใจลงนอนไม่ลุกขึ้น อดอาหารเสียไม่กิน คิดว่าจักตายเสียในที่นี้
หรือจักบวชเท่านั้น มารดาบิดาปลอบใจให้ลุกขึ้นกินอาหาร รัฐपालะ
ก็นิ่งเสีย มารดาบิดาจึงไปหาสหายของรัฐपालะ ขอให้ช่วยกันห้าม
รัฐपालะ สหายเหล่านั้นก็ไปช่วยห้าม และพูดปลอบด้วยคำต่าง ๆ
เห็นรัฐपालะนิ่งเสีย จึงคิดว่ารัฐपालะไม่ได้บวช ก็จักตายเสีย
หาเป็นคุณอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ ถ้ารัฐपालะได้บวช มารดาบิดาและ
เราจักได้เห็นรัฐपालะตามเวลาที่สมควร ก็ชื่อว่าการบวชนี้เป็นการ
หนักไม่เบาเลย ผู้บวชจะต้องถือบาตรเดินเที่ยวบิณฑบาตทุกวัน ๆ
เมื่อต้องการด้วยของร้อน ย่อมได้ของเย็น เมื่อต้องการด้วยของเย็น
ย่อมได้ของร้อน ต้องประพฤติพรหมจรรย์ นอนเวลาเดียว กินเวลา
เดียว ก็รัฐपालะนี้เป็นคนอ่อนเคยตั้งอยู่เป็นสุข เป็นชาติชาวเมือง
เมื่อไม่อาจประพฤติอย่างนั้นได้ ก็จักกลับมาที่นี้อีก ควรเราจักพูดให้
มารดาบิดาของรัฐपालะยอมให้บวช ครั้นคิดอย่างนั้นแล้ว จึงเข้าไป
ไปหามารดาบิดาของรัฐपालะ ชี้เหตุผลให้ฟัง มารดาบิดาของ
รัฐपालะเห็นด้วยแล้วยอมตาม แต่บวชแล้วขอให้กลับมาเยี่ยมบ้าง
สหายเหล่านั้นก็กลับไปบอกความแก่รัฐपालะ ๆ ทราบว่ามารดาบิดา
ยอมแล้ว ดีใจลุกขึ้นเช็ดตัวแล้ว อยู่บริโภคอาหารพอร่างกายมีกำลัง
สักไม่กี่วันแล้ว ไปเฝ้าพระศาสดาทูลว่า มารดาบิดาอนุญาตแล้ว พระ-
ศาสดาก็โปรดให้บวช ครั้นพระรัฐपालะบวชได้ไม่นาน ประมาณ
สักถึงเดือน พระศาสดาเสด็จจากอุทลโกฏฐิตนิคม ไปประทับเมือง

สาวัดดี ส่วนพระรัฐฐपालะตามเสด็จไปด้วย ท่านตั้งอยู่ในความไม่
ประมาท เจริญวิปัสสนา ได้สำเร็จพระอรหัตตผลซึ่งเป็นที่สุดของพรหม-
จรรย์แล้ว เข้าไปเฝ้าพระศาสดาทูลลากลับไปเยี่ยมมารดาบิดา พระศาสดา
ทรงทราบว่า พระรัฐฐपालะไม่ควรจะกลับเสด็จออกไปเป็นคฤหัสถ์แล้ว
ก็ทรงอนุญาตให้ไป พระรัฐฐपालะถวายบังคมลา ออกจากเมือง
สาวัดดี เทียวจาริกไปถึงอุลลโกษลิตนิคม พักอยู่ที่พระราชอุทยานของ
พระเจ้าโกรัพะยะ ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินกुरु ซึ่งชื่อมิกจิรวัน ครั้น
เวลาเช้า ท่านเข้าไปบิณฑบาตในนิคมนั้น ในเวลานั้นบิดาของพระ
รัฐฐपालะคูการเขียนอยู่ที่ศาลากลาง เห็นพระรัฐฐपालะจำไม่ได้ นึก
น้อยใจเพราะลูกของตนออกบวช จึงร้องว่า สมณะหัวโล้นเหล่านี้
ทีเดียว บวชลูกคนเดียวซึ่งเป็นที่รักของเรา พระรัฐฐपालะไปถึงเรือน
บิดา ไม่ได้อะไรที่เขาให้ แม้แต่คำบอกส่งให้กลับก็ไม่ได้ ได้อยู่แต่
คำคำเท่านั้น เวลานั้น ทาสีแห่งญาติของรัฐบาละคนหนึ่ง กำลัง
จะทิ้งขนมมุดซึ่งค้างคืน พระรัฐฐपालะจึงพูดกะทาสีนั้นว่า ถ้าของนี้มี
อันจะต้องทิ้งเสียเป็นธรรมดา ท่านจงเทลงในบาตรของเราเถิด ทาสี
นั้นจำเสียงของพระรัฐบาละได้ เมื่อเทขนมนั้นลงในบาตรก็จำลักษณะ
มือและเท้าได้ จึงไปบอกมารดาของพระรัฐบาละว่า แม่เจ้าทราบเกิด
ลูกเข้ามาถึงแล้ว มารดาทราบแล้วมีความยินดีพูดว่า ถ้าเองพูดจริง
เองจักเป็นไทไม่ต้องเป็นทาสีแล้ว จึงไปบอกบิดาของรัฐบาละให้
ทราบ บิดารับตามไปพบรัฐบาละนั่งฉันขนมมุดนั้นที่เชิงฝาเรือนแห่ง
หนึ่ง จึงถามว่า พ่อรัฐบาละ เคยมีหรือ เจ้ากินขนมมุดเช่นนี้ ควร

เจ้าจะไปเรือนของตนมิใช่หรือ ? คฤหบดี เรือนของเราผู้บวชแล้วจักมีแต่ที่ไหน เราเป็นคนไม่มีเรือน เราได้ไปเรือนของท่านแล้ว ไม่ได้อะไรที่เขาให้ แม้แต่คำบอกส่งให้กลับก็ไม่ได้ ได้อยู่แต่คำค่าเท่านั้น. พ่อไปเรือนด้วยกันเถิด, คฤหบดี อย่าเลยวันนี้เราฉันทแล้ว ถ้าอย่างนั้นขอพ่อจงรับไปฉันในวันพรุ่งนี้เถิด. พระภิกษุपालะก็รับด้วยอาการที่นิ่งอยู่. บิดาก็ลากลับไป ครั้นรุ่งขึ้นพระภิกษุपालะไปถึงเรือนแล้ว. บิดาก็นำเอาสมบัติซึ่งมีอยู่ในเรือนออกต่อแล้ว อ้อนวอนให้สีกออกมาบริภคสมบัติ พระภิกษุपालะพูดว่า คฤหบดี ถ้าท่านจะทำตามคำเรา เราจะพูด จงพูดเถิดพ่อ ถ้าอย่างนั้น ท่านจงให้ทำถุงใหญ่ ๆ แล้ว กรอกเงินทองนี้ให้เต็มแล้ว ให้บรรทุกเกวียนขนไปถ่วงเสียในกระแสน้ำในท่ามกลางแม่น้ำ เราพูดอย่างนี้เพราะเหตุอะไร เพราะเหตุทุกข์กายทุกข์ใจซึ่งมีเงินทองนั้นเป็นเหตุ จักไม่เกิดแก่ท่าน ครั้นพระภิกษุपालะพูดอย่างนี้แล้ว บิดาเสียใจว่า เหตุไฉน พ่อภิกษุपालะพูดแล้วอย่างนี้ ฝ่ายภริยาเก่าเข้าจับเท้าแล้วถามว่า ลูกเจ้า นางฟ้าที่เป็นเหตุให้ท่านประพบัติพรหมจรรย์นั้นมีรูปร่างเช่นไหน ? น้องหญิง เราไม่ได้ประพบัติพรหมจรรย์เพราะเหตุนางฟ้า ภริยาเก่านั้นได้ฟังพระภิกษุपालะเรียกตนว่าน้องหญิงอย่างนั้น ก็เสียใจ. พระภิกษุपालะพูดกะบิดาว่า คฤหบดี ถ้าโภชนะจำเป็นจะต้องให้ ท่านจงให้เถิด อย่าเบียดเบียนเราให้ลำบากเลย. ฉันทเถิดพ่อ ข้าวเสร็จแล้ว บิดาว่าอย่างนี้แล้ว ก็เลี้ยงพระภิกษุपालะ ด้วยของเคี้ยวของฉันอย่างประณีตด้วยมือของตนเองจนอิ่มแล้ว พระภิกษุपालะกล่าวคาถาอนุโมทนาพอเป็นทางให้เกิดสังเวชในร่างกายแล้ว กลับไปมคิจวัน.

ที่ ๓ ว่า โลกคือหมู่มสัตว์ไม่มีอะไรเป็นของ ๆ ตน จำต้องละทิ้งสิ่งทั้งปวงไป
ข้อที่ ๔ ว่า โลกคือหมู่มสัตว์ พร่องอยู่เป็นนิตย์ ไม่รู้จักอ้อม เป็นทาสแห่ง
ตัณหา ดังนี้ ผู้เจริญ ท่านพูดว่า โลกคือหมู่มสัตว์ อันชราเป็นผู้นำ ๆ เข้า
ไปใกล้ไม่ยั่งยืน ความแห่งคำที่ท่านพูดนี้ จะพึงเห็นได้อย่างไร. มหา-
บพิตร เมื่อครั้งพระองค์ยังมีพระชนมายุได้ ๒๐ ปีหรือ ๒๕ ปีทรงชำนาญ
ในศิลปศาสตร์ ช้าง ม้า รถ ธนู ศัสตรา พระองค์อาจจะสู้สงครามด้วย
กำลังพระอรุและกำลังพระพหุหาได้หรือไม่. ข้าพเจ้าอาจสู้สงครามได้
บางทีข้าพเจ้าไม่เห็นการพลาดพลั้งเสียท่วงทีด้วยกำลังของตนเลย. บัดนี้
พระองค์อาจสู้สงครามด้วยกำลังพระอรุและกำลังพระพหุ เหมือน
อย่างนั้นได้หรือไม่. เดียวนี้ ข้าพเจ้าแก่เฒ่า มีอายุได้ ๘๐ ปีล่วงวัยแล้ว
บางทีคิดว่า จะเหยียดเท้าเข้าไปข้างนี้เหยียดไปเสียข้างอื่น. มหาบพิตร
พระศาสดาทรงอาศัยเหตุผลนี้แลจึงตรัสธรรมเทศนาข้อที่ ๑ แล้ว. ผู้เจริญ
ข้อนี้ น่าอัศจรรย์ พระผู้มีพระภาคตรัสชอบแล้ว เพราะสัตว์โลก อัน
ชราน่าไปเสมอ ไม่ยั่งยืน อีกข้อหนึ่ง ในราชตระกูลนี้ มีหมู่มช้าง ม้า รถ
พล ไว้ เพื่อสำหรับต่อยุทธ์ ในเวลาที่มีอันตรายเกิดขึ้นแก่เรา ท่านพูด
ว่า โลกไม่มีผู้ป้องกัน ไม่เป็นใหญ่จำเพาะตน ความแห่งคำที่ท่านพูดนั้น
จะพึงเห็นได้อย่างไร. มหาบพิตร พระโรคสำหรับพระองค์อย่างไร
อย่างหนึ่งของพระองค์ มีบ้างหรือไม่. โรคสำหรับตัวของข้าพเจ้ามีอยู่
บางคราว ญาติมิตรต้องยื่นล้อมข้าพเจ้า ด้วยเข้าใจว่าข้าพเจ้าจักตาย.
พระองค์เรียกให้พระญาติมิตรมาช่วยแบ่งทุกขเวทนาไป ให้พระองค์
ต้องทนรู้สึกรทุกขเวทนาแต่น้อยได้ หรือพระองค์ต้องเสวยทุกขเวทนา

แต่ผู้เดียว. ข้าพเจ้าเรียกให้เขาช่วยไม่ได้ ข้าพเจ้าต้องเสวยทุกขเวทนา
แต่ผู้เดียว. महापितर พระศาสดาอาศัยเหตุนี้แล จึงตรัสธรรมเทศนา
เทศข้อที่ ๒ แล้ว. ผู้เจริญ ข้อนี้หน้าอัสจรรย์ พระผู้มีพระภาคตรัส
ชอบแล้ว เพราะโลกไม่มีผู้ป้องกัน ไม่เป็นใหญ่จำเพาะตน ยังอีก
ข้อหนึ่ง ในราชตระกูลนี้มีเงินและทองเป็นอันมาก ตั้งอยู่ที่พื้นและ
เวหาส ท่านพูดว่า โลกไม่มีอะไรเป็นของตน จำต้องละสิ่งทั้งปวงไป
ความแห่งคำที่ท่านพูดนี้จะพึงเห็นได้อย่างไร. महापितर ในเวลานี้
พระองค์ถึงพร้อมด้วยกามคุณ ๕ บำเรอพระองค์อยู่ พระองค์จัก
ปรารถนาได้หรือว่า ข้างหน้าเราก็จักอย่างนี้ หรือว่าผู้อื่นจะครอบครอง
สมบัติอันนี้ ส่วนพระองค์ก็จะเสด็จไปตามกรรม. ข้าพเจ้าจักปรารถนา
อย่างนั้นไม่ได้ ผู้อื่นเขาจักครอบครองสมบัตินี้ ส่วนข้าพเจ้าก็จักไปตาม
กรรม. महापितर พระศาสดาทรงอาศัยเหตุนี้แลจึงตรัสธรรมเทศนา
ข้อที่ ๓ แล้ว. ผู้เจริญ ข้อนี้หน้าอัสจรรย์ พระผู้มีพระภาคตรัสชอบแล้ว
เพราะโลกไม่มีอะไรเป็นของตน จำต้องละสิ่งทั้งปวงไป ยังอีกข้อหนึ่ง
ท่านพูดว่า โลกพร่องอยู่เป็นนิตย์ ไม่รู้จักอิ่ม เป็นทาสแห่งตัณหา
ความแห่งคำที่ท่านพูดนี้จะพึงเห็นได้อย่างไร. महापितर พระองค์ทรง
ครองแห่งคำที่ท่านพูดนี้จะพึงเห็นได้อย่างไร. महापितर พระองค์ทรง
ครองแคว้นแคว้นกรุงอันกว้างใหญ่นี้หรือ. อย่างนั้นพระเจ้าข้า. ถ้ามีคนที่จะ
ควรเชื่อได้ มาแต่ทิศตะวันออกแล้วทูลว่า ขอเดชะ ข้าพเจ้าไปในทิศ
ตะวันออก ได้พบชนบทใหญ่อันหนึ่ง มันค้ำกว้างขวาง มีหมู่มนุษย์
เกลื่อนกล่น หมู่มาก ม้า รถ พล และเงินทองที่ยังไม่ได้ทำเป็น
รูปพรรณบ้าง ทำเป็นรูปพรรณแล้วบ้าง ในชนบทนั้นมีอยู่มาก

สตรีในชนบทนั้นก็ยังมีมาก พระองค์อาจชานะได้ด้วยหมู่พลประมาณเท่านี้ พระองค์จะทรงทำอะไร. ข้าพเจ้าจักปราบชนบทนั้นครอบครองเอา เป็นของข้าพเจ้า. ถ้ามีคนทีควรเชื่อถือได้ มาแต่ทิศตะวันตก แต่ทิศ เหนือ แต่ทิศใต้ แต่ฝั่งทะเลฟากโน้นแล้ว ทูลเหมือนอย่างนั้นอีก พระองค์จะทรงทำอะไร. ข้าพเจ้าก็จักปราบชนบทนั้น ๆ ครอบครอง เอาเป็นของข้าพเจ้าอีก. มหาบพิตร พระศาสดาทรงอาศัยเหตุนี้แล จึงตรัสธรรมเทศนาข้อที่ ๔ แล้ว. ผู้เจริญ ข้อนี้เป็นอัศจรรย์ พระผู้มี พระภาคตรัสชอบแล้ว เพราะโลกพร่องอยู่เป็นนิตย์ ไม่รู้จักอิม เป็นทาส แห่งตัณหา. พระรัฐภูปาละทูลเหตุที่ให้ตนออกบวชแก่พระเจ้าโกรัพยะ อย่างนี้แล้ว กลับมาอยู่ในสำนักพระศาสดา ท่านผู้นั้นเป็นผู้บวช ด้วยศรัทธามาแต่เดิม และกว่าจะบวชได้ก็แสนจะลำบาก พระศาสดา ทรงยกย่องว่าเป็นยอดของภิกษุผู้บวชด้วยศรัทธา.

ส่วนกุลบุตรอื่น ๆ ได้ฟังธรรมเทศนา ได้ความเชื่อความเลื่อมใส แล้วบวชในพระศาสนา ก็ยังมีอีกเป็นอันมาก ได้บรรลุพระอรหัตตผล บ้าง ได้บรรลุแต่เพียงผลเบื้องต้น บ้าง ไม่ได้บรรลุมรรคผล เป็นแต่ตั้งตน ไว้ในกัลยาณคุณบ้าง ในหมู่ภิกษุพุทธสาวกนั้น มีภิกษุที่ยกขึ้นเป็น สาวกผู้ใหญ่ ๘๐ รูป มีจำนวนจะแสดงไว้ข้างหน้า สาวกเหล่านี้ที่มีเรื่อง เล่ามาแล้วก็ดี ไม่ได้เล่าก็ดี ข้าพเจ้าไม่สามารถจะเรียงให้ถูกตามลำดับ ที่บวชก่อนและหลังให้ถูกถ้วนได้หมด เพราะในหนังสือเก่าไม่ใช่ศก ใน บางแห่งก็ทราบชัดว่า ใครแก่ใครอ่อนตามที่ปรากฏในเรื่อง เช่นปัญจ- วัคคีย์ พระยสะกับสหาย ชฎิลเก่า ๓ คนพี่น้อง พระสารีบุตรและพระ

โมคคัลลานะ เหล่านี้แก่อ่อนกว่ากันโดยลำดับ ทราบชัดโดยโวหารพูด เช่นพระมหากัสสปะแก่อกว่าท่านที่เหลือนั้นเป็นต้น ในสาวกเหล่านี้บางองค์ก็นิพพานก่อนพระศาสดา มีพระอัญญาโกณฑัญญะ พระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ พระราหุล เป็นต้น บางองค์ก็นิพพานทีหลังพระศาสดา มีพระมหากัสสปะ พระอุบาลี พระอนุรุทธะ พระอานนท์ เป็นต้น บางองค์ก็ไม่ปรากฏว่านิพพานก่อนหรือหลังพระศาสดา.

จำนวนสาวกผู้ใหญ่ ๘๐ รูป

๑. อัญญาโกณฑัญญะ	๒๑. เมตตกุ
๒. วัปปะ	๒๒. ไรตกะ
๓. ภัททิยะ	๒๓. อุปลิวะ
๔. มหานามะ	๒๔. นันทะ
๕. อัสสชิ	๒๕. เหมกะ
๖. ยสะ	๒๖. โตทยะ
๗. วิมละ	๒๗. กัปปะ
๘. สุพาหุ	๒๘. ชตุกัณณิ
๙. ปุณณชิ	๒๙. ภัทราวุฑะ
๑๐. คัมภีปติ	๓๐. อุททะ
๑๑. อรุเวลกัสสปะ	๓๑. โปสาละ
๑๒. นทีกัสสปะ	๓๒. โมฆราชะ
๑๓. คยากัสสปะ	๓๓. ปิงกียะ
๑๔. สารีปุตตะ	๓๔. ราชะ
๑๕. โมกคัลลณะ	๓๕. ปุณณมันตานิปุตตะ
๑๖. มหากัสสปะ	๓๖. กาฬุทายิ
๑๗. มหาจัจฉายนะ	๓๗. นันทศากยะ
๑๘. อชิตะ	๓๘. ราชุฑะ
๑๙. ตีสสมตเตยยะ	๓๙. อุปาลี
๒๐. ปุณณกะ	๔๐. ภัททียศากยราชา

๔๑. อนุรุธระ	๖๑. มหากัปปินะ
๔๒. อานันทะ	๖๒. สากตะ
๔๓. ภัคค	๖๓. อุปเสนวังคันตปุตตะ
๔๔. กิมพิละ	๖๔. เรเวต ขทิวณิยะ
๔๕. โสณโกพิวิสะ	๖๕. สีวลี
๔๖. รัฏฐปาละ	๖๖. พาหิย ทารุจิริยะ
๔๗. ปีนโทถถารทวาชะ	๖๗. พากุละ
๔๘. มหาป็นถกะ	๖๘. ทัพพมัตถลปุตตะ
๔๙. จุลป็นถกะ	๖๙. มหาอทายี
๕๐. โสณกุฎิกัณณะ	๗๐. อุปวาณะ
๕๑. ลกุกทกภัททิยะ	๗๑. เมฆิยะ
๕๒. สุภูติ	๗๒. นาคิตะ
๕๓. กังขาเรเวตะ	๗๓. จุนทะ
๕๔. วัคคลี	๗๔. ยโสชะ
๕๕. กุณขธานะ	๗๕. วังคีสะ
๕๖. ปีลินทวัทณะ	๗๖. เสตะ
๕๗. กุมารกัศสปะ	๗๗. มหาปรันตปะ
๕๘. มหาโกฏฐิตะ	๗๘. สภิยะ
๕๙. โสภิตะ	๗๙. นาลกะ
๖๐. นันทกะ	๘๐. อังคูลีมาละ

ปริเฉทที่ ๑๓

ครั้งหนึ่ง เมื่อพระศาสดาเสด็จอยู่ที่นิโครธาราม แขวงกรุงกบิล-
พัสดุ์ นางมหาปชาบดีโคตมีซึ่งเป็นพระน้านาง เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะ
เสด็จทิวงคตแล้ว เข้าไปเฝ้าพระศาสดา ทูลขออนุญาตให้ผู้หญิงได้บวช
ในพระธรรมวินัยนี้ พระศาสดา ไม่ทรงอนุญาต พระนางเจ้าทูลอ่อน
วอนหลายครั้งก็ไม่ทรงอนุญาต พระนางเจ้าเสียดพระหฤทัยทรงกันแสง
เสด็จกลับไป ครั้นพระศาสดาเสด็จจากกรุงกบิลพัสดุ์ ถึงเมืองเวสาลี
ประทับอยู่ที่ป่ามหาวัน ณ พระตำหนักมียอด ฝ่ายนางมหาปชาบดีโคตมี
ก็ให้ตัดพระเมณฑิของพระองค์เสียแล้ว ทรงผ้ากาสาวพัสดร์อธิฐานเพศ
บรรพชา จำเพาะพระศาสดา พร้อมด้วยนางสาเกยานีเป็นอันมาก ไป
ถึงเมืองเวสาลี ยืนทรงกันแสงอยู่ที่ซุ้มพระทวาร พระตำหนักมียอด
ที่ป่ามหาวัน พระอานนท์ได้เห็นแล้ว ถามทราบความว่า พระนางเจ้า
ทรงกันแสงเพราะเสียดพระหฤทัย เหตุพระศาสดาไม่ทรงอนุญาตให้ผู้
หญิงบวชในพระธรรมวินัย ท่านสั่งให้พระนางเจ้าทรงรออยู่ครู่หนึ่ง
กว่าท่านจะทูลขออนุญาตได้แล้ว เข้าไปเฝ้าพระศาสดา ทูลเรื่องนาง
มหาปชาบดีโคตมีตัดพระเมณฑิทรงผ้ากาสาวพัสดร์ พร้อมด้วยนาง
สาเกยานีเป็นอันมาก เสด็จมายืนทรงกันแสงอยู่ที่ซุ้มพระทวารพระตำหนัก
ให้ทรงทราบแล้ว ทูลขอให้ทรงอนุญาตให้ผู้หญิงได้บวชในพระธรรม-
วินัยเป็นหลายครั้ง พระศาสดาก็ไม่ทรงอนุญาต พระอานนท์คิดจะ
ทูลขอโดยอุบายอย่างอื่น จึงทูลถามว่า พระองค์ผู้เจริญ ผู้หญิง
ถ้าได้บวชในพระธรรมวินัยแล้ว ควรจะทำมรรคผลให้แจ้งได้หรือไม่ ?

ควรร อานนท์. ถ้าควรร นางมหาปชาบดีโคตมี ซึ่งเป็นพระน้านางของ พระองค์ มีอุปการะมาก เมื่อพระชนนีของพระองค์สิ้นพระชนม์แล้ว ได้เป็นผู้เลี้ยงและถวายนมมา ขอผู้หญิงพึงได้บวชในพระธรรมวินัยนี้ เกิด. อานนท์ ถ้านางมหาปชาบดีโคตมียอมรับครุธรรม ๘ ประการ ซื่อนั้น จงเป็นอุปสัมปทาของนางเกิด ครุธรรม ๘ ประการนั้น คือ :-

ข้อที่ ๑ นางภิกษุณีแม่บวชแล้วได้ ๑๐๐ ปี ต้องทำการกราบ ไหว้ลูกต้อนรับประนมมือและการอันสมควรอื่นๆ แก่ภิกษุแม่บวช แล้วในวันนั้น.

ข้อที่ ๒ ภิกษุณีอย่าพึงอยู่จำพรรษาในอาวาสที่ไม่มีภิกษุ.

ข้อที่ ๓ ภิกษุณีต้องหวังธรรม ๒ ประการ คือ ทามวัน อุโบสถ ๑ เข้าไปฟังคำสอน ๑ แต่ภิกษุสงฆ์ ทุกกึ่งเดือน.

ข้อที่ ๔ ภิกษุณีอยู่จำพรรษาแล้ว ต้องปวารณาในสงฆ์ ๒ ฝ่าย โดยสถานทั้ง ๓ คือ โดยได้เห็น โดยได้ยิน หรือโดยรังเกียจ.

ข้อที่ ๕ ภิกษุณีต้องธรรมที่หนัก (อาบัติหนัก) แล้ว ต้อง ประพฤติमानต์ในสงฆ์ ๒ ฝ่าย ปักข์หนึ่ง (๑๕ วัน).

ข้อที่ ๖ ภิกษุณีต้องแสวงหาอุปสัมปทา ในสงฆ์ ๒ ฝ่าย เพื่อ นางสิกขมานาผู้ศึกษาในธรรม ๖ ประการ (ตั้งแต่ปาณาติปาตา เวมณี ถึงวิกาลโภชนา เวมณี) ครบ ๒ ปีแล้ว.

ข้อที่ ๗ ภิกษุณีอย่าพึงค้าอย่าพึงเพ็ดเพี้ยภิกษุ ด้วยอาการ อย่างใดอย่างหนึ่ง.

ข้อที่ ๘ ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ห้ามไม่ให้ภิกษุณีว่ากล่าวภิกษุ

ไม่ห้ามปล่อยให้ภิกษุว่ากล่าวภิกษุณี.

ธรรม ๘ ประการนี้ ภิกษุณีพึงสักการะเคารพนับถือบูชา ไม่
ก้าวล่วงจนตลอดชีวิต ถ้านางมหาปชาบดีโคตมี ยอมรับครุธรรม ๘
ประการนี้ ซ้อนัน จงเป็นอุปสัมปทาของนางเถิด. พระอานนท์จำ
ครุธรรม ๘ ประการนั้นได้แล้ว ไปบอกแก่พระนางเจ้าตามพระศาสดา
รับสั่ง. พระนางเจ้าตรัสตอบว่า พระอานนท์ผู้เจริญ ข้าพเจ้ายอมรับ
ครุธรรม ๘ ประการนี้ ปฏิบัติไม่ก้าวล่วงจนตลอดชีวิตด้วยความยินดี
เปรียบเหมือนหญิงหรือชายที่ยังรุ่มสาวรุ่มหนุ่ม กำลังรักแต่งกายอาบน้ำ
สระเกล้าแล้ว ได้พวกดอกอุบล หรือพวงมะลิพวงลำดวนแล้วจะพึง
รับด้วยมือทั้ง ๒ แล้วตั้งไว้บนศีรษะด้วยความยินดีนั้นนั้น พระอานนท์
ก็กลับมาทูลความที่พระนางเจ้ามหาปชาบดีโคตมี ยอมรับครุธรรม ๘
ประการนั้นแล้ว นับว่าเป็นอุปสัมบัน แก่พระศาสดา ๆ ตรัสว่า
อานนท์ ถ้าผู้หญิงจักไม่ได้บวชในพระธรรมวินัยนี้แล้ว พรหมจรรย์
จักตั้งอยู่ได้นาน เพราะผู้หญิงได้บวชแล้ว พรหมจรรย์จักไม่ตั้งอยู่นาน
เหมือนตระกูลอันใดอันหนึ่ง ที่มีผู้หญิงมากผู้ชายน้อย ตระกูลนั้น
โจรกำจัดได้ง่าย อีกอย่างหนึ่ง เหมือนขยอกที่ลงในนาข้าวสาทิที่
บริบูรณ์และเพ็ญที่ลงในไร่อ้อย ชักให้ข้าวสาทิในนาและอ้อยในไร่
เสียไป ไม่ตั้งอยู่นานได้ เราบัญญัติครุธรรม ๘ ประการนี้ ไม่ให้
ภิกษุณีก้าวล่วงตลอดชีวิตเสียก่อน เหมือนบุรุษกันทำนบแห่งสระใหญ่
กันน้ำไม่ให้ไหลออกฉนั้น.

ครั้นนางมหาปชาบดีโคตมี ได้เป็นภิกษุณี ด้วยยอมรับครุ-

ธรรม ๘ ประการอย่างนี้แล้ว เข้าไปเฝ้าพระศาสดา กราบทูลถามว่า ข้าพระเจ้า จะปฏิบัติในนางสาภิยานีเหล่านี้อย่างไร พระศาสดา ทรงอาศัยเหตุนี้ ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้ว ทรงอนุญาตให้อุปสมบทนางสาภิยานีเหล่านั้น นางภิกษุณีเหล่านั้น ได้อุปสมบทแต่ในภิกษุสงฆ์ฝ่ายเดียวก่อน เพราะภิกษุณียังมีไม่ครบคณะสงฆ์ ภายหลังเมื่อภิกษุณียังมีครบคณะสงฆ์แล้ว ทรงอนุญาตให้ภิกษุณีสงฆ์ อุปสมบทหญิงที่ใครจะอุปสมบทเสียก่อนแล้ว จึงพาไปอุปสมบทในภิกษุสงฆ์อีกเที่ยวหนึ่ง ตามแบบครุธรรมข้อที่ ๖ นั้น และทรงอนุญาตให้ภิกษุณีบวชกุมารีที่มีอายุยังไม่ครบอุปสมบทเป็นสามเณรี สามเณรีนั้นเมื่อมีอายุจนอุปสมบทได้ ให้รับสิกขาสมมติแต่ภิกษุณีสงฆ์แล้วรักษาสิกขาบท ๖ ประการ ตั้งแต่เว้นปาณาติบาต จนถึงเว้นจากวิกาลโภชนาให้ครบ ๒ ปีก่อน จึงจะอุปสมบทได้ นางสามเณรีที่ได้รับสิกขาสมมติอย่างนี้ เรียกว่าสิกขมานา ในระหว่าง ๒ ปีนั้น ถ้าล่วงสิกขาบท ๖ นั้น แต่อย่างใดอย่างหนึ่ง ต้องนับวันตั้งต้นไปใหม่ ส่วนสิกขาบทของสามเณรีอีก ๔ อย่างนั้น ก็ต้องรักษาเหมือนกัน แต่ไม่กวดขันเช่นสิกขาบท ๖ นั้น หญิงที่ได้ความเชื่อความเลื่อมใสออกบวชเป็นภิกษุณี ได้บรรลुพระอรหัต ที่จัดเป็นนางสาวิกาผู้ใหญ่นั้น มีจำนวน ๑๓ รูปอย่างนี้:-

๑. นางมหาปชาบดีโคตมี	๔. นางปฎาจารา
๒. นางเขมา	๕. นางธัมมทินนา
๓. นางอุปปลวณณา	๖. นางนันทา

